

Kateryna Savranska

Problematyka walki informacyjnej w relacjach Rosji z wybranymi państwami europejskimi

PERSPEKTYWA MEDIOZNAWCZA

Kateryna Savranska

Problematyka walki informacyjnej w relacjach
Rosji z wybranymi państwami europejskimi

**Instytut Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej
Uniwersytetu Gdańskiego**

Seria: **Medi@stery** (tom 6)

Redakcja naukowa:

dr hab. Anna Ryłko-Kurpiewska, prof. UG

dr hab. Małgorzata Łosiewicz, prof. UG

50-lecie
Uniwersytetu
Gdańskiego

Kateryna Savranska

Problematyka walki informacyjnej w relacjach Rosji z wybranymi państwami europejskimi

Perspektywa medioznawcza

Gdańsk 2020

Publikacja sfinansowana ze środków miasta Gdańska

Recenzenci:

dr Agnieszka Ciałek
dr hab. Monika Przybysz, prof. UKSW

Redakcja:

Maciej Zweiffel

Korekta:

Maciej Zweiffel, Marcin Kulig

Projekt okładki: Marcin Kulig, ToC

Copyright © 2020 Kateryna Savranska, IMDiKS UG, Wydawnictwo ToC

Wydawcy:

Instytut Mediów, Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej
Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Bażyńskiego 4, 80-952 Gdańsk

Wydawnictwo ToC
ul. Szaflarska 85, 34-400 Nowy Targ
toc@toc-editions.com • www.toc-editions.com

Wydanie I

ISBN 978-83-66492-10-3 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-66492-13-4 (wersja elektroniczna)

Ta publikacja jest dostępna do pobrania:

<http://www.mediastery.ug.edu.pl>

Skład, łamanie, wersja cyfrowa:

Wydawnictwo ToC

Spis treści

Wstęp	7
--------------	----------

Rozdział 1

Wojna XXI wieku	11
------------------------	-----------

1.1.	Definicje wojny, ich aktorzy, typy i generacje	12
1.2.	Wojna w ujęciu ponowoczesnym	18
1.2.1.	Zachodnia myśl wojskowa i polityczna	19
1.2.2.	Rosyjska ocena wojny nowej generacji	25
1.3.	Rola informacji w wojnie hybrydowej	30
1.4.	Wymiary wojny hybrydowej prowadzonej przez Rosję	33
1.4.1.	Bezpośrednie działania zbrojne	34
1.4.2.	Oddziaływanie psychologiczne i rola mediów	35
1.4.3.	Działania propagandowe na arenie międzynarodowej	36

Rozdział 2

Walka informacyjna jako wyzwanie współczesności	39
--	-----------

2.1.	Determinanty walki informacyjnej w perspektywie medioznawczej	40
2.2.	Operacje psychologiczne	47
2.3.	Sterowanie refleksyjne	50
2.4.	Znaczenie dyskursu medialnego w walce informacyjnej	58
2.5.	Czynniki wpływające na przepływ informacji	61
2.5.1.	Kontrola przekazów medialnych	61

2.5.2.	Percepcja produktów medialnych	64
2.5.3.	Proces selekcji informacji	66

Rozdział 3

Rosyjska specyfika walki informacyjnej 69

3.1.	Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej	70
3.2.	Rosyjskie światopoglądowe podstawy walki informacyjnej	72
3.2.1.	Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego Rosji	72
3.2.2.	Koncepcje walki informacyjnej w rosyjskiej doktrynie geopolitycznej	79
3.3.	Wybrane narzędzia i dyskursy manipulacji w mediach	83
3.3.1.	Propaganda i dezinformacja	83
3.3.2.	Lansowanie teorii spiskowych i manipulowanie historią	87
3.3.3.	Etykietowanie wroga	93
3.3.4.	Wielojęzyczność medium	97

Rozdział 4

Relacje Federacji Rosyjskiej z wybranymi państwami europejskimi 101

4.1.	Rosja – Zachód: walka o wpływy	102
4.2.	Metodologia badań własnych	104
4.2.1.	Cel badań i hipotezy	104
4.2.2.	Metoda badań, materiał badawczy oraz dobór próby	105
4.3.	Problem relacji Rosji z wybranymi krajami Europy	107
4.3.1.	Wielka Brytania	107
4.3.2.	Ukraina	118
4.3.3.	Polska	134

Zakończenie 145

Bibliografia 149

Wstęp

Wojna pozostaje odwiecznym problemem świata, niezależnie od jej transformacji, zmiany definiowania pojęcia czy rozwoju koncepcji. Mimo że proces globalizacji wpływa na łączność i współzależność państw we wszystkich obszarach życia, współczesne społeczeństwa nie poradziły sobie ze zjawiskiem wojny. Zmieniające się podejście do działań tradycyjnych w konfliktach zbrojnych polega na wprowadzaniu nowych, podprogowych, nieregularnych, asymetrycznych, niekonwencjonalnych środków, bez konieczności wypowiedzania wojny. Działania niemilitarne są jednym ze sposobów prowadzenia operacji wojskowych w warunkach pokoju, nie potrzebują bowiem bezpośredniego kontaktu sił przeciwników. Brak jasnego podziału na stan wojny i pokoju skutkuje zanikiem dotychczasowych określeń, takich jak pola bitwy, front, ludność cywilna i walcząca. W warunkach tzw. WOJNY HYBRYDOWEJ polem walki może być dowolna przestrzeń, a uczestnikami staje się każdy człowiek.

W tego typu kampaniach wojennych istotną rolę odgrywają strategie komunikacyjne. Oddziaływanie mediów na rozwój stosunków międzynarodowych jest faktem udowodnionym jeszcze w ubiegłym stuleciu. Celem takiego przedsięwzięcia jest kształtowanie przekazu medialnego w taki sposób, aby wykorzystywać lub wywoływać określone narracje w celu pokonania przeciwnika. Ewolucja technologii informacyjnych pozwoliła na udoskonalenie działań komunikacyjnych określonych podmiotów, umożliwiając natychmiastowość przekazu i szybki dostęp do źródeł. Możliwe stało się kreowanie fikcji

rzeczywistości za pomocą określonych obrazów, które daje się wykorzystać w celach manipulacyjnych. Nowe technologie sprzyjają zastosowaniu przez aktorów politycznych strategii i/lub taktyki tzw. WALKI INFORMACYJNEJ, którą można uznać za zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego – jej zasięg nie ma granic fizycznych, nie wymaga wysokich nakładów finansowych ani czasowych, jej potencjalnym uczestnikiem i/lub ofiarą może być każdy nieświadomy obywatel.

Jednym z państw najbardziej zaangażowanych w prowadzenie walki informacyjnej w skali globalnej jest Federacja Rosyjska¹. Istotnym punktem rozwoju badań nad tą problematyką stały się wydarzenia na Ukrainie z 2014 r., której to interwencji i akcji zbrojnej towarzyszyła rosyjska kampania dezinformacyjna i propagandowa, skierowana do różnych grup odbiorców (zarówno do Rosjan, jak i obywateli państw zachodnich). Wydarzenia na Ukrainie przyczyniły się do wzrostu świadomości społecznej na temat bezpieczeństwa informacyjnego i istniejących zagrożeń informacyjnych w krajach Europy, a również zapoczątkowało aktywność niektórych organizacji pozarządowych, zajmujących się weryfikacją (dez)informacji i propagandę w mediach rosyjskich.

Celem prezentowanej pracy jest analiza cech walki informacyjnej prowadzonej przez Federację Rosyjską oraz przegląd narzędzi perswazyjnych stosowanych w rosyjskich przekazach medialnych. W pracy przyjęto założenie, że rosyjskie kampanie dezinformacyjne i propagandowe różnią się w zależności od miejsca i sytuacji, w których zostają prowadzone. Dlatego część teoretyczną kończy rozdział, który zawiera przegląd literatury określający główne cechy, kierunki i narzędzia stosowane w rosyjskiej strategii informacyjnej. Część empiryczna pracy obejmuje analizę porównawczą działań dezinformujących i propagandowych Rosji w różnych krajach na przykładzie wydarzeń

¹ Zob. np. R. Diresta, S. Grossman, *Potemkin Pages & Personas: Assessing GRU Online Operations, 2014–2019*, Stanford Internet Observatory, Stanford Internet. Observatory Cyber Policy Center, California 2016; M. Šuplata, M. Nič, *Russia's information war in central europe: New trends and counter-measures*, GLOBSEC Policy Institute, 2016; R.W. Orttung, E. Nelson, *Russia Today's strategy and effectiveness on YouTube*, „Post-soviet affairs” 2019, t. 35, nr 2, s. 77–92.

na Ukrainie, w Wielkiej Brytanii i Polsce. Przedstawiony w niniejszej pracy zbiór danych, komentarzy, przegląd literatury i analiza mogą posłużyć jako punkt odniesienia dla dalszych badań.

Praca składa się z czterech rozdziałów, wstępu oraz zakończenia. Pierwszy dotyczy zagadnienia wojny hybrydowej jako zjawiska złożonego i wielowymiarowego oraz trudnego do zdefiniowania z powodu istnienia różnych podejść. Zostały w nim przywołane różne rozważania naukowców i strategów z Zachodu oraz Federacji Rosyjskiej nad teoretycznymi aspektami wojny hybrydowej. Drugi obejmuje znaczenie i atrybuty działań informacyjnych w zakresie strategicznej komunikacji politycznej. Rozdział ten jest również próbą ujęcia walki informacyjnej z perspektywy medioznawczej, przez pryzmat operacji psychologicznych, sterowania refleksyjnego oraz roli mediów i czynników wpływających na przepływ informacji.

W rozdziale trzecim opisano takie aspekty kultury strategicznej Rosji, jak m.in. wartości wynikające z doświadczeń historycznych wraz z przesłankami politycznymi oraz założenia określające zasady bezpieczeństwa. Poglądy Federacji Rosyjskiej na temat bezpieczeństwa informacyjnego w kraju zostały omówione na przykładzie doktryny z 2016 r., która wyznacza strategiczne cele i kierunki działań państwa w omawianej dziedzinie polityki. Ponadto w tym rozdziale zaprezentowano główne cechy, kierunki i narzędzia stosowane w rosyjskiej strategii informacyjnej, które stały się podstawą do badań empirycznych w czwartej części.

Rozdział ostatni stanowi próbę zidentyfikowania działań różnicujących i upodabniających podejmowaną przez Kreml aktywność informującą i dezinformującą opinię publiczną w Wielkiej Brytanii, Rosji i Polsce. W tym celu przeprowadzono badania porównawcze, analizując przypadki dwóch sytuacji konfliktowych („sprawa Skripała” i „incydent w cieśninie kerczeńskiej”) oraz analizę wtórną raportu opublikowanego przez Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji na temat zamieszczonych publikacji na polskojęzycznych „portalach prorosyjskich” w kontekście wyborów do Parlamentu Europejskiego (2019), a także pogłębioną analizę własną tego zagadnienia.

W pracy wykorzystano literaturę z obszaru różnych dyscyplin naukowych. Należy zauważyć, że publikacje z zakresu nauk o bezpieczeństwie obejmują ogrom prac i badań naukowych dotyczących wojny hybrydowej i zachowań aktorów politycznych (przede wszystkim państw). Natomiast w literaturze medioznawczej nadal brakuje badań i publikacji dotyczących tego tematu. Dlatego niniejsza praca jest próbą ujęcia zjawiska nowoczesnych konfliktów z perspektywy medioznawczej i politologicznej. Determinanty walki informacyjnej są w pracy rozpatrywane z punktu widzenia cybernetyki (np. Józef Konieczny, Angielika Gronowska-Starzeńska), matematyki (np. Władimir Lefevr) oraz nauk o komunikacji społecznej i mediach (w tym Noam Chomsky i Edward Herman, Herbert Simon, Stefaan Walgrave i Yves Dejaeghere, Robert Entman i Denis McQuail). Dużo uwagi poświęcono rosyjskiej literaturze przedmiotu, szczególnie przy omówieniu rozumienia koncepcji wojen hybrydowych (ważne są publikacje Walerija Gierasimowa, Natalii Komlewej, Wadima Cymburskiego, Andreja Manojło i Aleksandra Bartosza), rosyjskiej doktryny bezpieczeństwa informacyjnego i szeregu ustaw przyjętych w latach 2018–2019 (w tym ustawa o „agentach zagranicznych”, o suwerennym działaniu rosyjskiego segmentu Internetu, o *fake newsach* czy o braku szacunku wobec władzy), koncepcje walki informacyjnej Igora Panarina i Aleksandra Dugina oraz lansowania teorii spiskowych (instytucja „Medialogia” i gazeta „Wiedomosti”). Dodatkową bazą źródłową były publikacje *think tanków* i organizacji monitorujących politykę informacyjną Kremla (w tym głównie EU vs. Disinfo, Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji, StopFake, Ośrodek Studiów Wschodnich).

Na koniec pragnę wyrazić głęboką wdzięczność Romanowi D., rodzicom oraz mojej promotor prof. Agnieszce Hess, bez których pomocy, cierpliwości i wsparcia niniejsza praca nie mogłaby powstać.

ROZDZIAŁ 1

Wojna XXI wieku

Wojna jest to kontynuacja polityki państwa, tyle że prowadzona innymi środkami².

☞ Carl von Clausewitz

Od zarania dziejów wojna stanowi ważną część historii ludzkości, a jej pojęcia i koncepcje ciągle się zmieniają. Przez wieki szczególną uwagę poświęcano znaczeniu wpływu władcy i istnienia państwa. Na przykład starożytny myśliciel Sun Tzu podkreślał, że „wojna jest dla państwa sprawą najwyższej wagi, sprawą życia lub śmierci, drogą wiodącą do przetrwania lub upadku”³, a filozof polityczny epoki renesansu Niccolò Machiavelli twierdził, że „książę nie powinien mieć innej troski ani innej myśli, ani poświęcać się innemu rzemiosłu, jak tylko sprawom wojennym tudzież organizacji i dyscyplinie wojskowej, gdyż dla tego, kto rozkazuje, jest to jedyne odpowiednie zajęcie”⁴. Carl von Clausewitz zwracał uwagę, że „wojna nie należy do królestwa nauki czy sztuki, ale do królestwa życia społecznego. Jest to konflikt wielkich interesów, a jedyną cechą odróżniającą go od innych konfliktów jest to, że ulega rozwiązaniu poprzez przelew krwi”⁵. Dzisiaj prowadzenie działań zbrojnych regulowane jest powszechnie obowiązującym prawem międzynarodowym.

Epoka globalizacji wpłynęła w znacznym stopniu na komunikowanie i funkcjonowanie państw, które są od siebie w dużym stopniu zależne. Nasza cywilizacja

² C. Clausewitz, *O naturze wojny*, Jirafa Roja, Warszawa 2011, s. 70.

³ Sun Tzu, *Sztuka wojny*, [bmw], s. 9, https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/dokumenty/student/Sun_Tzu_sztuka_wojny.pdf (dostęp: 07.09.2018).

⁴ N. Machiavelli, *Książe*, Antyk, Kęty 2004.

⁵ C. Clausewitz, *O naturze wojny*, s. 71.

nie poradziła sobie jednak z odwiecznym problemem ludzkości, jakim jest wojna. Według Heidelberger Institut für Internationale Konfliktforschung (HIIK) w 2017 r. na świecie miało miejsce ok. 385 konfliktów zbrojnych (w 222 zastosowano przemoc, natomiast 163 przebiega bez jej użycia)⁶. XXI wiek jest czasem rozproszonych wojen ciągłych. Zmieniające się podejście do działań tradycyjnych w konfliktach zbrojnych polega na wprowadzaniu nowych, podprogowych, nieregularnych, asymetrycznych, niekonwencjonalnych środków prowadzenia wojny, bez konieczności jej wypowiedzenia. To często pozwala państwu na uniknięcie konsekwencji związanych z przestrzeganiem prawa międzynarodowego, obowiązującego strony konfliktu zbrojnego. Zacieranie granic między stanem wojny a stanem pokoju oznacza zanik dotychczasowych pojęć, takich jak „pole bitwy”, „front”, „ludność cywilna”. W takiej sytuacji polem walki może być wszelka przestrzeń, a uczestnikiem staje się każdy człowiek.

Działania o charakterze niemilitarnym nie potrzebują bezpośredniego kontaktu. Takie podejście jest skuteczne, jeśli posiada potencjał do osiągnięcia w ciągu kilku miesięcy, a nawet dni zamierzonych przez sprawcę celów. Grę na wielkiej szachownicy prowadzi się wbrew regułom, w wygodny sposób dla graczy, determinując zwycięstwo nawet pozornie słabszego przeciwnika.

1.1. Definicje wojny, ich aktorzy, typy i generacje

Cytując Barbarę Janusz-Pawlettę, WOJNA oznacza „konflikt przy użyciu siły zbrojnej istniejący pomiędzy państwami, którego celem politycznym jest narzucenie wrogowi swojej woli oraz warunków pokoju”⁷. Zaznaczyć należy, że wraz z rozwojem kodyfikacji prawa międzynarodowego po 1945 r.⁸ pojęcie

⁶ *Conflict Barometer 2017*, „Heidelberg Institut für Internationale Konfliktforschung”, s. 14, <https://hiik.de/konfliktbarometer/aktuelle-ausgabe> (dostęp: 30.06.2018).

⁷ B. Janusz-Pawletta, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, AON, Warszawa 2013, s. 25.

⁸ *Ibidem*.

wojny coraz częściej zastępuje się pojęciem KONFLIKTU ZBROJNEGO⁹. Wojny *de iure* obecnie faktycznie się nie wypowiada. Prawdopodobnie wiąże się to z konsekwencjami prawnymi wynikających z prowadzenia działań bojowych określanych prawnie jako „wojna”. Układ współczesny bowiem wprowadza zakaz „stosowania groźby lub użycia siły w stosunkach międzynarodowych przeciwko całości terytorialnej lub niepodległości któregośkolwiek państwa”¹⁰. *Ius ad bellum* jednak może być uzasadnione tylko w przypadku zgody Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz samoobrony państwa na podjęcie takiej akcji¹¹. Niezależnie od intencji walczących stron, państwa obowiązują normy *ius in bello*, wynikające z treści międzynarodowego prawa humanitarnego i międzynarodowego praw człowieka¹², a *Konwencja haska* zobowiązuje do uprzedniego i niedwuznacznego zawiadomienia o krokach wojennych w formie „bądź umotywowanego wypowiedzenia wojny, bądź [...] ultimatum z warunkowym wypowiedzeniem wojny”¹³.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się następujące TYPY WOJNY:

- konwencjonalna (tradycyjna) – bezpośredni konflikt zbrojny między zorganizowanymi siłami zbrojnymi dwóch lub więcej państw z odstępem od stosowania środków masowego rażenia, przede wszystkim broni jądrowej, chemicznej i bakteriologicznej¹⁴;

⁹ Pojęcie ma być szersze od pojęcia wojny. Jest to sytuacja, „gdy między państwami dochodzi do użycia sił zbrojnych lub długotrwałej przemocy zbrojnej między władzami rządowymi a zorganizowanymi grupami zbrojnymi, lub między władzami rządowymi a zorganizowanymi grupami zbrojnymi albo między takimi grupami na terytorium jednego państwa” (w: B. Janusz-Pawletta, *Międzynarodowe prawo...*, s. 26).

¹⁰ Art. 2 ust. 4 *Karty Narodów Zjednoczonych* (KNZ).

¹¹ Art. 42 i 51 KNZ.

¹² B. Janusz-Pawletta, *Międzynarodowe prawo...*, s. 31.

¹³ *Konwencja dotycząca rozpoczęcia kroków nieprzyjacielskich*. Haga. 1907.10.18., <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw-konwencja-dotyczaca-rozpoczecia-krokow-nieprzyjacielskich-haga-1907-10-16777534> (dostęp: 05.07.2018).

¹⁴ D. Rogozin (red.), *Wojna i pokój w terminach i definicjach*, Veche, Moskwa 2011, <http://www.voina-i-mir.ru/contents> (dostęp: 05.07.2018).

- niekonwencjonalna – różni się od wojny tradycyjnej sposobem prowadzenia działań wojennych, gdzie siły lub cele są ukryte albo nie są dobrze zdefiniowane, oraz skierowane na zmuszanie przeciwnika do rezygnacji z dalszego oporu¹⁵;
- partyzancka – czynność niekonwencjonalna, asymetryczna, obejmująca zbrojne działania poprzez wsparcie ludności lub wojska regularnego przeciwko agresorowi lub własnemu reżimowi¹⁶;
- asymetryczna – konflikt między nierównymi przeciwnikami, podczas którego słabsza strona korzysta z niekonwencjonalnych, nieortodoksyjnych, nieprzewidywalnych, pośrednich metod prowadzenia wojny¹⁷;
- zastępcza (*proxy war*) – wojna międzynarodowa między dwoma lub więcej znajdujących się konfliktie państwami, które dążą do osiągnięcia swoich celów poprzez pośrednie starcie militarne na terytorium państwa trzeciego (element zastępczy)¹⁸;
- insurekcja lub powstanie – zorganizowany ruch mający na celu obalenie konstytuowanego rządu za pośrednictwem działań wywrotowych i konfliktów zbrojnych¹⁹;

15 N. Beydin, *Оборона в условиях нетрадиционных войн*, „Armeyskiy sbornik” Ноябрь 2008, Т. 174, nr 11, s. 35–38, http://sc.mil.ru/files/morf/military/archive/AS_11_2008.pdf (dostęp: 05.07.2018).

16 O. Ryazanov, *Основы партизанской войны: теория и практика*, „Bratishka. Yezhemesyachnyy zhurnal podrazdeleniy spetsial'nogo naznacheniya” 2008, nr 1, s. 29–35, http://www.bratishka.ru/archiv/2008/1/2008_1_7.php (dostęp: 05.07.2018).

17 A. Teteryuk, Y. Chizhevskiy, *Асимметричные конфликты в теории международных отношений: современные аспекты изучения*, „Sravnitel'naya politika” 2015, t. 6, nr 4(21), s. 24–26, [https://doi.org/10.18611/2221-3279-2015-6-4\(21\)-24-26](https://doi.org/10.18611/2221-3279-2015-6-4(21)-24-26) (dostęp: 05.07.2018).

18 A. Mumford, *Proxy Warfare*, Polity Press, Cambridge, 2013, s. 13.

19 G.S. Katoch, *Fourth Generation War: Paradigm For Change*, 2005, Masters Thesis submitted at The Naval Postgraduate School, Monterey, California, s. 12, <https://core.ac.uk/download/pdf/36695855.pdf> (dostęp: 30.06.2018).

- agresja podprogowa (*short of war*) – „działania wojenne, których rozmach i skala są celowo ograniczane i utrzymywane przez agresora na poziomie poniżej dającego się w miarę jednoznacznie zidentyfikować progu regularnej, otwartej wojny”²⁰;
- cyberwojna (*cyberwar*) – działania jednego państwa w postaci wkroczenia do komputerów lub sieci innego państwa w celu uszkodzenia lub zniszczenia²¹ jego kluczowych elementów infrastruktury technologicznej. Do celów i zadań działań wojennych w cyberprzestrzeni odnoszą się szpiegostwo i ataki;
- sieciowa (*netwar*) – pojawiający się konflikt (i przestępczości) związany z informacją na poziomie społecznym, realizowany poprzez „łączenie zasobów dyplomacji, propagandy, kampanii psychologicznych, subwersji politycznej i kulturowej, oszustwa lub ingerencji w lokalne media”²². *Netwar* może być również wykorzystana w celach promowania ruchów opozycyjnych za pośrednictwem sieci komputerowych.

W konfliktach zbrojnych biorą udział AKTORZY, których wyróżnia się ze względu na charakter ich uczestnictwa w wojnach (zob. tabela 1). Są nimi:

- aktorzy państwowi (jednostki podlegające rządowi i wyposażone do obrony kraju);
- aktorzy niepaństwowi:
 - » niepodlegający kontroli władzy państwowej, zatem nieuznawani na scenie międzynarodowej;

20 Por. (Mini)Słownik BBN: propozycje nowych terminów z dziedziny bezpieczeństwa, <http://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,MINISLOWNIK-BBN-Propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html> (dostęp: 05.07.2018).

21 R.A. Clarke, R.K. Knake, *Cyberwar. The Next Threat to National Security and What to Do About It*, HarperCollins Publishers, Nowy Jork 2010.

22 R. Brose, *Cyber War, Netwar, and the Future of Cyberdefense*, „2015 Seventh International Conference on Cyber Conflict: Architectures in Cyberspace”, Tallinn, Estonia, May 26, 2015, https://www.dni.gov/files/documents/atf/Cyber%20War%20Netwar%20and%20the%20Future%20of%20Cyberdefense_Header.pdf (dostęp: 05.07.2018).

- » stosujący przemoc dla osiągnięcia zamierzonych celów politycznych;
- » działający przeciwko zarówno państwu, jak i innym grupom niepaństwowym;
- » prowadzący nieregularne działania zbrojne (partyzanckie i terroryzm)²³.

„Aktorzy niepaństwowi” nie są pojęciem nowym. Od zarania dziejów byli oni uczestnikami wojen i konfliktów zbrojnych (rebelianci, partyzanci). Współcześnie rola aktorów niepaństwowych coraz częściej jest pierwszoplanowa. Dzieje się tak w sytuacjach, gdy stają się oni główną stroną konfliktu (np. ugrupowania zbrojne w Syrii lub na Ukrainie), która stała się zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego w XXI wieku.

Tabela 1. Aktorzy państwowi i niepaństwowi

Aktorzy państwowi	Aktorzy niepaństwowi
Siły militarne	Wojska partyzanckie
Siły specjalne	Gangi przestępcze
	Najemnicy (w tym cudzoziemcy)
	Nieregularne siły oparte na klanach i innych związkach rodowych
	Organizacje paramilitarne tworzone przez lokalnych przywódców
	Bojówki
	Siły państw trzecich

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Antczak-Barzan, Z. Śliwa, R. Zaniewski, *Wojna XXI wieku: początki wojny „trzeciej fali”*, Vizja Press & IT, Warszawa 2016, s. 30–31

Rozważając tematykę wojskowości, należy zwrócić uwagę na klasyfikację wojen według generacji działań wojennych. Współczesne konflikty zbrojne prowadzone są w zupełnie inny sposób niż przed wiekami (m.in. uczestnikami nie są jedynie państwa, granice mają płynny charakter). Ewolucja działań militarnych po raz pierwszy została sklasyfikowana w 1989 r. przez

²³ R.H. Shultz, A.J. Dew, *Insurgents, Terrorists and Militias. The Warriors of Contemporary Combat*, Columbia University Press, Nowy Jork 2006, s. 10.

William S. Linda²⁴. Autor proponuje opis kolejnych generacji i sposobów prowadzenia wojny, które dominowały od czasu powstania nowoczesnego państwa narodowego²⁵.

WOJNA PIERWSZEJ GENERACJI odzwierciedlała taktykę epoki muszkietu, taktykę linii i kolumny.

WOJNA DRUGIEJ GENERACJI charakteryzowała się zastosowaniem taktyk „ognia i manewru” oraz była odpowiedzią na nowe rodzaje broni palnej (np. karabinów maszynowych) i innych technologii (np. ciężkiej artylerii i lotnictwa). Ten rodzaj działań wojennych można było zaobserwować podczas wojny francusko-pruskiej w latach 1870–1871 oraz we wczesnych etapach I Wojny Światowej.

WOJNA TRZECIEJ GENERACJI cechowała się taktyką szerokich manewrów, otoczenia przeciwnika i przełamania linii obrony w głębi za pomocą wojska pancernego i lotnictwa. Opracowana została głównie przez Niemców w czasie I i II Wojny Światowej (np. *Blitzkrieg* jako przykład walki o szybkość i inicjatywę, gdzie podstawowa kategoria sztuki operacyjnej zmieniała się z miejsca na czas).

WOJNA CZWARTEJ GENERACJI to konflikt, w którym zacierają się granice między wojną a polityką, walczącymi i cywilami. Inaczej mówiąc, jest to każda wojna, w której jedna strona nie jest państwem, ale aktorem niepaństwowym. Koncepcja takiej wojny bierze swój początek z czasów zimnej wojny, w trakcie której mocarstwa rywalizowały o wpływy w różnych regionach świata, a wojna na dużą skalę (z użyciem czołgów, lotnictwa i rakiet) wydawała się mało efektywna. Wzrosła rola partyzanckich, politycznych, ekonomicznych, finansowych, informacyjnych i psychologicznych operacji. Lind także zwraca uwagę, że „wojna wydaje się szeroko rozproszona i w dużej mierze

24 Należy zauważyć, że koncepcja ta została rozszerzona przez naukowców reprezentujących dyscyplinę nauk o bezpieczeństwie, m.in. przez pułkownika Thomasa X. Hammesa.

25 W.S. Lind, K. Nightengale, J.F. Schmitt, J.W. Sutton, G.I. Wilson, *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation*, „Marine Corps Gazette” 1989, s. 22–26, https://web.archive.org/web/20080418065855/http://www.d-n-i.net/fcs/4th_gen_war_gazette.htm (dostęp: 30.06.2018).

nieokreślona; zacierają się granice między wojną a pokojem. Będzie ona nieliniowa, być może, do tego stopnia, że nie będzie można określić ani pola bitwy, ani frontu. Rozróżnienie między «cywilnym» a «wojskowym» może zniknąć. Działania dotkną w całości każdą dziedzinę przeciwnika, w tym społeczeństwo jako kulturową, a nie tylko fizyczną organizację. [...] Sukces będzie w dużej mierze zależeć od skuteczności we wspólnych operacjach, ponieważ granice między odpowiedzialnością a misją bardzo się zacierają»²⁶. Równocześnie wojna czwartej generacji „ma wiele wspólnego z tradycyjnym konfliktem o niskiej intensywności w klasycznych formach rebelii i wojny partyzanckiej»²⁷. Jednak nową wojnę wykorzystuje się w ramach adaptacji do współczesnych warunków kształtowanych przez nowe technologie, globalizację, religijny fundamentalizm i zmianę norm moralnych i etycznych²⁸. Wbrew istniejącym ograniczeniom prowadzenia działań bojowych może to doprowadzić do legitymizacji niektórych spornych kwestii.

1.2. Wojna w ujęciu ponowoczesnym

Pojęcie „wojny hybrydowej”, bez względu na wcześniejsze stosowanie go w różnych dyscyplinach naukowych w odniesieniu do wojen, osiągnęło apogeum popularności w XXI w. z początkiem agresji Rosji na Ukrainę w 2014 roku. Samo określenie „hybryda” (łac. *hibrida*) precyzuje połączenie przez podmiot odmiennych elementów, właściwości i cech często do siebie niepasujących lub wobec siebie przeciwnych²⁹. W ujęciu wojskowym charakter hybrydowy przybiera postać różnych sposobów i cech walki bądź uzbrojenia mających na celu osiągnięcie preferowanego militarnego skutku.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ G.S. Katoch, *Fourth Generation War...*, s. 24.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ A. Markowski, R. Pawelec, *Nowy słownik wyrazów obcych i trudnych*, Wilga, Warszawa 2005, s. 323.

Generalnie rzecz biorąc, swoista kombinacja zastosowania działań regularnych i nieregularnych (w tym forteli) znana jest od zarania dziejów³⁰, aczkolwiek sposoby i metody prowadzenia wojny ciągle ulegały zmianom. Współczesne zainteresowanie nowym modelem wojny wywołał kryzys izraelsko-libański w 2006 r. na Bliskim Wschodzie³¹. Słabością opracowań teoretycznych na początku XXI w. było uwzględnianie pozycji tylko słabszego przeciwnika jako głównego aktora prowadzącego działania hybrydowe oraz pomijanie elementów nieprzemocowych³², jak również błędne założenie o preferencji stosowania działań kinetycznych³³.

Skoro nowy paradygmat wojny nie ma definicji uniwersalnej wśród teoretyków i praktyków myśli wojskowej, nie sposób zostawić bez omówienia teoretycznego aspektu wojny hybrydowej z perspektywy naukowców i strategów z Zachodu oraz Federacji Rosyjskiej.

1.2.1. Zachodnia myśl wojskowa i polityczna

Mimo że wiele współczesnych definicji wojny hybrydowej powstało w pierwszej dekadzie XXI stulecia, jeszcze w drugiej połowie ubiegłego wieku istniały różne koncepcje przyszłych wojen. Karl Deutsch w 1964 r. jako pierwszy ukuł termin *WOJNY ZASTĘPCZEJ*, która odzwierciedla kontekst zimnej wojny. Wymaga ona, według autora, wykorzystania narzędzi w postaci potencjału ludnościowego, zasobów i terytorium państwa pochłoniętego wojną domową

30 Chiński filozof i strateg Sun Tzu przedstawiał to jako „sprytne sztuczki w walce” w książce *Sztuka wojny*.

31 M. Banasik, *Wojna hybrydowa i jej konsekwencje dla bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, Difin SA, Warszawa 2018, s. 62.

32 Zdaniem Mirosława Banasika takimi elementami są instrumenty ekonomiczne i dyplomatyczne, działania wywrotowe, operacje informacyjne lub trolle internetowe.

33 Odnoszą do tego manewry sprzętem, ludźmi i oddziałami wraz z zaangażowaniem sił i środków walki (np. artylerii, wojsk zmechanizowanych i pancernych czy statków powietrznych), niepowodujące trwałych zmian w społeczeństwie w odróżnieniu od działań niekinetycznych (m.in. to walka elektroniczna, działania psychologiczne, kontrwywiadowcze i propagandowe, a także wszelka aktywność w środowisku informatyczno-sieciowym), zob. W.E. Richter, *The future of information operations*, „Military Review” 2009, nr 1, s. 103–104.

w celach strategicznych podmiotów zewnętrznych, które prowadzą walkę na terytorium państwa trzeciego³⁴. Natomiast Andrew Mumford postrzega dane zjawisko trochę szerzej, ujmując również chęć unikania bezpośrednich, kosztochłonnych i krwawych wojen³⁵. Jednocześnie stwierdza, że są to konflikty przy udziale strony trzeciej, która dokonuje interwencji pośrednio, w celu wywarcia wpływu na strategiczny rezultat sprzyjający podtrzymywanej przez siebie koalicji³⁶. Pomimo istnienia wielu różnorodnych podejść w literaturze przedmiotu z tamtego okresu, nadal wymagają one uzupełnienia i modyfikacji ze względu na zmieniające się scenariusze zagrożeń.

Kolejne określenie, używane przed wprowadzeniem definicji tzw. wojny hybrydowej, pojawiło się w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Andrew J. R. Mack w 1975 r. ukuł pojęcie WOJNY ASYMETRYCZNEJ, analizując działania bojowe Stanów Zjednoczonych w Wietnamie i ich skutki³⁷. Uznał ważność stosowania niekonwencjonalnych metod prowadzenia walki (partyzantka, terroryzm, działania niemilitarne) w tzw. małych wojnach, aczkolwiek nie podał wyczerpującego wachlarza przyczyn, dlatego państwo silniejsze może być pokonane przez słabszego przeciwnika. Szersza interpretacja została przedstawiona w roku 1997 przez Williama Cohena, ówczesnego sekretarza obrony USA w administracji prezydenta Billa Clintona. Polityk przewidywał pojawienie się stabilnego zagrożenia asymetrycznego. Przewidywał, że w odpowiedzi na kampanie wojenne Stanów Zjednoczonych ustępujący militarnie przeciwnik będzie sięgał po metody niekonwencjonalne w celu osłabienia zdolności bojowych USA, w tym poprzez terroryzm i groźby użycia broni masowego rażenia wobec ludności cywilnej³⁸. W 2010 r. Robert Gates, sekre-

³⁴ K.W. Deutsch, *External Involvement in Internal Wars*, [w:] *Internal War: Problems and Approaches*, H. Eckenstein, Free Press of Glencoe, Nowy Jork 1964, s. 102.

³⁵ A. Mumford, *Proxy Warfare and the Future of Conflict*, „The RUSI Journal” 2013, t. 156, nr 2, s. 40–46.

³⁶ *Ibidem*, s. 40.

³⁷ A.J. R. Mack, *Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict*, „World Politics” 1975, January, t. 27, nr 2, s. 175–200.

³⁸ W. Cohen, *Report of the Quadrennial Defense*, „Quadrennial Defense Review” 1997, May, <https://history.defense.gov/Historical-Sources/Quadrennial-Defense-Review>

tarz obrony Stanów Zjednoczonych, rozwijając myśl Cohena, określił wojnę asymetryczną mianem strategii i taktyki walki słabszych przeciwników USA jako przeciwieństwo wojny konwencjonalnej w rozumieniu zagrożeń, ataków i operacji wojskowych³⁹. Podobne prognozy zagrożeń i wojen asymetrycznych w obliczu działań informacyjnych i terroryzmu przyjmują jako wyzwania dla bezpieczeństwa w przyszłości autorzy pracy zbiorowej pod redakcją Lloyda J. Matthews *Challenging the United States Symmetrically and Asymmetrically: Can America be defeated?*⁴⁰. Warto zauważyć, że autorzy wciąż kładą nacisk na rosnące zagrożenia mniejszych państw, pomijając jednocześnie możliwość realizacji podobnego scenariusza przez bardziej silniejszego aktora oraz skupiając się bardziej na strefach interesów Stanów Zjednoczonych.

Wojna hybrydowa jako pojęcie pojawiła się po raz pierwszy na początku XXI w., głównie w literaturze amerykańskiej. Za jednego z pierwszych autorów można uważać Williama J. Nemetha. Na przykładzie konfliktu rosyjsko-czecheńskiego określił „hybrydowość” prowadzonych działań oraz scharakteryzował koncepcję wojny hybrydowej, cechującej się nietypową organizacją armii (zdecentralizowanie, egalitarność i oparcie się na strukturze klanowej), zatarciem się granicy między wojskowymi a cywilami, atypowymi sposobami użycia sił militarnych (np. masowe działania partyzanckie), stosowaniem wszelkich niezbędnych środków, metod i technologii (np. telekomunikacyjnych), prowadzeniem działań propagandowych i dezinformacyjnych na dużą skalę⁴¹. Inny amerykański analityk Frank G. Hoffman rozwija myśl Nemetha oraz teorię wojen „czwartej generacji” (zanikanie granic między wojną i pokojem, wojskowymi a cywilami, występowanie aktorów pozapaństwowych)

(dostęp: 10.07.2018).

³⁹ O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Arcana, Kraków 2017, s. 46.

⁴⁰ L. Matthews (red.), *Challenging the United States Symmetrically and Asymmetrically: Can America be defeated?*, U.S. Army War College Strategic Studies Institute Carlisle Barracks, Pennsylvania 1998.

⁴¹ W.J. Nemeth, *Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare*, Monterey, CA 2002, s. 49–63, https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf (dostęp: 10.07.2018).

o kolejne cechy. Określa je jako „złożone” (połączenie działań konwencjonalnych i nieregularnych na poziomie strategicznym, taktycznym i operacyjnym) oraz „bez ograniczeń” (cechuje się wielokierunkowością, synchronicznością i asymetrycznością)⁴². *Summa summarum* w świetle założeń Hoffmana wojna hybrydowa zawiera w sobie m.in. działania konwencjonalne i taktyki nieregularne, ugrupowania zbrojne, terroryzm i przestępczość; aktorów państwowych i niepaństwowych; połączenie technologii nowoczesnych i ruchu partyzanckiego⁴³. Działalność przestępcza ma zwiększać chaos na terenie destabilizującego się państwa. Należy zwrócić uwagę, że opracowania tych autorów zawierają opis bardziej zaawansowanych narzędzi, których stosowanie ma sens we współczesnych konfliktach zbrojnych: w odróżnieniu od swoich poprzedników akcent położyli na działalność partyzancką oraz znaczenie technologii i manipulację informacją w operacjach wojskowych.

Podstawą współczesnych badań i analizy wojny hybrydowej może być trwający od 2014 r. konflikt rosyjsko-ukraiński⁴⁴, gdzie kluczowym aktorem jest Federacja Rosyjska⁴⁵. Zastosowane w wojnie na Ukrainie narzędzia zmieniają ujmowanie samego pojęcia hybrydowości, które nabiera nowego znaczenia, jako że istotnymi elementami w tym konflikcie są m.in.: zagrożenie w cyberprzestrzeni (zarówno ataki, jak i dezinformacja), wojna ekonomiczna i dyplomatyczna, oddziaływanie mediów, zaangażowanie ludności cywilnej oraz zagrożenie dla państwa na całym jego terytorium⁴⁶. Stąd współczesne

42 F.G. Hoffman, *Conflict in the 21st century: Rise of the Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington 2007, s. 18–25, http://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf (dostęp: 10.07.2018).

43 *Ibidem*.

44 O. Wasiuta, *Geneza pojęcia i zmiany podejścia do wojny hybrydowej w zachodnim dyskursie politycznym i wojskowym*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, tom 17, s. 32.

45 Aby zrozumieć specyfikę tego konfliktu, trzeba szukać odpowiedzi w doktrynach wojskowych FR. O tym szerzej w rozdziale 1.2.2.

46 Na przykład rumuński ekspert Costinel Anuta opisuje ten konflikt jako synergię różnorodnych narzędzi wojny konwencjonalnej i niekonwencjonalnej, m.in. sił (nie)regularnych i specjalnych, wsparcia lokalnych zamieszek, dyplomacji, wojny ekonomicznej, informacyjnej i propagandy oraz cyberataków (w: C. Anuta, *Old*

opracowania wyraźnie pokazują przesunięcie praktyki wojskowej w stronę przewagi instrumentów niemilitarnych nad militarnymi⁴⁷. Na przykład Michał Wojnowski zaznacza, że istotną rolę w wojnie nowego pokolenia odgrywają czynniki technologiczne i ekonomiczne jako elementy wojny cybernetycznej, korupcji i lobbingu⁴⁸. Według tego autora środki informacyjne i ekonomiczne sprzyjają osłabianiu potencjału strony przeciwnej, mając umożliwić agresję zbrojną⁴⁹. Podobnie zauważa Jans Berzins, skupiając się na wojnie hybrydowej w ujęciu WOJNY PSYCHOLOGICZNEJ, gdzie głównym polem walki jest UMYSŁ. Zdaniem łotewskiego autora Federacja Rosyjska w celach dysfunkcyjnych stosuje środki oddziaływania na środowisko (nie)sprzyjające jej inwazji na Ukrainę, uciekając się do zastraszania, korupcji, przekupstwa, działań propagandowych i dezinformacyjnych w mediach i internecie⁵⁰. Wyżej wymienione narzędzia pozwalają na kontrolowanie nastrojów sił zbrojnych i ludności cywilnej w kraju przeciwnika w celu ich przekonania do racji strony atakującej. Podstawowym zamiarem strony atakującej jest bowiem ograniczenie do minimum zaangażowania twardej siły militarnej w konflikcie oraz pozyskanie wsparcia ze strony ludności cywilnej i wojskowej w kraju przeciwnika, które jest elementem destruktywnym dla rządu i państwa tego kraju⁵¹.

and New in Hybrid Warfare, s. 47, [w:] *Countering Hybrid Threats: Lessons Learned from Ukraine*, N. Iancu, A. Fortuna, C. Barna (red.), IOS Press, Amsterdam 2016).

⁴⁷ Zob. np.: J. Berzins, *Russia's New Generation Warfare...*; C. Anuța, *Old and New in Hybrid Warfare...*; ESDP and NATO: better cooperation in view of the new security challenges. Speech by NATO Deputy Secretary General Ambassador Alexander Vershbow at the Interparliamentary Conference on CFSP/CSDP, Riga, Latvia, 5 March 2015, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_117919.htm (dostęp 10.07.2018).

⁴⁸ *Ibidem*, s. 23.

⁴⁹ M. Wojnowski, *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, s. 30–31, wydanie specjalne.

⁵⁰ J. Berzins, *Russia's New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy*, National Defense Academy of Latvia, „Policy Paper” 2014, nr 2, s. 6.

⁵¹ *Ibidem*.

Rozważając problematykę wojny hybrydowej, należy także podkreślić jej wymiar globalny. Zagrożenia o charakterze hybrydowym zmieniają sposób rozumienia koncepcji współczesnych konfliktów. Znajduje to swój wyraz w dokumentach organizacji międzynarodowych. Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) definiuje taką wojnę jako „stosowanie asymetrycznej taktyki do analizowania i wykorzystywania słabych stron za pomocą środków niemilitarnych (takich jak polityczne, informacyjne i ekonomiczne zastraszanie i manipulowanie) i jest ona wspierana groźbą konwencjonalnych i niekonwencjonalnych środków wojskowych”⁵². Należy zauważyć, że szczególną uwagę poświęcono w tym dokumencie działaniom Rosji, która jako sukcesor Związku Radzieckiego kontynuuje politykę ingerencji i manipulowania wewnątrz krajów członków NATO, tworząc tzw. *szare strefy*. Dziś za taką strefę można przyjąć państwa wzdłuż wschodnich regionów przygranicznych NATO od Bałtyku do Morza Czarnego. Główna różnica nowoczesnego podejścia od ówczesnego polega na tym, że „podczas gdy Sowieci korzystali z taktyk hybrydowych w celach osłabienia przeciwników, to obecnie Władimir Putin wykorzystuje je jako narzędzia do realizacji swoich celów w postaci politycznie zrestrukturyzowanej Europy”⁵³. W tym samym czasie na poziomie Unii Europejskiej (UE) został osiągnięty konsensus w sprawie zwalczania zagrożeń hybrydowych. 6 kwietnia 2016 r. Komisja Europejska i Wysoki Przedstawiciel UE do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa opublikowały *Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady [...] w sprawie przeciwdziałania zagrożeniom hybrydowym*⁵⁴. W dokumencie szczególnie omówiono

52 J.M. Calha, *Hybrid Warfare: NATO's New Strategic Challenge?*, „NATO Parliamentary Assembly” 2015, s. 3, <https://www.nato-pa.int/sites/default/files/documents/2015%20-%20166%20DSC%2015%20E%20BIS%20-%20HYBRID%20WARFARE%20-%20CALHA%20REPORT.docx> (dostęp: 10.07.2018).

53 *Ibidem*, s. 3.

54 Wysoki Przedstawiciel UE do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, *Wspólny Komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady. Wspólne ramy dotyczące przeciwdziałania zagrożeniom hybrydowym. Odpowiedź Unii Europejskiej*, „Komisja Europejska”, 6.04.2016, JOIN(2016) 18 final, Bruksela, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018> (dostęp: 10.07.2018).

zapobieganie wyzwaniom militarnym XXI w., m.in. podnoszenie świadomości, budowanie odporności, przeciwdziałanie kryzysowi, reagowanie na sytuacje kryzysowe i przezwyciężanie skutków kryzysu⁵⁵. Na takim poziomie współpraca UE i NATO w dziedzinie bezpieczeństwa europejskiego prawdopodobnie zwiększyłaby potencjał obronny UE, niemniej jednak próby te pozostają jedynie zarysem możliwego tandemu. Ogólnie na dzień dzisiejszy UE i NATO nie mają znaczących osiągnięć praktycznych w polityce przeciwdziałania zagrożeniom hybrydowym.

1.2.2. Rosyjska ocena wojny nowej generacji

Dyskurs naukowy o przebiegu i koncepcjach wojen współczesnego świata w ocenie jednostek wojskowych Federacji Rosyjskiej budzi zainteresowanie nie tylko z teoretycznego, lecz także praktycznego punktu widzenia. Pierwszy zastępca ministra obrony oraz szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej generał Walerij Gierasimow, którego poglądy odzwierciedlają sposób myślenia o wojnie na poziomie polityczno-wojskowym w Rosji, przedstawił możliwy scenariusz agresji przy wykorzystaniu środków zarówno militarnych, jak i niemilitarnych. Należy zauważyć, że choć nie używał pojęcia „wojny hybrydowej” w swoim artykule *Ценность науки в предвидении* (*Znaczenie nauki w przewidywaniu*), scharakteryzował kierunki ewolucji takich konfliktów⁵⁶. Gierasimow twierdzi, że w niedługim czasie zweryfikowane zostanie rozumienie stanu wojny i pokoju. Skoro prawo międzynarodowe nie przewiduje udzielania pomocy w przypadku braku wypowiedzenia wojny *de iure*, kraj-ofiara będzie zmuszony pozostać w samotności.

W swoich opracowaniach i wystąpieniach Gierasimow przypisuje dużą rolę stosowaniu środków niemilitarnych i działaniom asymetrycznym poprzez

⁵⁵ *Ibidem*, s. 3.

⁵⁶ V. Gerasimov, *Ценность науки в предвидении* [*Tsennost' nauki v predvidenii*], „Voyenno-promyshlennyi kur'yer”, 26.02.2013 r., <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>, tłumaczenie na język angielski: <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war> (dostęp: 10.07.2018).

instrumenty polityczne, ekonomiczno-gospodarcze, społeczno-humanitarne w połączeniu z „manipulowaniem nastrojami ludności” zamieszkałej w regionie konfliktu⁵⁷. Podobne działania mogą być wspierane militarnie w postaci wojny informacyjnej i operacji sił specjalnych bądź nawet wewnętrznej opozycji politycznej, partyzanckich i sabotażowych działań, zapewniając tym samym ogarnięcie konfliktem całego terytorium. Technologia informacyjna ułatwia bowiem komunikowanie pomiędzy „operującymi siłami zbrojnymi a ich dowództwem”, a równocześnie pozwala na „niwelowanie potencjału bojowego przeciwnika” (np. *social media* jako czynnik pobudzenia ludności miejscowej do działania i wpływania na organy władzy w kraju)⁵⁸. Równie ważne okazuje się prowadzenie działań pod osłoną jednostek specjalnych (tzw. mobilnych, mieszanych oddziałów bojowych) i kierowanie sprzyjającą opozycją⁵⁹. Gierasimow zwraca również uwagę na cele wojny. Priorytetową misją będzie według niego dążenie do osłabienia przeciwnika i jego struktur państwowych oraz skłonienie go ku spełnieniu woli atakującego. Etapem końcowym w wojnach nowego typu, poprzedzającym wyniszczenie strony przeciwnej, będzie prowadzenie wojny konwencjonalnej. Biorąc pod uwagę fakt, że wyżej opisane metody walki mają swoje miejsce w praktyce – w przebiegu konfliktu na Ukrainie – to taki scenariusz, w którym kraj-agresor przechodzi w fazę ofensywną, może się skończyć, przede wszystkim dla Ukrainy, unicestwieniem.

Inny ekspert z Rosji – Natalia Komlewa – pisze o strefach możliwych wojen hybrydowych w kontekście geopolityki. Przypuszcza, że to będą niestabilne regiony powstałe po rozpadzie ZSRR, które pełnią funkcję strefy buforowej (tzw. limitrofy), oddzielającą od siebie mocarstwa i w której są zaangażowane podmioty niepaństwowe⁶⁰. Kontrola nad takim terenem gwarantuje korzyści

⁵⁷ Ł. Skoneczny, *Wojna hybrydowa – wyzwanie przyszłości? Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2016, nr 14, wydanie specjalne, <https://www.abw.gov.pl/download/1/1925/skoneczny.pdf>, s. 43 (dostęp: 10.07.2018).

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 43–44.

⁶⁰ M. Wojnowski, *Koncepcja „wojny nowej generacji” w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 13 (7), s. 16.

polityczno-ekonomiczne mocarstwa i wzmacnia jego bezpieczeństwo. Zdaniem Komlewej za przykład takich działań należy przyjąć konflikt na wschodzie Ukrainy, którego celem według autorki jest osłabienie Rosji⁶¹. Generalnie, określenie limitrof albo „Wielki Limitrof”⁶² ukuł rosyjski strateg Wadim Cymburski w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia w pracy *Rosja – Ziemia poza Wielkim Limitrofem: Cywilizacja i jej geopolityka*⁶³. Taki obszar graniczny, ciągnący się od Morza Bałtyckiego po Pacyfik⁶⁴, warunkował w historii Rosji jej odrębność cywilizacyjną oraz gwarantował bezpieczeństwo tego mocarstwa, tzn. większość wojen Rosja prowadziła na peryferiach swojego imperium wzdłuż obszaru granicznego (limitrofu). Takie podejście jest wciąż widoczne w polityce współczesnej Federacji Rosyjskiej (FR) chociażby na przykładzie Gruzji, Ukrainy lub krajów bałtyckich.

Z punktu widzenia niniejszej pracy ważne jest rozumienie wojny hybrydowej przez moskiewskich badaczy, którzy podkreślają znaczenie operacji informacyjnych we współczesnych konfliktach. Zdaniem Andreja Manojły i Aleksandra Bartosza pojęcie wojny hybrydowej należy rozumieć jako łączenie różnych strategii charakterystycznych dla współczesnych konfliktów: konwencjonalnych, asymetrycznych, informacyjnych, psychologicznych, ideologicznych, ekonomicznych⁶⁵. Skupiają się one przede wszystkim na osiągnięciu wojskowo-strategicznej przewagi i zmuszaniu słabszej strony do przyjęcia warunków zwycięzcy⁶⁶. OPERACJE INFORMACYJNE odgrywają

61 N. Komleva, *Войны в лимитрофах: эволюция технологий*, „Prostranstvo i vremya” 2015, nr 12, s. 32–42.

62 Pierwotnie nazwał to terytoriami-cieśninami lub terytoriami strumieniowymi (w oryg. „территории проливы”).

63 V. Tsymburskiy, *Россия – Земля за Великим Лимитрофом: цивилизация и ее геополитика*, Editorial URSS, 2010.

64 Według Autora „Wielki Limitrof” obejmuje Europę Środkowo-Wschodnią, Nadniednistrze, Zakaukazie, Azję Środkową, obszary altajskie i turecko-mongolskie aż do granicy z Chinami.

65 A.V. Manoylo, *Гибридные войны и цветные революции в мировой политике*, „Pravo i politika” 2015, nr 7, s. 918–920, <https://istina.msu.ru/publications/article/10584094> (dostęp: 10.08.2018).

66 *Ibidem*, s. 920.

kluczowa rolę, gdyż mają one za zadanie zmuszenie przeciwnika do kapitulacji. OPERACJE BOJOWE zaś są podłożem do tworzenia materiałów medialnych wykorzystywanych na szeroką skalę w walce informacyjnej w celu wywierania wpływu na świadomość oraz sterowania zachowaniem przeciwnika⁶⁷. Szczególną uwagę zwracają także na tzw. KOLOROWE REWOLUCJE, które stają się „preludium dla działań hybrydowych”, tworząc warunki dla eskalacji napięć w kraju. Manojło określa rewolucje kolorowe mianem zamachu stanu poprzez funkcjonujące w państwie ruchy społeczne i protesty młodzieżowe, zainspirowane przez podmioty zewnętrzne, z wykorzystaniem *social media* i mediów elektronicznych⁶⁸. Przykładami takich przewrotów według autora są wydarzenia na Bliskim Wschodzie (tzw. Arabska Wiosna) oraz „wojna domowa na Ukrainie”. Przy czym zauważyć należy, że KOLOROWE REWOLUCJE są problemem dla „Kremla” zwłaszcza wtedy, kiedy mowa jest o interesach i strefach wpływu Rosji (tzw. *rusckiego mira*⁶⁹) na tym czy innym terenie. Prezydent FR Władimir Putin w swoim wystąpieniu w marcu 2014 r.⁷⁰ podkreślił, że Zachód (w tym Stany Zjednoczone) stara się narzucać swoje standardy w postaci wolności i demokracji innym państwom, nie zważając na specyfikę socjokulturową ich społeczeństw. Powoduje to chaos i przemoc, które mogą przekształcić się w bardziej intensywną fazę napięcia.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Pojęcie „Rosyjskiego świata” (ros. *Русского мира*) odzwierciedla narzędzia imperialnej polityki Kremla, oddziałujących w sposób propagandowy na poziomie symboli politycznych, języka, kultury i tradycji. W sensie globalnym dotyczy to ludzi mieszkających zarówno w Rosji, jak i poza jej granicami, czujących się Rosjanami oraz powiązanych z nią kulturowo, ideologicznie i językowo (w: O. Wasiuta, „*Russki mir*” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21, s. 67–87).

⁷⁰ Путин: необходимо провести анализ всех «цветных революций», в том числе на Украине, „ITAR TASS”, 27.03.2004, <http://itar-tass.com/politika/1079136> (dostęp: 10.08.2018).

W przypadku wydarzeń na Ukrainie, zgodnie z logiką Moskwy, Rosja siłą powstrzymuje prowadzoną wojnę hybrydową przez Zachód i USA przeciwko „rosyjskiemu światu”.

Po przeprowadzeniu analizy literatury przedmiotu oraz na podstawie przedstawionych powyżej rozważań można przyjąć założenie, że wojna hybrydowa jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym oraz trudnym do zdefiniowania z powodu istnienia różnych podejść. Niemniej jednak łączy w sobie działania militarne i niemilitarne, wykorzystuje metody konwencjonalne i niekonwencjonalne, akty przemocy na masową skalę, celową działalność przestępczą i terrorystyczną. Realne kroki wojskowe odnoszą się przede wszystkim do niejawnych, tajnych, jednak typowych działań wojennych, w trakcie których strona przeciwnika atakuje armię regularną i/lub państwowe struktury⁷¹. Cechą charakterystyczną jest asymetryczność konfliktu, jego elastyczność i szybkość adaptacji do warunków rzeczywistości. Warto podkreślić również, że nieodłącznym elementem wojen hybrydowych jest wykorzystanie nowoczesnych środków zbrojnych i technologii, w tym zasobów medialnych i cybernetycznych w celu zwiększenia oddziaływania na obszary wpływu przeciwnika. Zwłaszcza w rosyjskiej doktrynie wojskowej przykładą się dużą wagę do środków niemilitarnych i działań propagandowych.

Warto podkreślić, że koniecznie jest rozpatrywanie każdego współczesnego konfliktu osobno, ponieważ wbrew istnieniu rozmaitych definicji zjawiska wojny hybrydowej oraz opisanych jej elementów, hybryda łączy je w specyficzny sposób w zależności od decyzji aktora i jego założonych celów. To oznacza, że hybryda pozwala na stosowanie i scalanie różnych strategii i taktyk, a również dowolnej intensywności prowadzonych działań.

⁷¹ K. Savranska, *Wojna nowej generacji – wyzwanie XXI wieku?*, „Drugi Obieg”, 6.04.2018, <http://drugiobieg.org.pl/index.php/wojna-nowej-generacji-wyzwanie-xxi/> (dostęp: 11.07.2018).

1.3. Rola informacji w wojnie hybrydowej

Istotną rolę w wojnie hybrydowej odgrywa strategia komunikacyjna, której celem jest kształtowanie przekazu medialnego w taki sposób, aby wykorzystywać lub wywoływać określone narracje w celu pokonania przeciwnika. Umiejętne oddziaływanie kampanii propagandowej odnosi się nie tyle do działań jawnych, ile można określić je pojęciem kształtowania preferencji⁷². W obszarze informacyjnym i *public relations* strategia przyjmuje oblicze atrakcyjności własnych idei przez ich sprawną perswazję. Władza nad opinią publiczną należy do kierujących i służy ich celom. Chociaż w krajach rozwiniętych jest to trudne zadanie (kwestia zaufania), niemniej jednak są społeczeństwa od lat poddawane indoktrynacji politycznej, religijnej, ideowej itp., które nie doświadczyły „rzeczywistości” (np. społeczeństwo rosyjskie i islamskie)⁷³. W tym przypadku prawdziwa informacja nie ma znaczenia, gdyż obywatele przyzwyczajeni ufać władzom nie są zdolni poddać ocenie wiarygodności przekazu.

Współczesne wojny toczą się często poza fizycznym polem walki. W skali globalnej uczestnikiem takich działań staje się każdy pojedynczy obywatel na całym świecie. Dlatego w wojennych strategiach komunikacyjnych istotne są takie elementy scenariusza, jak szeroki kontekst, spójność przedstawianej informacji i widownia, która będzie śledziła przygotowany przekaz⁷⁴. Dobrze prowadzone kampanie propagandowe skutkują efektywnym i długotrwałym wpływem na zachowanie, opinie, a także wartości całej populacji. W latach dziewięćdziesiątych futurologowie Alvin i Heidi Tofflerowie wyróżnili sześć obszarów skutecznej propagandy dotyczącej wojny:

1. oskarżanie przeciwnika o okrucieństwo;
2. hiperbolizacja okoliczności wojny;

⁷² A. Antczak-Barzan, Z. Śliwa, R. Zaniewski, *Wojna XXI wieku: początki wojny „trzeciej fali”*, Vizja Press&IT, Warszawa 2016, s. 80.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ A. Toffler, H. Toffler, *Wojna i antywojna. Jak przetrwać na progu XXI wieku?*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 2006, s. 190–192.

3. demonizacja i dehumanizacja wroga;
4. podział na swoich i obcych (polaryzacja);
5. powoływanie się na boskie usankcjonowanie wojny;
6. metapropaganda (propaganda dyskredytująca propagandę przeciwnika)⁷⁵.

W czasach dzisiejszych podobne działania wydają się mało skuteczne chociażby z tego powodu, że większość osób ma dostęp do alternatywnych źródeł informacji, a przekazy mediów masowych przestają wpływać na jednostkę. Z kolei nowoczesne techniki komunikacyjne stają się źródłem dezorientacji i uchwycenia społeczeństwa w pułapkę lęków i niepewności. Przykładowe współczesne „pranie mózgów” realizuje się m.in. poprzez takie zabiegi jak:

- manipulację obrazem/dźwiękiem, upublicznianie informacji nieprawdziwej, przetworzonej;
- upowszechnianie jako reprezentatywnego dla danego społeczeństwa materiału pochodzącego z innego miejsca, czasu lub sytuacji itp.;
- ujawnianie brutalności w postępowaniu strony przeciwnej;
- ukazywanie cierpienia ludności cywilnej podczas konfliktu zbrojnego;
- operacje informacyjne i psychologiczne skierowane do społeczeństwa międzynarodowego oraz społeczności lokalnej;
- propagandę nacjonalizmu czy ksenofobii⁷⁶.

Kluczową rolę we współczesnych wojennych strategiach komunikacyjnych odgrywają nowe technologie i sposób ich wykorzystywania w celu rozprzestrzeniania informacji i dyskredytowania przeciwnika. Należy zwrócić uwagę na kilka kwestii, które bierze się pod uwagę przy budowaniu takich strategii.

Pierwszą kwestią jest poziom indywidualizacji przekazu w społeczeństwach ponowoczesnych, który coraz częściej nabiera autentyczności wśród użytkowników *social media* – postrzegany jest jako spersonalizowany dwustronnie. Połączone z siecią ogólnosiatową media społecznościowe przyczyniają się do szybkiego rozprzestrzeniania się informacji, a równocześnie sprzyjają uniemożliwieniu

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ A. Antczak-Barzan, ..., *Wojna XXI wieku...*, s. 81.

jej selekcji⁷⁷. Z powodu nadreprezentacji komunikatu o wojnie, konfliktach, katastrofach itp. powstaje zagrożenie dla zdolności współczucia, determinujące przyzwyczajenie oraz obojętność dla takich wiadomości. Należy także wziąć pod uwagę, że – podobnie jak w marketingu – przekaz w mediach społecznościowych może być kierowany do indywidualnego odbiorcy zgodnie z jego preferencjami. To pozwala na osiągnięcie zamierzonych efektów przez nadawcę.

Istotna jest również możliwość natychmiastowej publikacji komunikatów, co stanowi wyzwanie psychologiczne i informacyjne dla propagandy państwowej (przekaz może być niezgodny z oficjalnym stanowiskiem rządu) oraz dla wojska (trudne jest w takich warunkach utrzymanie tajemnicy dotyczącej działań militarnych i psychologicznych sił zbrojnych)⁷⁸. Wpisy żołnierzy z miejsc prowadzenia operacji wojskowych bardzo często wcale nie odzwierciedlają rzeczywistości w państwie i są usuwane z sieci, co budzi niepokoje wśród internautów. Ogólnie rzecz biorąc, przewaga *social media*, jak ujmują to John Arquilla i David F. Ronfeldt w książce *Networks and Netwars. The Future of Terror, Crime, and Militancy*, polega na:

- zbieraniu i upowszechnianiu informacji, w tym nawet omijając państwową cenzurę;
- komunikacji dwustronnej i wywoływaniu debaty o bieżących sprawach;
- koordynacji działań i bezpośrednim lobbingu decydentów⁷⁹.

Warto podkreślić, że skoro media społecznościowe wymagają ciągłej interakcji użytkowników, to służą one budowaniu wizerunku, zaufania, dają poczucie zbliżenia, równości czy złudzenia o ważności wypowiedzianego na bieżące tematy, a równocześnie mogą się okazać zasobem do manipulacji i werbowania zwolenników określonych doktryn⁸⁰. Funkcjonowanie dziennikarstwa obywatelskiego w życiu społecznym może być wykorzystane do tworzenia

⁷⁷ *Ibidem*, s. 85.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 86.

⁷⁹ J. Arquilla, D.F. Ronfeldt, *Networks and Netwars. The Future of Terror, Crime, and Militancy*, RAND National Defense Research Institute, Santa Monica 2001, s. 242–250.

⁸⁰ A. Antczak-Barzan, ..., *Wojna XXI wieku...*, s. 88.

iluzji, że dana wypowiedź odzwierciedla przekonania przeciętnych obywateli na temat enentualnego znaczenia udostępnionej przez nich informacji, co może być wykorzystane zarówno do propagowania potrzebnego przekazu, jak i również do obalania takich komunikatów. Informacja kreuje zachowania, postawy, emocje, które w sposób pośredni lub bezpośredni skutkują powstaniem określonych decyzji⁸¹.

Należy też wspomnieć o znaczeniu źródeł informacji. Z powodu natłoku dużej ilości przekazów nawet niewiarygodny nadawca może stać się wiarygodny. Odbiorcy często nie przywiązują wagi do sprawdzenia wiarygodności nadawczy. Może też wystąpić „efekt śpiocha”, to znaczy odbiorca zapomina skąd i od kogo pozyskał daną informację, ale zapamiętuje jej treść. Dzieje się tak szczególnie wtedy, gdy wiadomość jest zgodna z oczekiwaniami odbiorcy. Nowe technologie mogą zatem służyć tworzeniu fikcji za pomocą prawdziwych lub częściowo rzeczywistych obrazów, które da się wykorzystać w celach manipulacyjnych. Opisane powyżej mechanizmy i działania stają się narzędziami wykorzystywanymi przez różnych aktorów stosunków międzynarodowych (państwowych i pozapaństwowych) do realizacji ich zamysłów. Dlatego informacja i jej rozpowszechnianie jest rozpatrywana jako najistotniejszy element wojny hybrydowej w XXI wieku.

1.4. Wymiary wojny hybrydowej prowadzonej przez Rosję

Jak już wspomniano, opisanie wojny hybrydowej wymaga zrozumienia i analizy każdego pojedynczego konfliktu. Dlatego w niniejszym podrozdziale przedstawione zostaną rozważania nad zastosowaniem przez Rosję narzędzi wojny hybrydowej w najbardziej znanej walce zbrojnej w Europie w drugiej dekadzie XXI w. – na Ukrainie. Nie ma wątpliwości, że Ukraina stała się

81 *Ibidem*.

celem realizacji wojskowo politycznej inicjatywy Federacji Rosyjskiej z racji ustalania nowych priorytetów przez jej zachodniego sąsiada. Aby wykluczyć możliwość utraty Ukrainy oraz wejścia przez to państwo w sferę wpływów Zachodu, Rosja przeprowadziła kampanię ofensywną, która doprowadziła do destabilizacji Ukrainy na każdym szczeblu i w każdym obszarze działalności państwa. Według płk Marka Wrzosa, wykładowcy Akademii Sztuki Wojennej, działania Rosji wobec Ukrainy i na jej terytorium są wojną hybrydową (konfliktem asymetrycznym) prowadzoną w takich trzech wymiarach, jak:

- wymiar bezpośrednich (regularnych i nieregularnych) działań zbrojnych;
- wymiar oddziaływania psychologicznego – agresor w swoim kraju propaguje przez mass media własną wersję konfliktu;
- wymiar działań propagandowych na arenie międzynarodowej⁸².

1.4.1. Bezpośrednie działania zbrojne

Do bezpośrednich starć dużych formacji sił zbrojnych dochodzi rzadziej, a środkami preferowanymi stają się mobilne taktyczne grupy batalionowe⁸³. Wzrost wykorzystania asymetrycznych metod wojny przejawia się w postaci „ograniczonego użycia sił specjalnych”, których zadaniem jest podporządkowanie i utrzymania strategicznych obiektów infrastruktury, oraz „rekrutacji i mobilizacji grup opozycyjnych” na obszarze przeciwnika jako nielegalnych ugrupowań zbrojnych (Doniecka i Ługańska Republiki Ludowe tworzą quasi-państwo pod nazwą Noworosja)⁸⁴. Takie podejście pozwala na aktywizację stałego ruchu antyrządowego wewnątrz państwa (referendum o niepodległości lub aneksji) oraz prowadzenie operacji informacyjnych (głównie dezinformacja i propaganda) w celach osłabienia wroga i manipulowania nastrojami na całym terenie kraju. Działania ofensywne obejmują linię bezpośrednich starć między armią ukraińską a oddziałami zbrojnymi nowo powstałych republik

⁸² M. Wrzosek, *Trzy wymiary wojny hybrydowej na Ukrainie*, „Kwartalnik Bellona” 2015, nr 3, s. 33–46.

⁸³ *Ibidem*, s. 37.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 38.

ludowych, finansowanych przez Federację Rosyjską. Zdaniem Wrzoska drugą połowę sierpnia 2014 r. można przyjąć za początek konwencjonalnej agresji Rosji przeciwko Ukrainie z racji obecności na jej terytorium „kilku tysięcy żołnierzy Federacji Rosyjskiej, kilkuset czołgów i pojazdów opancerzonych oraz trudnej do zweryfikowania liczby wyrzutni rakietowych Grad, BM-30 Smiercz oraz systemów rakietowych Huragan”⁸⁵.

1.4.2. Oddziaływanie psychologiczne i rola mediów

W Rosji na rynku medialnym znacznie przeważa monopolizacja mediów państwowych. Rosnące naciski na niezależne środki masowego przekazu od chwili przejęcia władzy przez Władimira Putina pokazują totalną kontrolę nad treścią informacji, którą otrzymują obywatele tamtego kraju. Rosjanom podaje się gotowy obraz „prawidłowego” według Kremla postrzegania świata, wskazując wroga w postaci Zachodu z jego wątpliwymi wartościami i nienawiścią do Rosji, stanowiącymi zagrożenia „ruskomu miru”⁸⁶. Dlatego ingerencja w sprawy wewnętrzne Ukrainy była i jest postrzegana jako kwestia humanitarna. Oznacza ona ochronę rosyjskiej kultury i języka, zwłaszcza w regionach ludności rosyjskojęzycznej, zamieszkującej tereny wschodniej, południowo-wschodniej Ukrainy oraz Półwysep Krymski, gdzie jest bardziej podatna na podobną retorykę wrogiego otoczenia⁸⁷. Dowodem na to są nastroje separatystyczne oraz „uzasadniona” i wspierana interwencja sił FR na Krymie i w Donbasie bądź przez Rosjan, bądź przez tamto społeczeństwo. Potwierdzają tę tezę badania rosyjskiej opinii publicznej. Aż 66 proc. respondentów z Rosji wskazuje, że Rosja ma wrogów na zewnątrz, dla większości są nimi Stany Zjednoczone, Europa i Ukraina⁸⁸. W przypadku sytuacji na Ukrainie ok. 65 proc. Rosjan

⁸⁵ *Ibidem*, s. 38–39.

⁸⁶ J. Darczewska, *Wojna informacyjna Rosji z Zachodem. Nowe wyzwanie?*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, Wydanie specjalne – Wojna hybrydowa, www.abw.gov.pl/download/1/1922/darczewska.pdf (dostęp: 15.07.2018).

⁸⁷ O. Wasiuta, „*Russki mir*”..., s. 72.

⁸⁸ *Общественное мнение* – 2017, Levada Center, Moskwa 2018, s. 192, <https://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2018/05/OM-2017.pdf> (dostęp: 15.07.2018).

wierzy w domniemanie niewinności Rosji. Aż 80 proc. uważa wydarzenia na placu Niepodległości za próbę brutalnego zamachu stanu pod wpływem Zachodu (48 proc.), włączenie Krymu do składu FR – 84 proc., a 78 proc. jest zdania, że nie doszło do łamania „wszystkich powojennych i poradzieckich porozumień międzynarodowych oraz prawa międzynarodowego”⁸⁹.

Zauważyć należy, że na budowanie wizerunku Rosji w kraju wpływają też rozmowy o alternatywnych wobec Zachodu inicjatywach (np. Euroazjatycka Unia Celna, Unia Eurazjatycka, Wspólna Przestrzeń Gospodarcza oraz Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym) oraz kult jednostki skupiony wokół W. Putina – twardego, wpływowego i bezkompromisowego wodza, który podniósł Rosję z kolan oraz jest w stanie odzyskać tytuł dla FR wielkiego mocarstwa⁹⁰.

1.4.3. Działania propagandowe na arenie międzynarodowej

Rosja prowadzi aktywną działalność informacyjną na arenie międzynarodowej. Wrzosek pisze, że zaangażowanie rosyjskich służb specjalnych w internecie przyczynia się do kształtowania wirtualnej – ponadterytorialnej, transgranicznej – rzeczywistości⁹¹. Tak zwane *trolle*⁹² tworzą opinię innych użytkowników mediów społecznościowych w celu ich „ośmieszenia lub obrażenia”. Korzystając z kontrowersyjnych i często nieprawdziwych informacji, wywołują gwałtowne dyskusje. Jako najważniejszy efekt działań trolle zmuszają do zniechęcenia ludzi do udziału w otwartej debacie, pozostawiając przestrzeń dla wiadomości propagandowych⁹³. Warto zwrócić uwagę, że charakter komunikatu może przybierać formę propagandy antyzachodniej i/lub antyamerykańskiej.

⁸⁹ *Ibidem*, s. 183–187.

⁹⁰ M. Wrzosek, *Trzy wymiary...*, s. 42.

⁹¹ *Ibidem*, s. 44.

⁹² O tym szerzej w rozdziale 3.

⁹³ *Social Media as a Tool of Hybrid Warfare*, „NATO Strategic Communications Centre of Excellence”, Riga 2016, https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/public_report_social_media_hybrid_warfare_22-07-2016-1.pdf (dostęp: 18.07.2018).

W sensie globalnym Rosja – w celach przepływu informacji na arenie międzynarodowej – posługuje się chociażby nadawaniem transmisji przez telewizję (np. Russia Today), rozgłośnią radiową (Głos Rosji) oraz platformami medialnymi (np. Sputnik). Przedstawiają one FR w pozytywnym świetle⁹⁴ oraz stanowią konkurencję wobec mediów zachodnich, pokazujących wydarzenia z innego punktu widzenia⁹⁵. Agencja „Sputnik” działa w 14 krajach i jest dostępna w 30 wersjach językowych, a za jej cel uważa się „ukazywanie wielobiegunowego świata, w którym każde państwo ma swoje narodowe interesy, kulturę, historię i tradycję”⁹⁶. Na jej stronach można przeczytać m.in. o krytyce wydarzeń na Ukrainie, potępieniu wsparcia przez Zachód tamtego kraju oraz generalnie o zarzutach politycznych wobec UE i USA.

Należy na koniec podkreślić, że dwa z trzech wymiarów wymienionych przez Wrzoska mieszczą się w obszarze zainteresowań nauk o mediach, dlatego też będą one treścią rozważań w kolejnym rozdziale.

⁹⁴ K. Savranska, *Rola mediów w polityce na przykładzie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego*, Kraków 2017, s. 24, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/26045/Savranska_Kateryna_Rola_mediow_w_polityce_na_przyk%C5%82adzie_konfliktu_rosyjsko_ukrainskiego_2017.pdf?sequence=6&isAllowed=y (dostęp: 15.07.2018).

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *O projekcie „Sputnik”*, <https://pl.sputniknews.com/docs/about/index.html#ixzz-3SrQTLf50> (dostęp: 15.07.2018).

ROZDZIAŁ 2

Walka informacyjna jako wyzwanie współczesności

*Osiągnąć sto zwycięstw w stu bitwach nie jest
szczytem umiejętności. Szczytem umiejętności
jest pokonanie przeciwnika bez walki*⁹⁷.

☞ Sun Tzu

W latach 90. XX w. prowadzono liczne badania na temat oddziaływania mass mediów na rozwój stosunków międzynarodowych we współczesnym świecie⁹⁸. Udowodniono, że media mają znaczny wpływ na przebieg konfliktu zbrojnego (jako przykład podać można wojnę w Wietnamie i Zatoce Perskiej)⁹⁹. Wraz z ewolucją technologii informacyjnych wzrasta ryzyko zastosowania przez aktorów politycznych strategii lub/i taktyki tzw. WALKI INFORMACYJNEJ. Chociaż samo pojęcie wcale nie jest nowe, to nabiera znacznej popularności wśród badaczy zajmujących się przestrzenią komunikacji informacyjnej, a to ze względu na jej szybki rozwój. Warto zatem rozważyć znaczenie i atrybuty działań informacyjnych w zakresie strategicznej komunikacji politycznej.

⁹⁷ Sun Tzu, *Sztuka Wojny*, s. 21.

⁹⁸ O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna informacyjna zagrożeniem dla bezpieczeństwa ludzkości*, [w:] *Walka informacyjna: uwarunkowania, incydenty, wyzwania*, H. Batorowska (red.), Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków 2017, s. 75.

⁹⁹ *Ibidem*.

2.1. Determinanty walki informacyjnej w perspektywie medioznawczej

Podobnie do wojny hybrydowej walka informacyjna (WI) nie ma definicji uniwersalnej oraz łączy w sobie różne elementy i strategie. Skoro walka informacyjna jest instrumentem wojny hybrydowej, to jej determinanty opisywane są przede wszystkim przez pryzmat działalności ofensywnych i defensywnych w obszarze politycznym, ideologicznym, kulturowym, gospodarczym i militarnym. Cel strategiczny podobnego przedsięwzięcia uwidacznia się w postaci uzyskania przewagi informacyjnej nad przeciwnikiem. Atak na informację lub systemy informacyjne wroga skierowany jest bowiem na osłabienie jego woli oraz zdolności do konfrontacji¹⁰⁰. Dlatego „zaprzeczanie, wykorzystywanie, zniekształcanie czy niszczenie informacji wroga czy jej funkcji”¹⁰¹ znajdują się w arsenale podobnych działań.

Funkcjonowanie walki informacyjnej również łączy się z kwestią obszarów jej wpływu oraz ukierunkowań koordynacji działań, planowania i strategii. Według Winna Schwartau walkę informacyjną prowadzi się na trzech poziomach: osobistym, korporacyjnym i globalnym¹⁰². Proponuje się więc poszerzenie omawianego podziału o płaszczyznę cywilną – jako kontekstu społecznego oraz o płaszczyznę militarną. W takim ujęciu działania ofensywne można podzielić na uderzające w następujące zasoby:

- fizyczne, które zostały określone jako systemy informacyjne i komunikacja przeciwnika, zagrożone przez konwencjonalne techniki wojskowe;

¹⁰⁰ A. Lelonek, *Wojna informacyjna, operacje informacyjne i psychologiczne: pojęcia, metody i zastosowanie*, [w:] A. Lelonek (red.), „Potencjał słowa. Międzynarodowe stosunki i komunikacja: stan i perspektywy”, Wydawnictwo Fundacja Centrum Badań Polska-Ukraina, Warszawa-Lwów 2016, s. 68–91, https://capd.pl/images/dokumenty/05PL_Lelonek.pdf (dostęp: 25.08.2018).

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² W. Schwartau, *Information Warfare: Chaos on the electronic superhighway*, Thunder's Mounth Press, Nowy Jork 1994.

- „miękkie”, stanowiące m.in. sposób niszczenia, degradacji i infiltracji zasobów fizycznych, osłabienia lub łamania zabezpieczeń systemów informacyjnych z zewnątrz lub wewnątrz (np. poprzez wirusy);
- psychiczne, realizowane poprzez zarządzanie percepcją, budowanie opinii, stosowanie dezinformacji i walkę epistemologiczną¹⁰³.

Ze względu na kontekst społeczny oddziaływania informacyjne mają szerokie spektrum zastosowań np. w biznesie, finansach, technologiach i nauce¹⁰⁴. Bezpieczeństwo jednostek zależy bowiem bezpośrednio od sfery i stopnia ich aktywności w życiu społecznym. Oznacza to elastyczność dostosowania walki informacyjnej do różnych warunków w zależności od założonych celów i motywów¹⁰⁵.

Biorąc pod uwagę, że dane zjawisko ma ścisły związek z cyberprzestrzenią, można rozważać go przez pryzmat definicji cyberwojny. Krzysztof Liedel i Paulina Piasecka – naukowcy zajmujący się obszarem terroryzmu międzynarodowego i walki informacyjnej – ujmują cyberwojnę jako „zorganizowaną w formę przemocy aktywność zewnętrzną państwa, prowadzącą do osiągnięcia określonych celów politycznych, skierowaną na niszczenie lub modyfikowanie systemów informacyjnego komunikowania przeciwnika, lub przepływających przez nie informacji oraz ochronę własnych systemów informacyjnych przed podobnym działaniem przeciwnika”¹⁰⁶. W pracy zatytułowanej *Wojna cybernetyczna – wyzwanie XXI w.* wspomniani naukowcy kładą szczególny nacisk na anonimowość przeciwnika w stosunku do ofiary, co jest cechą charakterystyczną większości definicji walki informacyjnej, ujmowanych z licznych perspektyw i w różnych podejściach.

Walka informacyjna ma ścisły związek z dostępnością do informacji. Skoro zaś ta we współczesnych społeczeństwach stanowi wartość, a dodatkowo

¹⁰³ A. Lelonek, *Wojna informacyjna...*, s. 70.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ K. Liedel, P. Piasecka, *Wojna cybernetyczna – wyzwanie XXI w.*, Kwartalnik „Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 17, s. 15–28.

rozchodzi się z prędkością światła¹⁰⁷, to walka o nią okazuje się czymś naturalnym. Celem planów strategicznych państwa jest więc w tym kontekście dążenie do posiadania takich informacji, które potencjalnie nadają przewagę nad przeciwnikiem (np. wprowadzenie w błąd, uzyskanie zaskoczenia). Jednak pozyskiwanie i analiza informacji nie leży tylko w kompetencji tajnych agend państwowych, lecz staje się obiektem zainteresowania różnych podmiotów gospodarczych oraz organizacji i instytucji pozapaństwowych¹⁰⁸. W przypadku gdy metody wywiadu są mniej efektywne z powodu szybkiej dezaktualizacji informacji, to skuteczniejsze będzie zakłócanie procesów informacyjnych wpływających na decyzje w państwie¹⁰⁹.

Walkę informacyjną można również pojmować jako narzędzie do osiągnięcia określonego celu. Generalnie rzecz biorąc, w rozumieniu zmian obszarów konfliktu oraz ich usytuowania w globalnej sieci walka informacyjna staje się bronią ofensywną XXI wieku. Dotyczy to przede wszystkim dziedziny polityki, pieniędzy, przeżycia, strachu, arogancji władzy (też organizacji terrorystycznych, grup przestępczych), kontroli informacji, wyzwań¹¹⁰. Jeśli rozważyć owe pojęcie przez pryzmat cybernetyki, to walka informacyjna jest „szczególnym procesem sterowania społeczeństwem, którego celem jest niszczenie zachodzących w nim prawidłowych procesów informacyjnych za pomocą informacji niszczących”¹¹¹. Pełnią one następujące funkcje:

- utrudniającą przepływ informacji np. między społeczeństwem a kierownictwem lub decydentami a wykonawcami decyzji;

¹⁰⁷ A. Żebrowski, *Determinanty walki informacyjnej*, [w:] *Walka informacyjna: uwarunkowania, incydenty, wyzwania*, H. Batorowska (red.), Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków 2017, s. 99.

¹⁰⁸ A. Gronowska-Starzeńska, *Walka informacyjna – wybrane problemy w ujęciu cybernetycznym*, „Zeszyty Naukowe ASzWoj” 2017, nr 4 (109), s. 39.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ A. Żebrowski, *Determinanty walki informacyjnej...*, s. 101.

¹¹¹ *Ibidem*.

- nawołującą do zakłócania procesów decyzyjnych i działań wykonawców – ich celem jest wprowadzanie w błąd za pośrednictwem niewłaściwych algorytmów decyzyjnych i mylnych algorytmów działań, które mogą doprowadzić do osłabienia lub samozniszczenia państwa¹¹².

Najlepszym punktem wyjścia do definiowania walki informacyjnej w nauce o komunikacji społecznej i mediach jest perspektywa cybernetyki. Parafrazując myśl Angieliki Gronowskiej-Starzeńskiej, można zatem powiedzieć, że

walka informacyjna jest procesem zakłócenia procesów informacyjnych, która przyczynia się do przyjęcia przez społeczeństwo postaw oczekiwanych przez nadawcę (państwa wrogiego) pewnych komunikatów¹¹³.

Definicję tą uzupełnia koncepcja cybernetyki walki przedstawiona w postaci tzw. modelu łańcucha niszczenia Józefa Koniecznego (rysunek 1), która bardzo dobrze obrazuje istotę walki informacyjnej¹¹⁴. Podstawowymi elementami, które są zaangażowane w proces niszczenia informacyjnego, w proponowanym modelu są:

- Strzelec informacyjny. Przedstawia sobą struktury nieprzyjaciela, którego celem jest likwidacja obiektu niszczenia. Pomocą w omawianych działaniach mogą być załoga informacyjna, broń informacyjna, pocisk informacyjny.
- Załoga informacyjna. Jest to grupa osób wspomagających ataki w sposób świadomy lub nie, które niekoniecznie muszą być między sobą związane. Zwiększa ona szanse oddziaływania na jednostki lub społeczeństwa itp. poprzez przekazanie pewnych komunikatów, zwielokrotnienie i uwiarygodnienie „w wielu źródłach informacji lub za pośrednictwem

¹¹² J. Kossecki, *Totalna wojna informacyjna XX wieku a II RP*, Wydział Zarządzania i Administracji Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. J. Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 1997, s. 2.

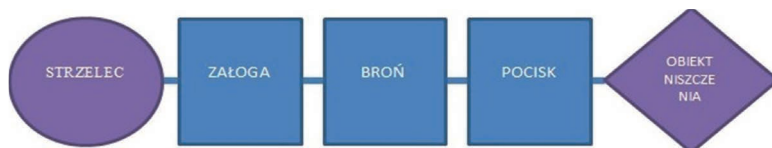
¹¹³ Zob. A. Gronowska-Starzeńska, *Walka informacyjna...*, s. 39.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 40–43.

specjalnie do tego celu budowanych autorytetów”¹¹⁵. Cechą charakterystyczną załogi i strzelca informacyjnego jest trudność ich zdefiniowania z powodu braku oznakowania oraz dostępności z dowolnego miejsca do współczesnej technologii komunikacji.

- Broń informacyjna. Obejmuje ona „narząd mowy lub słowo pisane”¹¹⁶. Jej zadaniem jest wzmocnienie wpływów strzelca informacyjnego na obiekt atakowany poprzez manipulacje. Podobnie załódze jej zasięg determinuje dostęp do nowoczesnej technologii.
- Pocisk informacyjny. Oznacza informację niszczącą, która występuje w postaci każdego komunikatu między ludźmi, a również dezinformacji, nieprzyjemnej inspiracji i dywersji. Jego zadaniem są wpływy „na wszystkie poziomy decyzyjne w państwie oraz kluczowe obszary funkcjonowania państwa”¹¹⁷, na przykład energetyka, prawo, kultura itp.

Rysunek 1. Model łańcucha niszczenia

Źródło: J. Konieczny, *Cybernetyka walki*, PWN, Warszawa 1970.

Rozważając problematykę walki informacyjnej, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na zagrożenie umysłowości i mentalności człowieka jako żyjącego w dobie społeczeństwa informacyjnego, niezdolnego do pokonania „barier przed manipulacjami, dezinformacją czy konsekwentną i zmasowaną propagandą”¹¹⁸. Zdaniem niektórych autorów dane pojęcie można rozpatrywać

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna informacyjna...*, s. 76.

z perspektywy wojny świadomościowej. Jurij Gromyko zauważa, że taka filozofia opiera się głównie na niszczeniu i reorganizacji społeczności tworzących świadomość¹¹⁹. Opisał on pięć typów takiego zjawiska:

1. uraz podłoża mózgowego (jako przykład podaje działania substancji chemicznych);
2. zmniejszenie poziomu organizacji informacyjno-komunikatywnego środowiska na podstawie jego dezintegracji i prymitywizacji;
3. wpływ okultyzmu, specjalna organizacja i dystrybucja przez kanały komunikacji obrazów i tekstów, które niszczą pracę świadomości;
4. zniszczenie sposobów i form identyfikacji osoby w odniesieniu do trwałych społeczności;
5. zmiana samostanowienia i depersonalizacja¹²⁰.

Ogólnie rzecz ujmując, cel takiej strategii polega na osiągnięciu u odbiorców poczucia spokoju i przekonania, że wojna toczy się daleko. Inne podejście przedstawił Władimir Potekhin, który uważa, że wojna świadomościowa jest wojną psychologiczną ze względu na jej kształt, cywilizacyjną ze względu na treść i informacyjną ze względu na fundusze, w której przedmiotem zniszczenia i transformacji są wektory etyczne i aksjologiczne w społeczeństwie przeciwnika¹²¹. Skoro zaś te dwa ostatnie mają związek z kulturą, która według tego autora jest rdzeniem cywilizacji, celem zniszczenia w takiej wojnie ma być „powłoka kulturowa” oraz sama cywilizacja¹²².

Warto także wspomnieć o rozumieniu walki informacyjnej poprzez pryzmat dezinformacji lub podanie informacji w korzystny sposób dla agresora, wykorzystywanej przez jednostki, państwa i podmioty pozapaństwowe. Metoda ta pozwala na zniekształcenie oceny wydarzeń, demoralizację obywateli i sprzyja ich werbowaniu po stronie ciemniejszego. Zasadniczą rolę komunikacji bowiem jest dokładne lub przybliżone odtworzenie informacji, gdzie komunikat pierwotny jest źródłem takiej informacji, a komunikat wtórny obrazem powstałym

119 *Ibidem*, s. 74.

120 *Ibidem*.

121 *Ibidem*, s. 75.

122 *Ibidem*.

na skutek przetworzenia pierwszego (tzw. TRANSINFORMOWANIE lub informowanie wiarygodne). W przypadku gdy dwa komunikaty nie są identyczne, to tworzy się informowanie zniekształcone. Według Marcina Mazura należy rozróżniać pseudoinformowanie (informowanie pozorne) i dezinformowanie (fałszywe)¹²³. PSEUDOINFORMOWANIE ma miejsce wówczas, gdy występują wspólne komunikaty. Może ono być INFORMOWANIEM OGÓLNIKOWYM (DYSYMULACYJNYM), podczas którego dwa lub więcej oryginałów przekształcają się w jeden obraz, lub ROZWLEKŁYM (SYMULACYJNYM), gdzie jedna informacja pierwotna przekształca się w kilka informacji wtórnych¹²⁴. DEZINFORMOWANIE ma miejsce wówczas, gdy informacja pierwotna nie ma wspólnych komunikatów występujących w obrazie końcowym. Można ją rozumieć jako ZATAJANIE (DEZINFORMOWANIE DYSYMULACYJNE), jeśli pewne informacje pierwotne nie pojawiają się w komunikacie wtórnym, lub ZMYŚLANIE (DEZINFORMOWANIE SYMULACYJNE), w którym w ogóle nie występuje przetwarzanie oryginału¹²⁵. Z perspektywy cybernetyki komunikaty o podobnym charakterze są częścią łańcucha niszczenia, które mają za cel trwałe uszkodzenie elementów procesów informacyjnych, skierowanych na wywołanie błędnych decyzji przez obiekt niszczenia¹²⁶. Zauważyć należy, że zarówno dezinformacja, jak i pseudoinformacja wykorzystywane są nie tylko w kontekście militarnym, lecz również np. w środkach masowego przekazu lub w polityce w celu realizowania ambicji autorów komunikatów i uzyskania przez nich korzyści. Aktorzy chcący stworzyć określoną agendę kreują komunikaty, które stają się pierwszoplanowe dla opinii publicznej.

¹²³ M. Mazur, *Jakościowa teoria informacji*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1970.

¹²⁴ J. Kossecki, *Elementy nowoczesnej wiedzy o sterowaniu ludźmi. Socjotechnika, socjocybernetyka, psychocybernetyka*, Wydział Zarządzania i Administracji Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, Kielce 2001, s. 59–62.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ A. Gronowska-Starzeńska, *Walka informacyjna...*, s. 42–43.

W tym samym czasie ich cele są zorientowane na odwracanie uwagi odbiorców od istotnych rzeczy kosztem skupienia się na obszarze tematów mniej ważnych i kontrowersyjnych¹²⁷.

2.2. Operacje psychologiczne

Według Leopolda Ciborowskiego „informacja to bodziec oddziałujący na układ recepcyjny człowieka, powodujący wytwarzanie w jego wyobraźni przedmiotu myślowego, odzwierciedlającego obraz rzeczy materialnej lub abstrakcyjnej (przedmiotu, procesu, zjawiska, pojęcia), który w jego przekonaniu (świadomości) kojarzy się z tym bodźcem”¹²⁸. Ten „bodziec” jest meritum kształtującym walkę informacyjną w rozumieniu osiągnięcia i utrzymania przewagi informacyjnej. Z tego względu należy zwrócić uwagę na pojęcie OPERACJI PSYCHOLOGICZNYCH (OP), które sytuują się w centrum wojny psychologicznej polegającej na wykorzystaniu informacji przeciwko ludzkiemu umysłowi¹²⁹. Według Martina Libickiego można wyróżnić cztery kategorie takiej wojny:

- Operacje przeciwko woli narodowej. W rozumieniu nowoczesnym jest to manipulowanie przekazem pewnych komunikatów i obrazów (m.in. transmisje na żywo z miejsca wydarzeń) w celach wywołania określonych efektów i budowania zaufania do medium tworzącego taki kontent.
- Operacje przeciwko dowództwu przeciwnika. Polegają one na zakłóceniu logicznych procesów myślowych i oddziaływanie na stan emocjonalny

¹²⁷ M. Wrzosek, *Dezinformacja – skuteczny element walki informacyjnej*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 2 (87), s. 18–37, <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-75b59b93-53e3-407c-84c2-9506be837ce0> (dostęp: 10.09.2018).

¹²⁸ L. Ciborowski, *Walka informacyjna*, Wydawnictwo ECT, Toruń 1999, s. 50.

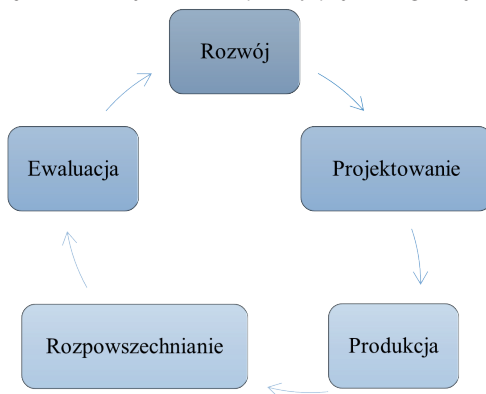
¹²⁹ A. Lelonek, *Wojna informacyjna...*, s. 82.

przy jednoczesnym modyfikowaniu obrazu rzeczywistości. To stwarza podstawy do podjęcia przez kierownictwo decyzji korzystnych dla państwa stosującego daną metodę.

- Operacje przeciwko żołnierzom, czyli wywieranie wpływu psychologicznego na emocje związane z rodziną lub własnym bezpieczeństwem poprzez strach i resentymenty.

Konflikt kulturowy powiązany z antagonizowaniem lub wspieraniem pewnego przekonania w społeczeństwie¹³⁰.

Rysunek 2. Cykl zadań operacji psychologicznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Lelonek, *Wojna informacyjna, operacje informacyjne i psychologiczne: pojęcia, metody i zastosowanie*, [w:] A. Lelonek (red.), *Potencjał słowa. Międzynarodowe stosunki i komunikacja: stan i perspektywy*, Wydawnictwo Fundacja Centrum Badań Polska-Ukraina, Warszawa-Lwów 2016, s. 86.

Operacje psychologiczne należą do instrumentarium walki informacyjnej i jej wdrożenia za pomocą różnorodnych środków komunikacji. Przekazanie określonych informacji i danych dla zagranicznego odbiorcy ma na celu wywieranie wpływu na emocje, intencje i dedukcje przeciwnika oraz na reakcje

¹³⁰ M. Libicki, *What is Information Warfare?*, National Defense University, Washington D.C. 1995, s. 35.

i zachowania obcych rządów, organizacji, grup i jednostek¹³¹. Podobne działania mogą narzucić lub wzmocnić nastawienia zwolenników przeprowadzającego je podmiotu. W zależności od domniemań i możliwości mają one szerokie spektrum zastosowań (w tym lokalne, regionalne lub globalne). Operacje psychologiczne można przedstawić w postaci cyklicznej, składającej się z kilku etapów, które prezentuje rysunek 2.

- **ROZWÓJ.** Na początkowym etapie tworzą się cele i idee operacji, występuje wsparcie, konceptualizacja, przygotowania wskazań dla aktywności i analizy grupy docelowej, oceny działań (anty)propagandowych itp.
- **PROJEKTOWANIE.** Kolejny etap obejmuje kontynuowanie pracy z poprzedniego etapu oraz przygotowanie prototypów wizualnych, dźwiękowych i audiowizualnych.
- **PRODUKCJA.** Gotowy prototyp produktu OP przekształca się w formę różnego rodzaju mediów, których kontent zależy od audytorium docelowego; może być wydelegowany do sektora prywatnego lub znajdować się pod nadzorem służb kontroli taktycznej czy operacyjnej.
- **ROZPOWSZECZNIANIE.** Ten etap zawiera proces dostarczenia zatwierdzonych produktów bezpośrednio do grupy docelowej dzięki licznym metodom i różnym środkom masowego przekazu.
- **EWALUACJA** jest najbardziej wymagającym etapem, bo potrzebuje integracji działań wywiadowczych i operacyjnych, analizy wpływu różnorodnych czynników, przeprowadzania ankiet, wywiadów i mierzenia efektywności posunięć w aspekcie zakładanych intencji¹³².

Należy też podkreślić możliwe kierunki i przeznaczenie OP. Zgodnie z doktryną NATO wyróżnia się działania *ZACZEPNE* oraz *OBRONNE*. Pierwsze ukierunkowane są zewnętrznie, mają na celu osłabienie woli walki obiektu oddziaływania i jego ludności, obejmują atak na oponenta zmobilizowany pod względem czasu, miejsca i sposobu. Odbywa się on za pośrednictwem mediów, kampanii plakatowej i ulotkowej oraz internetu. Drugie to działania

¹³¹ A. Lelonek, *Wojna informacyjna...*, s. 84.

¹³² *Ibidem*, s. 86.

ukierunkowane wewnętrznie, mające za zadanie wzmocnić morale własnego społeczeństwa i uzyskać wsparcie sił podmiotów trzecich, ponadto demonizację i podważanie prestiżu i autorytetu strony przeciwnej i jego przekazu informacyjnego)¹³³.

OP z założenia funkcjonują poza sferą fizyczną i odwołują się do szerokiego spektrum ludzkich emocji i uwarunkowań psychicznych czy intelektualnych. Państwo posługujące się powyższymi metodami, stosowanymi do zabezpieczenia i realizacji narodowych interesów, potrafi czerpać zyski z efektów przeprowadzonych działań w krótkim czasie i przy zaangażowaniu mniejszych nakładów pieniężnych – zarówno w czasie wojny, jak i pokoju.

2.3. Sterowanie refleksyjne

Jednym ze sposobów oddziaływania psychologicznego jest ingerencja w proces decyzyjny strony przeciwnej. Ten cel jest często osiągany poprzez wykorzystanie pewnych forteli lub tzw. strategemem (z stgr. *στρατήγημα*)¹³⁴. Przewaga fizyczna nad wrogiem była i jest ważnym czynnikiem w sztuce wojskowej, jednak wprowadzenie przeciwnika w błąd stwarza powód do intelektualnej satysfakcji. Harro von Seger w swojej pracy *Strategeme: Lebens- und Überlebenslisten der Chinesen...*, analizując filozofię chińskiej tradycji wojskowej, określił pojęcie „strategemu”¹³⁵ jako swoisty algorytm zachowa-

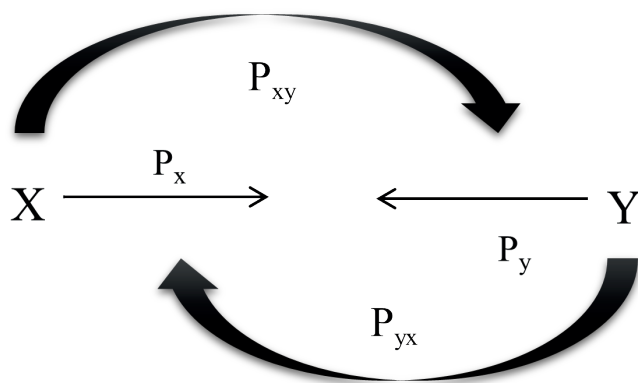
¹³³ P.A. Mattson, *Modern Russian Psychological Operations (PSYOPS)*, 2015, [https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/117652/mattsson%20peter_wg10_abstract_modern%20russian%20psychological%20operations%20\(psyops\).pdf?sequence=2](https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/117652/mattsson%20peter_wg10_abstract_modern%20russian%20psychological%20operations%20(psyops).pdf?sequence=2) (dostęp: 20.01.2019).

¹³⁴ Zob. H. von Senger, *Strategeme: Lebens- und Überlebenslisten der Chinesen – die berühmten 36 Strategeme aus drei Jahrtausenden* (Band 1, 2), ScherzVerlag, Moenchium 2000.

¹³⁵ Należy zauważyć, że w literaturze przedmiotu można dostrzec użycie danej strategii (a nawet pojęcia) również w Europie w bardzo odległych czasach, np. w starożytnej Grecji lub Cesarstwie Bizantyjskim.

nia, przemysłany ciąg działań skierowany na osiągnięcie skrytych celów lub rozwiązanie pewnych zadań, uwzględniający posiadany całokształt wiedzy o przeciwniku (m.in. psychologia podmiotu, położenie i warunki sytuacji). Takie podejście pozwalało zminimalizować liczne straty ludzkie i materialne podczas kampanii wojkowej. Z biegiem czasu strategie i taktyki militarne ulegały zmianom, ale zachowanie, emocje oraz świadomość ludzi pozostawały i nadal pozostają głównym obiektem manipulacji. Współcześnie rozwój zasobów technicznych i informacyjnych pozwala na znacznie szersze spektrum zastosowań podobnych metod w oparciu o założenia geopolityczne. Dlatego istotna jest analiza technik manipulacyjnych znanych w literaturze rosyjskiej jako sterowanie refleksyjne (ros. *рефлексивный контроль*, ang. *reflexive control*) lub zarządzanie refleksyjne (ros. *рефлексивное управление*, ang. *reflexive management*). Za podstawową bazę źródłową do rozważań na ten temat służyć może dorobek naukowy Władimira Lefevra oraz publikacje rosyjskich wojskowych, które wpisują się w obszar wiedzy nauk o bezpieczeństwie.

Rysunek 3. Przykład sterowania refleksyjnego w konfliktach

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w., „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12 (7), s. 11–36.

Sowiecki uczony Władimir Lefevr, który pracował nad zasadami i logiką tzw. gier refleksyjnych, zdefiniował STEROWANIE (ZARZĄDZANIE) REFLEKSYJNE jak proces przekazywania powodów dla podejmowania decyzji przez jedną ze stron konfliktu¹³⁶. Istotą tej koncepcji są powstające w świadomości oponentów obrazy poszczególnych faz konfliktu, które wywierają wpływ na proces decyzyjny podmiotu, skutkujący pewnymi działaniami. Najprostszy przykład takiego procesu można przedstawić schematycznie (zob. rysunek 3). Jeśli P jest celem konfliktu, a X i Y są aktorami konfliktu – agresorem i obrońcą odpowiednio, to P_x i P_y pokazują wyobrażenie celu P (refleksyjny, zwrotny jego obraz) przez podmiot X i podmiot Y. Natomiast algorytmy P_{xy} i P_{yx} ilustrują refleksyjne, odbijające (xy a yx) postrzeganie przez X i Y wyobraźalnych celów P_x i P_y . W taki sposób w zależności od fazy konfliktu, cyklicznie rozumowanie procesu myślenia przeciwnika przyczynia się do podejmowania określonych decyzji. Osiągnięcie sukcesu w konflikcie w dużej mierze zdeterminowane jest tym, w jaki sposób oponent zinterpretuje zachowanie strony przeciwnej. Dlatego kolejnym procesem pozwalającym na realizowanie zamierzonych celów podmiotu X jest przeniknięcie do świadomości podmiotu Y i zniekształcenie ułożonych w niej obrazów w wygodny dla X sposób¹³⁷. Działania przeciwnika są sterowane przez X na zasadzie przekazania mu w sposób niejawni pewnych informacji, które postrzegane są jako logiczne podstawy, a to z racji podejmowania decyzji korzystnych dla X. Schematycznie to może wyglądać następująco: podczas konfliktu pomiędzy stronami X i Y podmiot X ma na celu sterowanie procesem decyzyjnym podmiotu Y. A skoro obiekt X posiada ogólny obraz obiektu Y, to X przekazuje Y odpowiednio przygotowany i wyselekcjonowany całokształt informacji, który stanowi integralną część obrazu Y według oceny X oraz jest równoznaczny z uzyskaniem informacji tego podmiotu przez X. Taki proces pozwala obiektowi X na wydedukowanie

¹³⁶ V.A. Lefevr, *Конфликтующие структуры*, Vysshaya shkola, Moskwa 1967;
V.A. Lefevr, G.L. Smolian, *Алгебра конфликта*, Znaniye, Moskwa 1968.

¹³⁷ M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w., „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12 (7), s. 19.

procesu decyzyjnego oraz na przewidywanie modelu zachowania przeciwnika¹³⁸. Podobna koncepcja została określona przez Lefevra jako sterowanie refleksyjne. Jego główne zasady zostały zdefiniowane następująco:

- przekazywanie fałszywych wiadomości o pewnej sytuacji lub zmyślnego obrazu danego podmiotu (m.in. kamuflaż lub czyn polegający na przekazaniu jakoby „własnej” opinii na określony temat);
- stworzenie celu dla przeciwnika (m.in. prowokacje, akty terrorystyczne, dywersje);
- sformułowanie wygodnej dla siebie doktryny (określony algorytm działań, metoda) i przekazanie jej przeciwnikowi;
- zaburzenie dedukcji dzięki dezorientacji przeciwnika poprzez tworzenie fikcyjnych celów zapobiegających ujawnieniu rzeczywistego celu strony stosującej sterowanie refleksyjne¹³⁹.

Nowoczesne rozumienie terminu „sterowanie refleksyjne” Lefevr opisał w 2009 r. w artykule *Wykłady z teorii gier refleksyjnych*. Odchodząc od kontekstu procesu decyzyjnego, przedstawił on sterowanie refleksyjne jako działanie o szerokim znaczeniu politycznym i socjokulturowym: „Sterowanie refleksyjne jest wpływem informacyjnym na obiekty, do opisanego których potrzeba zastosować takie terminy, jak świadomość i wola. Obiektami tego rodzaju są zarówno jednostki, jak i wspólnoty ludzkie: rodzina, grupa, naród, społeczeństwo, cywilizacja. Termin «sterowanie refleksyjne» można rozumieć w dwóch znaczeniach. Po pierwsze, jako sztukę manipulacji ludźmi i wspólnotami ludzkimi. Po drugie, jako specyficzną metodę kontroli społecznej”¹⁴⁰. Innymi słowy, to „oddziaływanie na podmioty, które skłaniają się do podjęcia

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ V.A. Lefevr, G.L. Smolian, *Алгебра конфликта*, s. 37–45; V.A. Lefevr, *Конфликтующие структуры*, s. 50–51; V.N. Shemayev, *Cognitive Approach to Modeling Reflexive Control in Socio-Economic Systems*, „Information and Security. An International Journal” 2007, nr 22, s. 28–37; D. Chotikul, *The Soviet Theory of Reflexive Control in Historical and Psychocultural Perspective: A Preliminary Study*, Naval Postgraduate School, Monterey 1986, s. 78–83.

¹⁴⁰ V.A. Lefevr, *Лекции по теории рефлексивных игр*, Cogito Centre, 2009, s. 89.

decyzji na skutek komunikatów przygotowanych przez zarządzającą stronę¹⁴¹, a sam „model podmiotu powinien odzwierciedlać nie tylko sferę jego zachowania, lecz także jego zdolność do pojmowania samego siebie i drugih podmiotów, włączając i te, które próbują uzyskać kontrolę nad jego działaniem”¹⁴². Lefevr stwierdza również, że opisane przez niego modele wyznaczają nową perspektywę wiedzy o człowieku postrzeganego w kategoriach moralności, sumienia i sprawiedliwości, pozwalające na „odzwierciedlenie sytuacji, w których ludzie chcą nie tylko uzyskać materialną korzyść, ale kierują się także kontrutylitarnymi celami, pragnąc wyglądać godnie w oczach własnych, jak i w oczach drugih osób”¹⁴³.

Jeżeli przyjmie się założenie, że sterowanie refleksyjne jest narzędziem wykorzystywanym w walce informacyjnej w trakcie sytuacji kryzysowej, to ta koncepcja może służyć kształtowaniu sytuacji geopolitycznej drogą wywierania wpływu na świadomość społeczeństwa. W tym przypadku warto odwołać się do dorobku naukowego Michaiła Ionowa. Ten rosyjski generał opracował metody przekazywania informacji, które oddziałują na świadomość i moralno-psychologiczny stan narodu lub państwa, wywołując zachowanie korzystne dla agresora¹⁴⁴. Są to:

- Metoda nacisków siłowych. Działania podejmowane w celu zastraszenia lub zdezorientowania przeciwnika poprzez wywoływanie poczucia strachu. Do tego typu nacisków można zaliczyć m.in. demonstrację potęgi militarnej poprzez prowokacje, kreowanie sojuszy wojskowych, wypowiedzenie wojny (oficjalne w sferze dyplomatycznej), wspieranie sił wewnętrznych przyczyniających się do destabilizacji państwa ofiary, organizowanie ruchu oporu i strajków.

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² V.A. Lefevr, *Рефлексивное управление, моделирование и мораль. Доклад на международном симпозиуме «Рефлексивные процессы и управление»*, [w:] V.E. Lepskiy (red.), *Рефлексия*, Cogito Centre, Moskwa 2003, s. 454–455 (tłum. w: M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne”..., s. 20–21).

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne”..., s. 23.

- Metoda przekazywania fałszywych informacji o danej sytuacji zawiera „maskirowkę”, czyli maskowanie potencjału własnego (udawanie słabości tam, gdzie jej brak), tworzenie fałszywych struktur (udawanie siły, tam gdzie jej brak), ukrywanie lub fałszowanie sposobów, kierunków i sposobów własnego działania (np. zmiany w przeprowadzeniu operacji lub celowa utrata dokumentów). Prowokacje i działalność wywrotowa są tutaj głównymi narzędziami zmuszającymi oponenta do podjęcia pewnych czynności (np. w celach eskalacji konfliktu), co doprowadzi do zużycia jego czasu, środków i sił wojskowych.
- Metoda wywierania wpływu na algorytm podejmowania decyzji przez wroga sposobem manipulowania treścią informacji (np. publikacja celowo zniekształconej doktryny prowadzenia operacji), wywierania wpływów na systemy zarządzania i kontroli państwa oraz/lub jego kluczowych podmiotów (np. politycy lub wojskowi), co skutkuje zaburzeniem lub unicestwieniem strategii i operacyjnego myślenia strony przeciwnej.
- Metoda wpływania na czas zmiany decyzji. Używane w warunkach wywoływania niespodziewanych działań militarnych lub przekazywania informacji o sytuacji podobnego konfliktu. Taka strategia pozwala na uzyskanie przewagi nad przeciwnikiem, który w warunkach krytycznych podejmuje pochopne decyzje skutkujące irracjonalnymi i nieadekwatnymi do sytuacji reakcjami¹⁴⁵.

Z koncepcjami Lefevra zgadza się Siergiej Komow, który rozszerzył listę wyróżnionych przez poprzednika metod. W kontekście wpływów informacyjnych istotne są opisane przez niego strategie:

- przeciążenia (przekazywanie dużej ilości sprzecznych informacji);
- inscenizacji (kreowanie fikcyjnego zagrożenia, które musi zostać/być wykryte);

¹⁴⁵ M.D. Юнов, *Психологические аспекты управления противником в антагонистических конфликтах (рефлексивное управление)*, „Prikladnaya ergonomika” (wydanie specjalne) 1994, nr 1, s. 37; G.L. Smolian, *Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений*, „Trudy Instituta Cistemnogo Analiza RAN” 2013, nr 2, s. 56.

- dezintegracji (dezinformowanie opinii publicznej lub elit przywódczych powodujące destabilizację);
- sugestii, propagandy i agitacji (kreowanie i transmisja uogólnień i stereotypów należących do prawnych, moralnych i ideologicznych bodźców kierowanych na poszczególne grupy społeczne wrogiego państwa);
- nacisku (ujawnienie kompromitujących oponenta informacji w celach jego zdyskredytowania)¹⁴⁶.

Kolejnym z rosyjskich wojskowych, który zwraca uwagę na wagę kompleksowego podejścia do walki informacyjnej, jest Michaił Ionow. Podkreśla on, że istotnym jest nie tylko fakt posiadania informacji o przeciwniku i możliwości zarządzania nim, lecz także zahamowanie lub neutralizacja kontrsterowania¹⁴⁷. Wracając do schematu teorii sterowania refleksyjnego, należy odnotować kilka zasad skutecznie przeprowadzonej kontroli nad wrogiem. Po pierwsze, obiekt X musi być świadom ewentualnej reakcji obiektu Y na narzucane mu warunki; po drugie, podmiot Y może wykryć strategię X i zastosować odpowiednie środki zaradcze; po trzecie, należy pamiętać o rozwoju zasobów technicznych skutkujący wzrastającymi możliwościami dla zdemaskowania adwersarza i jego dezinformacji¹⁴⁸.

Jeżeli przypuścić, że sterowanie refleksyjne jest narzędziem wykorzystywanym w walce informacyjnej w czasie pokoju, to taka strategia może mieć na celu zdestabilizowanie systemu politycznego kraju Y i osiągnięcie przewagi geopolitycznej. Forma prowadzenia takiej walki bowiem jest niedostrzegalna dla Y, który ponosi straty w swoich systemach i zasobach informacyjnych oraz podlega masowej obróbce psychologicznej¹⁴⁹. Według Andrieja Manojły¹⁵⁰ taka koncepcja tłumaczy ewentualne cyberataki na infrastrukturę krytyczną i strukturę informacyjną oraz oddziaływanie na psychikę ludności kraju i jego elit przywódczych. Operacje o charakterze informacyjno-psychologicznym

146 M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne”..., s. 26.

147 M.D. Ionov, *Управление противником*, „Morskoy sbornik” 1995, nr 7, s. 29–30.

148 G.L. Smolian, *Рефлексивное управление...*, s. 31.

149 M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne”..., s. 27.

150 Zob. rozdział 1.

często są używane podczas masowych wydarzeń (m.in. wybory, referenda, różnorodne sytuacje kryzysowe) z wykorzystaniem takich technik manipulacyjnych, które mieszczą się w rozumieniu sterowania refleksyjnego¹⁵¹. Manojło operacjonalizuje to pojęcie jako „formę sugestii polegającą na skierowaniu za pośrednictwem środków masowego przekazu kompleksu informacji obliczonych na ich bezrefleksyjną, bezkrytyczną percepcję w świadomości strony przeciwnej”¹⁵². W jego opinii dezinformację, lobbowanie, propagandę, sterowanie kryzysami, szantaż i kampanie PR można zaliczyć do technik sterowania refleksyjnego¹⁵³.

Ważnym aspektem walki informacyjnej są działania mediów. Istotą ich funkcjonowania jest bowiem przekazywanie wiadomości o bieżących wydarzeniach. Mogą one kreować sytuacje ograniczające poznanie stanu faktycznego aktualnych zdarzeń, co skutkuje brakiem możliwości rozpoznania prawdy przez odbiorcę oraz zakłóceniem procesu decyzyjnego przeciwnika¹⁵⁴. Co więcej, media pozyskują informacje nie zawsze wartościowe i sprawdzalne oraz przekazują komunikaty opatrzone odpowiednim komentarzem, który wartościuje informacje zgodnie z intencją nadawcy¹⁵⁵. Stosując zdolności organizacyjno-techniczne, media są w stanie wpływać na zasoby informacyjne strony przeciwnej poprzez manipulację i oddziaływanie psychologiczne oraz dzięki różnym technikom sterowania refleksyjnego.

151 M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne”..., s. 27.

152 *Ibidem*, s. 28.

153 A.V. Manoylo, *Государственная информационная политика в особых условиях*, МИФИ, Moskwa 2003, s. 321–326, 328–330.

154 A. Żebrowski, M. Żmigrodzka, *Media uczestnikami walki informacyjnej*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2012, nr 9, s. 371.

155 *Ibidem*.

2.4. Znaczenie dyskursu medialnego w walce informacyjnej

Powstanie mass mediów przyczyniło się do przepływu i dostarczenia odbiorcom wiadomości o różnorodnych wydarzeniach i zjawiskach z dowolnego punktu kuli ziemskiej, jak również wpłynęło na percepcję i zmianę rozumienia sytuacji politycznej. Odbiorca, ktokolwiek nim jest, często kształtuje bowiem swoją opinię, uzasadnia dokonane wybory i podjęte decyzje pod wpływem informacji zaczerpniętych z mediów¹⁵⁶. Media, będąc bezpośrednimi uczestnikami relacji międzynarodowych, mają wpływ na politykę zagraniczną, działania dyplomatyczne, wizerunek państwa i/lub przebieg konfliktów zbrojnych. Tę tezę potwierdza pojęcie efektu CNN, według którego komunikaty medialne mogą przyspieszyć proces podjęcia pewnej decyzji (np. o interwencji humanitarnej) przez rząd, stanowić przeszkodę w osiągnięciu pożądanych celów politycznych oraz określać zasady porządku dziennego¹⁵⁷.

Media jako aktywny aktor w prowadzonej walce informacyjnej dążą do wejścia w posiadanie informacji mających znaczenie dla realizacji założonych celów. Z tego punktu widzenia mogą brać udział w działaniach defensywnych i ofensywnych. Struktura funkcjonalna informacyjnej obrony obejmuje ochronę źródeł własnych poprzez zapobieganie działaniom propagandowym i dezinformacji przy jednoczesnym zapewnieniu przepływu wiarygodnych komunikatów¹⁵⁸. Natomiast informacyjna ofensywa polega na funkcji „osłony” (maskowaniu własnych celów przez blokowanie dostępu do pewnych danych znajdujących się w posiadaniu dziennikarza), „operacjach psychologicznych” (wpływ na zachowanie za pomocą szeregu wzajemnie powiązanych przedsięwzięć

¹⁵⁶ J. Świątkowska, *Walka z cyberzagrożeniami jako wyzwanie stojące przed globalnym bezpieczeństwem*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 20, s. 166.

¹⁵⁷ S. Livingston, *Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention*, Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy, Harvard University, Cambridge, MA, 1997.

¹⁵⁸ A. Żebrowski, M. Żmigrodzka, *Media uczestnikami...*, s. 374; A. Lelonek, *Wojna informacyjna...*, s. 77.

obejmujących m.in. obszar dyplomatyczny, gospodarczy, finansowy, społeczny, polityczny, międzynarodowy, mediów, agentury) i „pozorowaniu na szczeblu strategicznym, operacyjnym i taktycznym” (w celach ingerencji w proces decyzyjny)¹⁵⁹. Podobne operacje informacyjne wykorzystuje się w dla wywarcia wpływu na decydentów strony przeciwnej, promując określone intencje oraz oddziałując na proces decyzyjny aż do momentu, gdy oponent zrezygnuje z czynów zagrażających państwu je prowadzącemu¹⁶⁰. Pewne treści są umieszczane w komunikatach adresowanych do konkretnego audytorium w przestrzeni informacyjnej, a dostęp do takich komunikatów uzyskuje się dzięki różnorodnym środkom przekazu, jak np. „komunikacji bezpośredniej (twarzą w twarz), druku (czasopisma), telekomunikacji, stacjom radiowym i telewizyjnym oraz sieci komputerowej”¹⁶¹.

Rozwój technologii teleinformatycznych i komunikacyjnych zaowocował postępowaniem cybernetycznym, który wpłynął na pojmowanie czasu i przestrzeni w aspekcie geopolitycznym. Powstał nowy typ obszaru komunikacyjnego, „pozwalający aktorom społecznym na współczesność w różnych miejscach”¹⁶². W odniesieniu do akcji propagandowych i dezinformacyjnych w środowisku cyfrowym można mieć do czynienia „głównie z chęcią osiągnięcia skutków psychologicznych, kształtowania postaw, percepcji danego podmiotu, a w konsekwencji wpływania na jego zachowanie”¹⁶³. Rozważając kontekst środowiska i bezpieczeństwa międzynarodowego, bierze się współcześnie pod uwagę zjawisko walki informacyjnej w cyberprzestrzeni, która daje nowe możliwości postępowania w sytuacjach konfliktowych. Można wyróżnić kilka cech walki informacyjnej w cyberprzestrzeni, takich jak:

159 D.E. Denning, *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2002, s. 374.

160 The Joint Chiefs of Staff, Joint Pub 3–13, *Joint Doctrine for Information Operations*, 9 October 1998, <http://fas.org/irp/doddir/army/law2006.pdf> (dostęp: 11.10.2015), s. VII.

161 D.E. Denning, *Wojna informacyjna...*, s. 11–12.

162 F. Stalder, *Manuel Castells. Teoria społeczeństwa sieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 166–168.

163 J. Świątkowska, *Walka z cyberzagrożeniami...*, s. 165.

- trudności w zdefiniowaniu przeciwnika;
- cybernetyczny teren działań (w pojęciu globalnym);
- brak fizycznych granic (w tym geograficznych, przestrzennych, politycznych itp.) powodujący prowadzenie walki w dowolnym miejscu i czasie;
- szeroki zasięg działania (np. obiekty infrastruktury krytycznej, systemów bezpieczeństwa państwa);
- dostęp do nowoczesnych rozwiązań technologii teleinformatycznej i komunikacyjnej;
- brak regulacji prawnych i istotnych przedsięwzięć zaradczych;
- ograniczone możliwości uderzeń wyprzedzających w celach dezorganizacji systemu przeciwnika¹⁶⁴.

Przywołana perspektywa uwzględnia znaczenie internetu, który zrewolucjonizował sposób komunikacji. Jego rozwój umożliwił wielu podmiotom tworzenie własnych mediów docierających do różnych grup interesariuszy oraz przyczynił się do wymiany dwustronnej i dynamicznej komunikatów pomiędzy odbiorcą i nadawcą¹⁶⁵. Potencjał mediów elektronicznych tkwi w możliwości przekształcania się odbiorcy z roli pasywnego obserwatora w aktywnego uczestnika wydarzeń, a nawet kreatora opinii¹⁶⁶. W konsekwencji cyberprzestrzeń przetransformowała tryb funkcjonowania społeczeństwa, w którym jednym z najważniejszych – choć w dużej mierze nieuświadomionych – zasobów stała się informacja i wiedza. Dostęp do tych zasobów okazuje się – w kontekście walki informacyjnej – być przesłanką, która zapewnia potęgę i przewagę oraz oddziałuje na funkcjonalność społeczeństw, państw, podmiotów gospodarczych, sprzyjając ich pozycji na forum światowym.

Nie zważając na brak administracyjnych granic państwowych, prowadzenie działań propagandowych w warunkach komunikowania globalnego ograniczone jest potencjalnym przeciążeniem informacyjnym lub procesem

¹⁶⁴ A. Żebrowski, *Determinanty walki informacyjnej...*, s. 94.

¹⁶⁵ T. Goban-Klas, P. Sienkiewicz, *Spółczesność informacyjna: Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999, s. 29.

¹⁶⁶ S. Žižek, *Przekleństwo fantazji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 179.

selekcji informacji przez odbiorców, a też rozwojem infrastruktury (np. mały dostęp do zasobów telekomunikacyjnych i internetu), poziomem rozwoju gospodarczego, możliwego analfabetyzmu oraz czynnikami politycznymi, w tym kontrolowaniem przekazów informacyjnych przez rząd i międzynarodową rolę państwa¹⁶⁷.

2.5. Czynniki wpływające na przepływ informacji

2.5.1. Kontrola przekazów medialnych

Zrozumienie roli mediów w kontekście walki informacyjnej wymaga uwzględnienia środowiska politycznego w każdym z analizowanych konfliktów. Nie ulega wątpliwości, że występują zasadnicze różnice między mediami w społeczeństwie demokratycznym i totalitarnym. Kontrola państwa nad środkami masowego przekazu jest rutynowym elementem systemów totalitarnych, gdzie ograniczenia strukturalne państwa w dużym stopniu dominują w sektorze medialnym¹⁶⁸. Z tego względu prawdopodobne jest tam zaangażowanie agencji państwowych, telewizji, studiów filmowych i/lub użycie interaktywnych technologii komputerowych jako arsenału propagandowego promującego wąski zakres usankcjonowanych przez rząd narracji. Systemy demokratyczne charakteryzuje znacznie większa swoboda działania sektora medialnego oraz szerokie spektrum mediów publicznych i prywatnych oferujących rozmaity kontent. Nie wyklucza to jednak wprowadzenia regulacji

¹⁶⁷ B. Ociepa, *Nadawanie za granicę jako narzędzie dyplomacji publicznej w warunkach komunikowania globalnego*, [w:] *Komunikowanie masowe i polityka medialna w epoce globalizacji i cyfryzacji – aspekty międzynarodowe*, J.W. Adamowski i A. Jaskiernia (red.), Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013, s.85.

¹⁶⁸ D. Croteau, W. Hoynes, *Media/Society: Industries, Images, and Audiences*, SAGE, Thousand Oaks 2014, s. 77.

rządowych, z natury rzeczy niebędących autorytarnymi, ale łączących wpływ rządu z wolnorynkowymi siłami lub wspierającymi potencjonalną przewagę sektora państwowego w obliczu korporacji komercyjnych¹⁶⁹. We współczesnej gospodarce rynki mediów muszą angażować bardzo dużą ilość kapitału inwestycyjnego, niezbędnego do produkcji kluczowych produktów medialnych. Posiadanie odpowiedniego kapitału warunkuje potencjał docierania określonych komunikatów do konkretnych grup odbiorców oraz wysoką i stabilną konkurencję na rynku mediów.

Wolność wypowiedzi i informacji uważa się za jeden z podstawowych i najważniejszych atrybutów systemu demokratycznego. Służy on bowiem swobodnemu przepływowi wiadomości i wymianie poglądów, także krytycznych wobec rządu. Z tego względu warto rozważyć, po pierwsze, w jaki sposób media poddają się wpływowi zewnętrznym i wewnętrznym, modyfikującym rzeczywistość medialną, oraz po drugie, czy media mogą bezpośrednio sprzyjać tworzeniu pewnej formy cenzury.

Przywoływani wcześniej Noam Chomsky i Edward Herman, precyzując model propagandowy w mass mediach, zdefiniowali pięć kategorii filtrów systemu medialnego, które determinują ograniczenia wolności słowa:

- orientacja rynkowa mediów oparta na rozmiarze kapitału finansowego, formie własności i nastawieniu mass mediów na osiągnięcie zysków;
- reklama jako główne źródło dochodów środków masowego przekazu determinująca istotny wpływ na pozycję rynkową i dobrobyt mediów;
- uzależnienie mediów od informacji udostępnionych przez państwo, biznes lub ekspertów, przyczyniające się do kreowania rzeczywistości z perspektywy przytoczonych aktorów;
- efekt tzw. „flaków”, rozumianych jako forma skarg złożonych przez osoby prywatne lub instytucje polityczne, mających charakter prawny (np. odpowiednich przepisów prawnych) lub finansowy (np. kar finansowych);

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 87–90.

- powszechnie przyjęta ideologia i dopuszczalny kierunek polityczny (wedle autorów – „ideologia antykomunizmu”) stygmatyzowane przez rząd i korporacje medialne dla polaryzacji definiowania działań korzystnych i szkodliwych dla systemu, państwa i jego obywateli¹⁷⁰.

Skoro powyższy paradygmat konstatuje tworzenie debaty publicznej przez media i elity polityczne, to można przyjąć, że dani aktorzy są zdolni kształtować wolność wypowiedzi. Służą temu m.in. ograniczenia odnoszące się do określonych uczestników debaty i wyboru mediów oraz kreowania niezbędnych wiadomości implikujących agendę polityczną¹⁷¹. Rozważając tę perspektywę, zasadne wydaje się pytanie czy proces *agenda-setting* można przyjąć za pewną formę cenzury. Podobne założenie odnajduje odzwierciedlenie w tzw. dobrowolnej cenzurze – w sytuacji, gdy jednostka lub organizacja, posługując się wspólnymi przekonaniami, ustala ograniczenia dotyczące doboru tematów i komentarzy (nawet gdy temat jest ważny, zostaje pominięty z uwagi na przekonania nadawcy)¹⁷². Powyższy mechanizm można zinterpretować jako tzw. *subterranean censorship* czyli nadużycie uprawnień zarezerwowanych dla innego celu, aby narzucić cenzurę bez bezpośredniego zaangażowania rządu¹⁷³. Tendencja do stosowania selekcji, primingu i framingu w przekazach medialnych sprawia, że media sprzyjają eliminacji pełnego obrazu rzeczywistości (ponad 99% wydarzeń na całym świecie jest zwykle ignorowanych)¹⁷⁴. Zatem w procesie mediatyzacji środki przekazu pełnią funkcje czwartej władzy, czyli mają zdolność narzucania swojej wizji rzeczywistości, podporządkowanej logice mediów, założeniom politycznym i publiczności.

170 E.S. Herman, N. Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of Mass Media*, Panteon, Nowy Jork 1988, s. 3–31.

171 Ł. Wojtkowski, *Agenda-Setting Versus Freedom Of Speech*, „Polish Political Science” 2010, t. 39, s. 241–252.

172 J. Darren O’Byrne, *Human Rights. An Introduction*, Longan, Harlow 2003, s. 116.

173 *Ibidem*.

174 *Ibidem*.

2.5.2. Percepcja produktów medialnych

Obszar manipulacji stosowanych w przekazach medialnych zaczyna się od wyboru relacjonowanego zdarzenia w serwisach informacyjnych i kreowaniem produktu medialnego. Proces selekcji i filtrowania informacji jest niezbędny dla producenta, który wybiera najważniejsze i najbardziej interesujące treści. Mechanizm *gatekeepingu* występuje wówczas, gdy selekcjoner (np. redaktor lub dziennikarz) musi zdecydować, które informacje i w jakiej formie będą rozpowszechniane¹⁷⁵. Co więcej, media odgrywają kluczową rolę w tworzeniu obrazów w umysłach widzów¹⁷⁶. Teoria porządku dziennego egzemplanuje zdolność mediów do ustalania zagadnień, które stają się przedmiotem zainteresowania opinii publicznej. Istnienie korelacji pomiędzy najważniejszymi wydarzeniami w opinii odbiorców a prezentowanymi wiadomościami w mediach daje właściwe zrozumienie procesu hierarchii informacji, sklasyfikowanej rosnąco według ważności, a także skupienia uwagi mediów na pewnym zagadnieniu, przy ignorowaniu pozostałych¹⁷⁷. Takie założenie stało się podstawą badań empirycznych dotyczących m.in. wojny w Zatoce Perskiej, afery Watergate lub zanieczyszczenia środowiska¹⁷⁸. Analizy te zakładają domniemanie, że „prasa i media nie odzwierciedlają rzeczywistości, lecz

¹⁷⁵ Zob. D. White, *The gate-keeper: A Case – Study in the Selection of News*, „Jurnalism Quarterly” 1950, nr 27, s. 383–390; J. Galtung, M. Ruge, *The Structure of Foreign News*, „Journal of Peace Research” 1965, nr 1, s. 64–90.

¹⁷⁶ W. Lippmann, *Public Opinion*, Macmillan, Nowy Jork 1922.

¹⁷⁷ A. Kazun, *Agenda-Setting in Russian Media*, Higher School of Economics Research Paper No. WP BRP 49/PS/2017, Moskwa 2017, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3032920>.

¹⁷⁸ S. Iyengar, A. Simon, *News Coverage of the Gulf Crisis and Public Opinion. A Study of Agenda-Setting, Priming, and Framing*, „SAGE Journals” 1993, Vol 20, nr 3; D.H. Weaver, M.E. McCombs, C. Spellman, *Watergate and the Media. A Case Study of Agenda-Setting*, „SAGE Journals” 1975, Vol 3, nr 4; C.R. Ader, *A Longitudinal Study of Agenda Setting for the Issue of Environmental Pollution*, „SAGE Journals” 1995, 72, nr 2.

filtrują i kształtują ją”, a ponadto „koncentracja mediów na kilku kwestiach i przedmiotach skłania opinię publiczną do postrzegania tych kwestii jako ważniejszych od innych”¹⁷⁹.

Zdaniem Everetta Rogersa i Jamesa Dearinga *agenda-setting* dzieli się na *public* (co jest warte opublikowania), *media* (wpływ mediów na odbiorców) i *policy* (wpływy *public* i *media* na decydentów politycznych)¹⁸⁰. Warto zauważyć, że wpływ mediów na postrzeganie przez odbiorców znaczenia poruszonych w mediach tematów może być zróżnicowany. Zgodnie z teorią publiczności (*audience theory*) „relacje medialne wydarzeń [...] współdziałają z uprzednio istniejącymi wrażliwościami odbiorców”¹⁸¹. Istnienie lub brak doświadczenia w określonym temacie implikuje bowiem predyspozycje danej osoby do poddawania wpływom kwestii o istotnej relewantności. Mogą to być tematy ogólne, „natrętne”, dotyczące niemal każdego (np. stopa bezrobocia, ceny na usługi i koszty produktów żywnościowych), oraz odległe, „dyskretne” dla publiczności (np. skandale polityczne, szczyt NATO)¹⁸².

Teorię *agenda-setting* można rozważyć przez pryzmat tego, jak media ujmują pewną kwestię lub wydarzenie oraz jak publiczność je interpretuje. Bardzo pomocna jest w tym przypadku teoria *framingu*, która polega na zawężeniu perspektywy przekazu medialnego poprzez pominięcie pewnych aspektów, w celu promowania określonych definicji, interpretacji i oceny rzeczywistości¹⁸³. Innymi słowy, selektywne podawanie informacji odbiorcom w postaci określonych atrybutów w agendzie mediów oddziałuje na sposób zrozumienia

179 A.M. Freeland, *An Overview of Agenda Setting Theory in Mass Communications*, University of North Texas, Denton 2012.

180 E. Rogers, J. Dearing, *Agenda-setting research: Where has it been? Where is it going?*, „Communication Yearbook” 1988, nr 11.

181 A.M. Freeland, *An Overview...*, s. 5.

182 S. Walgrave, P. Van Aelst, *The contingency of the mass media's political agenda setting power: Toward a preliminary theory*, „Journal of Communication” 2006, nr 56, s. 88–109.

183 R.M. Entman, *Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*, „Journal of Communication” 1993, t. 43, nr 4, December, s. 52.

tych informacji. Celem takich działań jest kreowanie konkretnych narracji wokół serii wydarzeń i skłonienie opinii publiczności do postrzegania przekazywanego komunikatu w oczekiwany dla nadawcy sposób¹⁸⁴.

2.5.3. Proces selekcji informacji

Rozważając temat selekcji informacji, należy zwrócić uwagę na świadomość ludzką, odbiór rzeczywistości oraz sposoby poznawania stosowane przez człowieka, a będące obszarem badawczym m.in. kognitywistyki. Kluczową rolę w badaniach nad ograniczonymi możliwościami przetwarzania informacji przez umysł ludzki w przypadku przeciążenia informacyjnego odegrała teoria ograniczonej racjonalności Herberta Simona. Wedle tej koncepcji ogrom komunikatów docierających do jednostki sprawia, że szuka ona sposobów radzenia sobie z obfitością bodźców¹⁸⁵. Inaczej ujmując, nadmiar informacji implikuje ubóstwo uwagi, zmuszając osobę do eliminacji przekazów i skupienia procesów poznawczych na jednym sygnale, przy jednoczesnym deprecjonowaniu innych. Teoria Simona wskazuje na omylność, niezdolność, niedoskonałość umysłu ludzkiego do przyjmowania dużej ilości informacji i domniemywa, że drastyczna redukcja informacji jest nieunikniona. Należy zwrócić uwagę na trudność lub brak umiejętności wartościowania i selekcjonowania informacji. Ryszard Tadeusiewicz posiłkuje się w opisie tego zjawiska pojęciem smogu informacyjnego, pisząc, że „[przez] zmieszanie w sposób praktycznie uniemożliwiający oddzielenie wartościowych przekazów od zapisów niedokładnych, bałamutnych, czy wręcz totalnie nieprawdziwych – to użyteczność informacji zmienia się w swoje zaprzeczenie [...]; są ich tysiące i mogłyby być użyteczne, ale ponieważ są rozdrobnione i rozproszone, tworzą informacyjną mgłę, która oslepia i dusi, utrudnia orientację”¹⁸⁶. By zminimali-

¹⁸⁴ D. McQuail, *Mass Communication Theory: An Introduction*, Sage, Thousand Oaks 1994.

¹⁸⁵ H. Simon, *Designing Organizations for an Information-Rich World*, [w:] *Computers, Communications, and the public interest*, M. Greenberger (red.), The John Hopkins University Press, Baltimore 1971, s. 40–41.

¹⁸⁶ R. Tadeusiewicz, *Spółeczność Internetu*, AOW EXIT, Warszawa 2002, s. 121.

zować nakłady wraz z maksymalizacją korzyści, jednostka może kierować się własnymi predyspozycjami i doświadczeniami nabytymi w toku całego życia. Praktycznym przykładem opisu takiego procesu są badania Walgrave i Dejaeghere, którzy wyodrębnili kilka sposobów selekcji i radzenia sobie decydentów politycznych z natłokiem komunikatów:

- heurystykę rozumianą jako uproszczenie procesów zmysłowych do podjęcia działania, w tym: ideologię (orientacja na cel; motywacja), specjalizację (własna wiedza i doświadczenie jako predyspozycje do pewnego działania), orientację na skuteczność i sukces, abstrahowanie od nowych informacji na czas określony (brak reakcji na zauważony komunikat wraz z przełożeniem podjęcia decyzji);
- procedury organizacyjne zawierające szablony formalne (strukturę wypowiedzi), kolejność spotkań, istnienie pośredników (analityków do przetwarzania informacji) i powierników o podobnych poglądach;
- pewność siebie w procesie dokonywania określonych wyborów¹⁸⁷.

Uwagę i proces selekcji można zatem potraktować jako mechanizm obronny, chroniący umysł przed przeciążeniem informacyjnym.

¹⁸⁷ S. Walgrave, Y. Dejaeghere, *Surviving Information Overload: How Elite Politicians Select Information*, „Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions” 2017, t. 30, nr 2, s. 236–240.

ROZDZIAŁ 3

Rosyjska specyfika walki informacyjnej

Udział w wojnie informacyjnej nie zakłada kłamstw z naszej strony, a wymaga wyjaśnienia rzeczywistości. Mówimy prawdę¹⁸⁸.

☞ Dmitrij Kisieliow

Walka informacyjna może mieć swoje zastosowanie na całym świecie i może być stosowana przez różne podmioty stosunków międzynarodowych. Wykorzystuje ona broń o niskich kosztach i nieograniczonym zasięgu, gdyż obejmuje działania podejmowane w celu osiągnięcia przewagi informacyjnej oraz wpływu na rozumowanie i zachowanie społeczeństwa i poszczególnych jednostek. Procesy, które determinują realizację założonych celów poprzez sferę medialną, można określić jako wielopłaszczyznowe. Są one jednocześnie uzależnione od strategii podmiotów stosujących walkę informacyjną oraz od specyfiki grup, które stają się celem oddziaływania. W niniejszym rozdziale zaprezentowano główne cechy, kierunki i narzędzia stosowane w rosyjskiej strategii informacyjnej.

¹⁸⁸ Дмитрий Киселев: оружие России в информационной войне – правда, „RIA Nowosti”, 12.09.2014, <https://ria.ru/20140912/1023785338.html> (dostęp: 15.05.2019).

3.1. Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej

Teoria walki informacyjnej łączy się z pojęciem KULTURY STRATEGICZNEJ, które obejmuje m.in. rozważania i wartości wynikające z doświadczeń historycznych, wartości politycznych oraz założeń określających zasady bezpieczeństwa¹⁸⁹. Rozważając konstrukcję rosyjskiej kultury strategicznej, należy zwrócić uwagę na jej kulturę polityczną, determinowaną jednolitością władzy państwowej. W Rosji jeden centralny ośrodek decyzyjny ma supremację nad życiem społecznym, ekonomicznym i politycznym kraju¹⁹⁰. Zdaniem Jakuba Potulskiego w rosyjskim systemie politycznym od wieków dominowały arbitralność decyzyjna i zachowania dyktatorskie, co nie pozwoliło społeczeństwu rosyjskiemu uzyskać podmiotowości politycznej i statutu suwerena¹⁹¹. Uprawnienia obywateli do czynności formalnych miały stanowić „pozór praworządności i legitymizacji społecznej poczynąń władzy”, ponieważ były w znacznym stopniu ograniczone¹⁹². Co więcej, zmiany ustrojowe po rozpadzie Związku Radzieckiego nie doprowadziły w Rosji do implementacji charakterystycznych dla państw zachodnich mechanizmów podziału, równowagi i wzajemnego hamowania się aparatu władzy, które *ex definitione* muszą chronić obywateli przed koncentracją władzy i jej samowolnością¹⁹³. Dlatego system polityczny współczesnej Rosji charakteryzuje przewaga sfery wykonawstwa (tj. silna pozycja prezydenta) nad sferą stanowienia prawa (tj. słabsza rola parlamentu)¹⁹⁴.

189 O. Osica, *Polska wobec operacji NATO i polityki bezpieczeństwa i obronnej UE*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i w Niemczech*, K. Malinowski (red), Instytut Zachodni, Poznań 2003, s. 103.

190 J. Potulski, *System partyjny Rosji: tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007, s. 226–227.

191 *Ibidem*, s. 227.

192 *Ibidem*.

193 W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Arcana, Kraków 2004, s. 564.

194 J. Potulski, *System partyjny...*, s. 227.

Rosyjska kultura strategiczna zawiera również czynniki kiedyś zakotwiczone w kulturze Wschodu. Przykładem może być dominacja zachowania kolektywnego nad podejściem mocno zindywidualizowanym, nieprzychylnie nastawienie społeczeństwa do zmian mogących zachwiać dotychczasowym porządkiem, mitologizowanie własnej historii, budowa świadomości społecznej na fundamencie religijnym bądź sposób myślenia o państwie przez pryzmat kwestii narodowych i etnicznych¹⁹⁵.

Warto podkreślić, że aspekt kultury strategicznej współczesnej Rosji jest pochodną radzieckiej strategii, która opierała się głównie na czynniku militarnym, będącym instrumentem budowania relacji międzynarodowych (większość środków finansowych przeznaczona była na zwiększenie potencjału wojskowego)¹⁹⁶. Radziecką kulturę strategiczną cechowały również tzw. syndrom „oblężonej twierdzy” bądź istnienia w otoczeniu wrogo nastawionych państw¹⁹⁷. A skoro ZSRR miał za zadanie ochronę własnej suwerenności i zabezpieczenie swojej strefy wpływów, to niezbędnym elementem stanowiącym tę kulturę strategiczną była propaganda państwowa, która z premedytacją sprzyjała utrzymywaniu ludności w stanie niepewności i lęku przed grożącą jej akcją zbrojną z zewnątrz¹⁹⁸. Do dzisiaj w Rosji można zauważyć tendencję do mitologizowania własnej armii i służb specjalnych, narzucania innym państwom zasady ograniczonej suwerenności oraz zideologizowanego obrazu świata, a także przewagę znaczenia siły nad praworządnością¹⁹⁹. Przykładem może

¹⁹⁵ Zob. J. Olchowski, *Czynnik kulturowy stosunków międzynarodowych a kulturowe determinanty Wschodu*, [w:] *Wschód w globalnej i regionalnej polityce międzynarodowej*, A.R. Bartnicki, E. Kuzelewska (red.), Wydawnictwo Marszałek, Toruń 2009.

¹⁹⁶ Z. Cesarz, *Rozpad ZSRR i polityka zagraniczna Rosji jako zagadnienia współczesnych stosunków międzynarodowych*, [w:] *Problemy polityczne współczesnego świata*, Z. Cesarz, E. Stadtmüller (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996, s. 130–144.

¹⁹⁷ R. Kłaczynski, *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2012, nr 1 (2), s. 26.

¹⁹⁸ I. Topolski, *Siła militarna w polityce Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 9.

¹⁹⁹ J. Darczewska, *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015, s. 7–8.

być zeszłoroczne orędzie Władimira Putina do Zgromadzenia Federalnego przed wyborami prezydenckimi²⁰⁰. Głowa państwa wiele uwagi poświęciła w tym przemówieniu potędze militarnej, skupiając się na przedstawieniu nowych systemów broni strategicznej (w tym nuklearnej). Orędzie skierowane było do dwóch głównych adresatów: społeczeństwa rosyjskiego oraz społeczeństw i decydentów politycznych państw zachodnich. Groźba rozwoju ofensywnego potencjału militarnego przybrała postać agresywnej retoryki wystąpienia, co u Rosjan miało budzić poczucie mocarstwowej dumy i zarazem obaw przed wrogim otoczeniem kraju, a poczucie lęku i wzmocnienie nastrojów antyameerykańskich lub antynatowskich wśród audytorium zachodnioeuropejskiego.

3.2. Rosyjskie światopoglądowe podstawy walki informacyjnej

3.2.1. Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego Rosji

*Doktryna bezpieczeństwa informacyjnego Federacji Rosyjskiej*²⁰¹ z 5 grudnia 2016 r. jest nowelizacją doktryny z 2000 roku²⁰². Mimo że treść dokumentu ma charakter abstrakcyjny wyznacza on strategiczne cele i kierunki działań

²⁰⁰ Администрация Президента России, *Послание Президента Федеральному Собранию*, <http://kremlin.ru/events/president/news/56957> (dostęp: 16.03.2019).

²⁰¹ Dekret Prezydenta Federacji Rosyjskiej z 5.12.2016 r. nr 646. *Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации*, <http://kremlin.ru/acts/bank/41460/page/2> (dostęp: 18.03.2019).

²⁰² *Доктрина информационной безопасности Российской Федерации (утв. Президентом РФ от 9 сентября 2000 г. N Пр-1895)*, <http://base.garant.ru/182535/#ixzz5idkzLmF3> (dostęp: 18.03.2019).

państwa w omawianej dziedzinie polityki. Podstawowe pojęcia używane w części ogólnej stały się pełniejsze, szersze i mają bardziej uporządkowany charakter²⁰³.

Należy podkreślić, że doktryna z 2016 r. jest odpowiedzią na długotrwałe zagrożenia i wyzwania informacyjne²⁰⁴. Podczas gdy we wcześniejszym dokumencie mówiono o wzrastającej roli informacji, to w aktualnym traktuje się ją jako integralny element życia politycznego, ekonomicznego lub społecznego²⁰⁵. Zatem doktryna ma służyć zabezpieczaniu interesów państwa i jego obywateli przed zagrożeniami informacyjnymi zarówno pochodzącymi z zewnątrz, jak i powstającymi wewnątrz kraju. Świadczą o tym m.in. następujące zapisy poświęcone:

- ochronie praw konstytucyjnych oraz wolności człowieka i obywatela, a dotyczące dostępu i korzystania z informacji;
- zapewnieniu stałego i sprawnego funkcjonowania krytycznej infrastruktury informacyjnej;
- rozwojowi sektorów technologii informatycznych i przedsiębiorczości elektronicznej;
- dostarczaniu audytorium rosyjskiemu i międzynarodowemu wiarygodnej informacji o polityce narodowej oraz pozycji geopolitycznej Rosji;
- współpracy w kształtowaniu światowego systemu bezpieczeństwa informacyjnego.

²⁰³ Nowa doktryna opiera się na Konstytucji oraz statutach federalnych i aktach prawnych (wydanych później), których wcześniejsza doktryna nie zawierała, ale wymagała weryfikacji dotychczasowych definicji i typologii zagrożeń. Np. termin „infrastruktura informacyjna Federacji Rosyjskiej” (ros. *информационная инфраструктура Российской Федерации*) opiera się na pojęciu „strona w sieci Internet” (ros. *сайт в сети Интернет*) – zob. *Федеральный закон от 27.07.2006 г. 149-ФЗ. Об информации, информационных технологиях и о защите информации*, <http://kremlin.ru/acts/bank/24157> (dostęp: 18.03.2019).

²⁰⁴ A. Kuczyńska-Zonik, *Strategia bezpieczeństwa informacyjnego Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa w cyberprzestrzeni*, J. Trubalska, Ł. Wojciechowski (red.), WSEI, Lublin 2017, s. 101.

²⁰⁵ *Ibidem*.

W doktrynie kilkakrotnie zwrócono uwagę na aspekt wolnej wymiany i dostępu do informacji, a jednocześnie zaznaczono możliwość ich ograniczenia w razie „konieczności zapewnienia bezpieczeństwa narodowego w sferze informacyjnej”²⁰⁶. Zapisy te zyskały odzwierciedlenie w nowo przyjętych ustawach. Zakazuje się m.in. rozpowszechniania w mediach i sieci nieprawdziwych informacji, stwarzających zagrożenie dla porządku społecznego, zdrowia lub życia obywateli oraz infrastruktury krytycznej (naruszeni tych przepisów grozi karą finansową od 30 tys. do 1,5 mln rubli)²⁰⁷; przewiduje ograniczenia dostępu do informacji wyrażonej w formie „obrażającej moralność publiczną i godność ludzką” oraz „przejawiającej brak szacunku wobec społeczeństwa, państwa, symboli państwowych, konstytucji lub organów sprawujących władzę państwową w Federacji Rosyjskiej”. Naruszenie przepisów powoduje blokadę danego medium w sieci, grozi karą finansową (od 30 tys. do 1,5 mln rubli) lub aresztem administracyjnym do 15 dni²⁰⁸. Wolność słowa nie jest zatem dla Rosji priorytetem, mimo że znajduje się na szczycie interesów wskazanych w doktrynie. Z uwagi na ogólny charakter tych ustaw istnieje możliwość dowolnej interpretacji zawartych w nich definicji, co może prowadzić do karania obywateli za wszelką formę krytyki aparatu państwowego lub jakiegokolwiek podejrzenie o stworzenie zagrożenia dla porządku społecznego. Przewidywany scenariusz daje możliwość elastycznego stosowania

²⁰⁶ Dosłownie (pkt 34, ust. b): „Działalność organów państwowych w zakresie bezpieczeństwa informacji opiera się na [...] zapewnieniu równowagi między potrzebą obywateli w wolnej wymianie informacji a ograniczeniami, związanymi z koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa narodowego, w tym w sferze informacyjnej” (w: *Указ Президента Российской Федерации от 05.12.2016 г. nr 646...*)

²⁰⁷ Oficjalny portal internetowy informacji prawnej, *Федеральный закон от 18.03.2019 nr 27-ФЗ „О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях”*, 18.03.2019, <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201903180021?index=0&rangeSize=1> (dostęp 24.03.2019).

²⁰⁸ Oficjalny portal internetowy informacji prawnej, *Федеральный закон от 18.03.2019 nr 30-ФЗ О внесении изменений в Федеральный закон „Об информации, информационных технологиях и о защите информации”*, 18.03.2019, <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201903180022?index=0&rangeSize=1> (dostęp: 24.03.2019).

tych przepisów w zależności od celów i osób uprawnionych do wdrażania restrykcji za te rzeczywiste bądź domniemane działania. Co więcej, jeżeli przyjmie się założenie, że fenomen fake newsów nie jest problemem prawnym, lecz instrumentem propagandy, to można domniemywać, że władza stara się stworzyć dla dziennikarstwa warunki, w których publikowanie prawdy lub wywołanie dyskusji będzie niebezpieczne.

W omawianej doktrynie jest również mowa o tendencjach do zwiększenia stronniczej oceny polityki rosyjskiej przez media zachodnie oraz dyskryminacji mediów rosyjskich i ograniczania wykonywania zawodu rosyjskim korespondentom zagranicznym²⁰⁹. Jedną z odpowiedzi na te praktyki jest ustawa o środkach masowej informacji, które pełnią funkcję „agentów zagranicznych”²¹⁰. Przyjęcie tej ustawy można uznać za odwet za wymagania postawione przez departament sprawiedliwości Stanów Zjednoczonych przy rejestracji amerykańskiego oddziału RT (*Russia Today*) jako „agenta zagranicznego”²¹¹. Wartym podkreślenia jest fakt, że – jak podano w Rosji – bazą źródłową do przygotowania tej ustawy był dokument FARA (*Foreign*

209 Według danych Rosyjskiego Instytutu Badań Strategicznych (RIBS) z 2014 r. ilość narracji antyrosyjskich i publikacji rozpowszechniających negatywny wizerunek w mediach gwałtownie wzrosła na Zachodzie. Za najbardziej „agresywnych” uznano Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię, Niemcy i Francję. Natomiast za państwa neutralne uznano Chiny, Brazylię, Argentynę, Irak i kraje WPN, mające napięcia z USA i uległe wobec Rosji. Zob. I. Nikolaychuk, *Политическая медиаметрия. Зарубежные СМИ и безопасность России*, Rossiyskiy Institut Strategicheskikh Issledovaniy (RISI), Moskwa 2015.

210 Oficjalny portal internetowy informacji prawnej, *Федеральный закон от 25.11.2017 № 327-ФЗ О внесении изменений в статьи 10–4 и 15–3 Федерального закона Об информации, информационных технологиях и о защите информации и статью 6 Закона Российской Федерации О средствах массовой информации*, 25.11.2017, <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201711250002?index=4&rangeSize=1> (dostęp: 24.03.2019).

211 Agencja informacyjna TASS, *Минюст США сообщил о регистрации американского филиала RT в качестве иностранного агента*, 13.11.2017, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4725451> (dostęp: 24.03.2019).

Agents Registration Act)²¹² skierowany do osób i organizacji, które na zlecenie i przy wsparciu innych krajów starają się w Stanach Zjednoczonych wpływać na kształtowanie opinii publicznej (np. poprzez lobbying lub rozpowszechnianie określonych informacji, w tym także fake newsów). W rzeczywistości FARA wymaga jedynie „rejestracji, oznakowania materiałów informacyjnych i transmisji oraz prowadzenia ewidencji” oraz w żaden sposób nie przeszkadza działalności organizacji, wolności wypowiedzi czy przepływu informacji²¹³. Natomiast według rosyjskiej wersji ustawy dla uzyskania tego statusu wystarczy tylko dostać „grant” zagraniczny. Co więcej, ograniczenia i obowiązki zagranicznych „agentów medialnych” oraz ich odpowiedzialność za naruszenie prawa są regulowane na podstawie przepisów przewidzianych dla organizacji *non-profit*²¹⁴. Istotne jest to, że przyjęcie ustawy miało miejsce w okresie, gdy toczyło się śledztwo w sprawie domniemanej ingerencji Rosji w amerykańskie wybory prezydenckie w 2016 r. oraz na kilka miesięcy przed wyborami prezydenckimi w Rosji. W świetle tych wydarzeń można więc przypuszczać, że omawiana ustawa miała być narzędziem swoistej cenzury i ograniczenia działalności zagranicznych środków masowego przekazu na terytorium FR.

W doktrynie z 2016 r. wyrażono obawy dotyczące oddziaływania informacyjnego na mieszkańców Rosji (w szczególności na młodzież), mającego na celu dewaluację rosyjskich norm moralnych i tradycji patriotycznych, a także wartości duchowych i historycznych, których wypaczenie może stanowić barierę dla kształtowania tożsamości narodowej Rosji. Szczególną uwagę zwrócono na wyzwania związane z cyberprzestrzenią i rozwojem technologii, oddziaływanie informacyjno-psychologiczne, które jest skierowane na „destabilizację

²¹² Wg Departamentu Sprawiedliwości USA: „Foreign Agents Registration Act of 1938, as amended, 22 U.S.C. §611 et seq”, <https://www.justice.gov/nsd-fara/general-fara-frequently-asked-questions> (dostęp: 24.03.2019).

²¹³ *Production Company Registers Under the Foreign Agent Registration Act as Agent for the Russian Government Entity Responsible for Broadcasting RT*, „U.S. Department of Justice”, 13.11.2017, <https://www.justice.gov/opa/pr/production-company-registers-under-foreign-agent-registration-act-agent-russian-government> (dostęp: 24.03.2019).

²¹⁴ *Ibidem*.

sytuacji wewnętrznej i społecznej [...] oraz prowadzi do podważenia suwerenności i naruszenia integralności terytorialnej”. Do tego przyczyniają się według omawianej doktryny różne podmioty państwowe (w tym wywiad i służby specjalne) lub też aktorzy niepaństwowi (organizacje terrorystyczne i ekstremistyczne) dążące do dominacji w globalnej przestrzeni informacyjnej. Poza tym w dokumencie podkreślono konieczność „strategicznego powstrzymania i zapobiegania konfliktom zbrojnym, które mogą powstać w wyniku zastosowania technologii informacyjnej”. Przyjęta przez Dumę Państwową i podpisana przez Prezydenta FR ustawa o suwerennym działaniu rosyjskiego segmentu internetu (Runetu)²¹⁵ w przypadku odłączenia od globalnej sieci może być egzemplifikacją realizacji zastrzeżonych w doktrynie wyzwań dotyczących zagrożeń z „sieci”.

Zdaniem sekretarza Rady Bezpieczeństwa FR Nikołaja Pietruszewa ustawa ta była reakcją zwrotną m.in. na groźby brytyjskiej premier Theresy May dotyczące przeprowadzenia kampanii cyberataków na Rosję²¹⁶ oraz na opublikowaną przez amerykańską Narodową Strategię Cyberbezpieczeństwa²¹⁷, która *de iure* uznaje Rosję wraz z szeregiem innych państw za zagrożenie cyberprzestrzeni, oskarżając ją o popełnienie ataków hakerskich. Pietruszew podkreślił, że w ustawie „nie chodzi o ograniczenie możliwości działania w sieci, bo Rosja nie zamierza sama się wyłączać”, lecz wyraził obawy dotyczące działań podmiotów zewnętrznych w celu odłączenia Rosji od internetu²¹⁸.

²¹⁵ О внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации (в части обеспечения безопасного и устойчивого функционирования сети «Интернет» на территории Российской Федерации), 12.02.2019, <http://sozd.duma.gov.ru/bill/608767-7> (dostęp: 25.03.2019).

²¹⁶ Тереза Мэй пригрозила России кибератакой из-за отравления Сергея Скрипаля, „Общественное Телевидение России”, 13.03.2018, <https://otr-online.ru/news/tereza-mei-prigrozila-100207.html> (dostęp: 25.03.2019).

²¹⁷ President Trump Unveils America's First Cybersecurity Strategy in 15 Years, „The White House”, 20.09.2018, <https://www.whitehouse.gov/articles/president-trump-unveils-americas-first-cybersecurity-strategy-15-years> (dostęp: 25.03.2019).

²¹⁸ Россия не собирается сама себя отключать. Секретарь Совета безопасности РФ Николай Патрушев – о „суверенном интернете”, продовольственной независимости и предстоящих президентских выборах на Украине, „Известия”,

Ponadto dokument ten określa tworzenie reguł trasowania danych i organizacji kontroli nad przestrzeganiem oraz redukcją zawartości wysyłanych za granicę, zasady rozpoznawania transgranicznych linii komunikacyjnych i punktów wymiany ruchu internetowego, a także ograniczania dostępu do zabronionych w Rosji zasobów internetowych bądź tworzenia krajowego systemu nazw domen. Można wywnioskować, że autorzy ustawy proponują stworzyć tzw. *backup system* ze scentralizowanym zarządzaniem przez *Roskomnadzor*²¹⁹, aby zagwarantować obywatelom korzystanie z sieci w sytuacji kryzysowej. Biorąc pod uwagę wcześniej przywołane przykłady naruszenia praw i wolności obywateli, opisaną powyżej ustawę również można potraktować jako potencjalne niebezpieczeństwo dla wolności wypowiedzi²²⁰ oraz jako próbę przejęcia kontroli nad siecią, która z założenia stanowi zagrożenie dla propagandy rządowej²²¹.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, można zaryzykować hipotezę, że Rosja jako strategiczne działania podmiotów zewnętrznych wymierzone przeciwko niej uznaje istnienie napięć w postaci toczącej się wojny hybrydowej związanej z zasobami informacyjnymi.

25.03.2019, <https://iz.ru/859393/izvestiia/rossiia-ne-sobiraetsia-sama-sebia-otkliuchat> (dostęp: 25.03.2019).

²¹⁹ Rosyjski państwowy regulator mediów elektronicznych (ros. *Федеральная служба по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций*), <https://rkn.gov.ru>.

²²⁰ O tym świadczy negatywna percepcja proponowanych zmian przez społeczeństwo rosyjskie. Zob. Л. Саркисян, А. Карлинер, „Они ломают наш интернет” В Москве прошел крупнейший за последнее время оппозиционный митинг: репортаж, фото, видео, „Новая Газета”, 10.03.2019, <https://www.novayagazeta.ru/articles/2019/03/10/79816-oni-lomayut-nash-internet> (dostęp: 25.03.2019).

²²¹ Istnieje opinia, że dana inicjatywa może przyczynić się do powstania *firewalla* na wzór Chińczyków, jednak nie wydaje się to możliwe. Rosja nie posiada bowiem ani wystarczających środków finansowych, ani też rozbudowanej do tych celów infrastruktury technicznej (zob. Doktryna Bezpieczeństwa Informacyjnego FR, pkt. 17).

3.2.2. Koncepcje walki informacyjnej w rosyjskiej doktrynie geopolitycznej

Perspektywa geopolityczna zjawiska walki informacyjnej może być istotnym punktem wyjścia rozważań dotyczących rosyjskiego spojrzenia na obecną politykę międzynarodową. Informacja stanowi niebezpieczny oręż, wymaga bowiem znacznie mniej kosztów oraz działa ponad zasadami integralności i suwerenności terytorialnej państwa. Reprezentanci myśli geopolitycznej (m.in. Igor Panarin i Aleksandr Dugin) sięgają do koncepcji wojen informacyjno-psychologicznych i sieciowych, mających służyć interesom państwa w polityce międzynarodowej, regionalnej bądź wewnętrznej, skupionym na geopolitycznej przewadze²²². Spopularyzowanie tego podejścia lub też bezpośrednie zaangażowanie w prowadzenie takich wojen przez politologów i liderów opinii sprzyja kumulacji, koncentracji i wykorzystaniu koncepcji walki informacyjnej przez jednostki państwowe. Zatem wybrani teoretycy geopolitycznej perspektywy walki informacyjnej są zarazem praktykami takich metod, gdyż pojawiają się często w programach publicystycznych i analitycznych mediów rosyjskich.

Szkoła Igora Panarina²²³

Czołowy przedstawiciel rosyjskiej geopolityki informacyjnej w artykule *O doktrynie walki informacyjnej Rosji* definiuje walkę informacyjną jako „rodzaj walki stron, w której wykorzystuje się specjalne (polityczne, ekonomiczne, dyplomatyczne, wojskowe i inne) metody, sposoby i środki wpływu

²²² J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, „Punkt widzenia” 2014, nr 42, s. 13.

²²³ Igor Panarin (ur. 1958) – politolog rosyjski, dr hab. nauk politologicznych, dr psychologii, członek Akademii Nauk Wojskowych Federacji Rosyjskiej i rady eksperckiej ds. WPN przy Radzie Federacji; były szef wydziału analitycznego Centralnej Komisji Wyborczej (1999–2003); wykładowca Akademii Dyplomatycznej MSZ FR, MGIMO i Rosyjskiej Akademii Służby Państwowej przy Prezydencie; ścieżkę zawodową rozpoczął w KGB (1978), od 1991 pracował w Federalnej Agencji ds. Komunikacji i Informacji Rządowej.

na środowisko informacyjne strony przeciwnej oraz obrony własnego środowiska w celach osiągnięcia założonych celów”²²⁴. Wyodrębnia on dwa rodzaje takiego działania:

- informacyjno-techniczny, gdzie obiektami są m.in. kanały łączności, systemy telokomunikacyjne, środki radioelektroniczne;
- informacyjno-psychologiczny, gdzie do obiektów wpływu i obrony można zaliczyć m.in. psychikę elity politycznej i społeczeństwo stron walczących; systemy kształtowania świadomości społecznej i opinii publicznej oraz ośrodki decyzyjne²²⁵.

Na podstawie tego modelu Panarin proponuje stworzenie systemu „powstrzymania informacyjnego”, który funkcjonowałby pod kierownictwem Sił Zbrojnych FR i służb specjalnych – w tym tzw. siły szybkiego reagowania informacyjnego – mających w czasie pokoju zapewnić zdolność obronną państwa przed agresją informacyjną przeciwnika. Zdaniem Panarina ten model wymaga również „wzmocnienia informacyjnej obecności Rosji we wszystkich strategicznie ważnych regionach świata”, która z założenia ma sprzyjać kształtowaniu strategicznej równowagi sił w strefie jej żywotnych interesów.

Według Jolanty Darczewskiej w swoich pracach Panarin sięga do takich narzędzi walki informacyjnej, które przyczyniają się do realizacji określonych celów strony stosującej przywołane metody²²⁶. Należą do nich propaganda, wywiad, element analityczny (monitoring mediów i bieżąca analiza sytuacyjna) i organizacyjny (kanały koordynacyjne i sterownicze, agentura wpływu w mediach mająca na celu oddziaływanie na opinię publiczną) oraz inne kanały sprzężone (np. dywersje realizowane przez podmiot pośredni)²²⁷. Założeniem takiej walki informacyjnej jest wywołanie chaosu (bądź destabilizacji) w ośrodku decyzyjnym i zarządzania przeciwnika, manipulowanie

²²⁴ I. Panarin, *О Доктрине информационного противоборства России*, „KM.ru”, 17.07.2012, <http://www.km.ru/spetsproekty/2012/07/17/otnosheniya-rossii-i-stran-zapadnoi-evropy/o-doktrine-informatsionnogo-proti> (dostęp: 16.03.2019).

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ *Ibidem*.

²²⁷ *Ibidem*, s. 15–16.

opinią publiczną oraz zapewnienie własnego bezpieczeństwa informacyjnego dla dalszego funkcjonowania w przestrzeni informacyjnej²²⁸. Pogląd Darczewskiej podziela ekspert wojskowy Rosyjskiego Instytutu Studiów Strategicznych Władimir Kariakin. Zaznacza, że działania niebezpośrednie, *soft power* i komponenty zarządzanego chaosu prowadzą do sabotażu i dywersji ideologicznej na terenie przeciwnika²²⁹. Podobne środki umożliwiają bowiem agresorowi przygotowanie gruntu pod zmiany w życiu politycznym oponenta, będące następstwem czynnika destrukcyjnego (np. w postaci protestów).

Szkoła Aleksandra Dugina²³⁰

Ideologia czołowego przedstawiciela rosyjskiego neoimperializmu, tradycjonalizmu integralnego, tradycji ezoterycznych, filozofii prawosławnej oraz licznych nawiązań do klasycznych koncepcji geopolitycznych (w tym ideologii neoeurazjańskiej) w pewnym stopniu odzwierciedla politykę i cele strategiczne Federacji Rosyjskiej²³¹. W książce *Czwarta teoria polityczna* Dugin scharakteryzował teorię (opartą m.in. na eurazjanizmie i neokonserwatyzmie), którą przeciwstawia trzem ideologiom XX w. – liberalizmowi, komunizmowi i faszyzmowi²³². Skoro liberalizm geopolitycznie został wpisany (według autora) w amerykanocentryzm bądź partnerstwo atlantyckie,

228 I. Panarin, *СМИ, пропаганда и информационные войны*, Pokoleniye, Moskwa 2012, <http://www.klex.ru/kzz> (dostęp: 16.03.2019).

229 V. Karyakin, *Стратегии не прямых действий, „мягкой силы” и технологии „управляемого хаоса” как инструменты перестройки политических пространств*, „Informatsionnyye voyny”, 2014, nr 3 (31).

230 Aleksandr Dugin (ur. 1962) – politolog, geopolityk, filozof, tłumacz, socjolog i historyk religii; profesor w Katedrze Socjologii i Filozofii Uniwersytetu Moskiewskiego im. Łomonosowa oraz dyrektor Centrum Badań Konserwatywnych przy MGU; główny rosyjski ideolog tradycjonalizmu integralnego, (neo)eurazjatyizmu i neoimperializmu.

231 L. Sykułski, *Koncepcja radykalnego podmiotu i „czwarta teoria polityczna” Aleksandra Dugina w kontekście bezpieczeństwa Polski i Unii Europejskiej*, „Przegląd geopolityczny” 2014, t. 8, s. 229–230.

232 Zob. A. Dugin, *Четвёртая политическая теория. Россия и политические идеи XXI века*, Амфора, Moskwa 2009.

to Rosja odgrywa rolę zewnętrznego wroga, który nadaje znaczenie walce o społeczeństwo otwarte²³³. Ogólnie rzecz ujmując, autor próbuje uzasadnić konieczność radykalnych zmian w świecie, mających spowodować odejście od liberalnych wartości epoki modernizmu²³⁴ oraz na podstawie „czwartej teorii” rozważa ustanowienie neokonserwatywnego i postliberalnego mocarstwa²³⁵. Można zaryzykować hipotezę, że opisana przez Dugina koncepcja pasuje wielu interesariuszom nastawionym konserwatywnie i nieufnie wobec zachodnich demokracji.

W pracach Dugina można znaleźć odniesienia także do tematu narzędzi destabilizacji państwa²³⁶. W publikacji *Geopolityka postmoderny*²³⁷ autor na podstawie amerykańskiego terminu *NETCENTRIC WARFARE* ukuł pojęcie (EURAZJAŃSKIEJ) WOJNY SIECIOWEJ. Model ten był symetryczną odpowiedzią na atlantycko-amerykańskie wyzwanie sieciocentryczne, definiowane jako budowanie nowej infrastruktury informacyjnej sił zbrojnych z wykorzystaniem elementów interaktywnych i szybkiej łączności, zorientowane na zwiększenie możliwości bojowych oddziałów wojskowych dzięki uzyskaniu supremacji infokomunikacyjnej²³⁸. Model sieci euroazjatyckiej miałby łączyć cechy sieci atlantyckiej z rosyjską specyfiką. Rosyjska orientacja wektorów rażenia informacyjnego, adaptowana do własnych realiów i celów przy pomocy technologii,

²³³ J. Darczewska, *Anatomia...*, s. 18.

²³⁴ Jednak nie jest do końca zrozumiałe, dlaczego wśród wymienionych ideologii autor wymienił liberalizm, komunizm i faszyzm i dlaczego nie zaliczył do nich konserwatyzmu. Generalnie rzecz biorąc, można odnieść wrażenie, że celem pracy Dugina było przedstawienie idei liberalizmu oraz systemów odwołujących się do niego (czyt. krajów zachodnich) w negatywnym bądź wrogim świetle.

²³⁵ J. Darczewska, *Anatomia...*, s. 19.

²³⁶ Podobne rozważania znajdują się w dziełach Panarina, w których opisuje on (na przykładzie tzw. kolorowych rewolucji) technologie wojen informacyjnych przez pryzmat operacji wpływu, do których zalicza: sterowanie społeczne, manewrowanie społeczne, dezinformację, manipulację informacją, fabrykowanie informacji, lobbying, szantaż i wymuszanie pożądanego stanu (zob. J. Darczewska, *Anatomia...*, s. 15).

²³⁷ A. Dugin, *Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики*, Амфора, СПб 2007.

²³⁸ J. Darczewska, *Anatomia...*, s. 17.

byłaby zatem skierowana w kierunku atlantycko-amerykańskim²³⁹. Dugin sugeruje również, że należy powołać postmodernistyczną „grupę specjalną”, która powinna obejmować wysokich urzędników z najlepszych jednostek rosyjskich służb specjalnych, intelektualistów, naukowców, politologów oraz patriotycznie zorientowanych przedstawicieli wolnych zawodów²⁴⁰.

3.3. Wybrane narzędzia i dyskursy manipulacji w mediach

Podstawą aktywnego zainteresowania międzynarodowej opinii publicznej problematyką rosyjskiej walki informacyjnej stały się wydarzenia na Ukrainie z 2014 r. (w tym katastrofa lotu MH17), której to interwencji i akcji zbrojnej towarzyszyła rosyjska kampania dezinformacyjna i propagandowa. W latach 2014–2015 zaczęły powstawać *think tanki* zajmujące się analizą i monitorowaniem dezinformacji, w tym głównie rosyjskiej²⁴¹. W analizie zjawiska rosyjskiej walki informacyjnej istotne stają się zatem badania tego rodzaju publikacji, ich charakterystyka pod kątem przyjmowanych perspektyw i stosowanych metod badawczych.

3.3.1. Propaganda i dezinformacja

Techniki manipulacji, które często pojawiają się w rosyjskim dyskursie medialnym, mogą obejmować stare metody propagandowe, do realizacji których wykorzystywane są nowoczesne narzędzia. Zalicza się do nich m.in.: ramowanie, selekcję treści i formy, perswazję językową, mowę nienawiści, powoływanie się na emocje, odwoływanie się do autorytetu, mity polityczne,

²³⁹ *Ibidem*, s. 18.

²⁴⁰ *Ibidem*, s. 17–18.

²⁴¹ M.in. można wymienić: High-Level Expert Group on Fake News and Disinformation spread online, EU vs. Disinfo, Kremlin Watch, Center Against Terrorism and Hybrid Threats, StopFake.org, Faktbaari, Oko.press.

stereotypy, wskazywanie wroga, wartościowanie, subiektywizm, „tasowanie kart”, uogólnienia i uproszczenia, magię liczb, dramatyzację, asercje, zbieżność semantyczną²⁴².

Warte uwagi są też odwoływania do MITÓW POLITYCZNYCH, mających wywoływać określone skojarzenia propagandowych tez. Można do nich zaliczyć m.in. rosyjską wiośnię (tj. patriotyzm), krymską wiośnię (tj. przywrócenie rdzennych ziem rosyjskich), Zachód (tj. liberalizm, wróg zewnętrzny, demoralizowana kultura), Gejropę (tj. Europa jako siedlisko gejów), kolorowe rewolucje (tj. zamach stanu), banderowców (tj. faszyzm), Ukraińców (tj. radykałowie, nacjonaści, antysemici), rosyjski świat (tj. zbieranie ziem russkich), rusofobię (tj. stronnictwo, wrogi nastawienie do Rosjan)²⁴³.

Na podstawie analizy raportów i innych publikacji wybranych *think tanków*, niektórych autorów i instytucji zajmujących się wykrywaniem podobnych metod w przekazach medialnych, w tym pochodzących z Rosji, można wyróżnić następujące elementy sposoby i techniki manipulacji:

- dostarczenie fałszywych informacji;
- publikowanie fałszywych wywiadów, raportów i/lub oświadczeń²⁴⁴;

²⁴² Zob. K. Savranska, *Creating Putin's Victory. Analysis of the Russian President's Image in the Light of Russian Media Coverage of the 2018 Russia–United States Summit in „Время” News Program*, „Com.press” 2019, nr 2 (1), s. 4–33; W. Lippmann, *Public Opinion...*; W. Szalkiewicz, *Praktyki manipulacyjne w polskich kampaniach wyborczych*, Edu-Libri, Kraków-Legionowo 2014; R. Borecki, *Propaganda a polityka*, (tłum. I. Zawadzka), Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1987; S. Plous, *The psychology of judgment and decision making*, McGraw-Hill Book Company, New York, NY, England 1993.

²⁴³ A. Antczak, I. Plashkina, *Kultowa propaganda. Rosyjski dyskurs komunikowania politycznego w przekazie telewizyjnym stacji Pierwyj kanał*, Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 85; O. Goyma, *Рейнкарнація радянських міфів у сучасній інформаційній війні*, „Lyudynoznavchi studiï. Seriya: Filosofiya”, 2015, nr 32, s. 138–145.

²⁴⁴ W tym m.in. poprzez zhakowanie stron istniejących mediów i podmianę lub publikowanie sfabrykowanych artykułów. Zob. np. D. Bush, A. Gielewska, M. Kurzynski, *How a Mysterious Website Supported a Disinformation Operation Targeting the Polish Military*, Stanford Internet Observatory, Cyber Policy Center, May 2020.

- używanie starych lub wyjętych z kontekstu cytatów, które w momencie przekazu nabierają nowego znaczenia;
- długie i emocjonalne lub wprowadzające w błąd tytuły;
- zniekształcanie, spekulowanie oraz nadinterpretowanie faktów, naginanie rzeczywistości;
- stosowanie techniki pseudoinformacji;
- przekręcanie, zniekształcenie informacji i manipulowanie treścią;
- ukrywanie faktów, które nie są korzystne dla aktora;
- dostarczanie informacji bez źródła;
- powołanie się na nieznane lub fikcyjne źródła informacji (w tym media i ekspertów);
- przedstawienie ogólnych lub skrajnych wniosków nawiązujących do określonych grup, opartych na indywidualnych przykładach;
- używanie nazw zagranicznych instytucji, ekspertów i mediów społecznościowych;
- promowanie stereotypowych i fałszywych opinii;
- wyostanie wybranych elementów w celu wzmocnienia nastroju w społeczeństwie wobec określonej kwestii;
- przedstawianie wybiórczych opinii i jednostronnej interpretacji, dobór faktów i liczb w celu uzasadnienia stanowiska;
- skupienie się na tematach związanych z polityką zagraniczną;
- kształtowanie sztucznych podziałów między wartościami i relacjami Rosji a Europy, UE a NATO, UE a USA czy pomiędzy dwoma poszczególnymi państwami lub grupy państw;
- promowanie teorii spiskowych;
- zastosowanie pejoratywnego języka w celach dyskredytacji przeciwnika;
- podział na „my” (lub „dobrych”) i „oni” (lub „złych”);
- wydawanie humorystycznych opowieści jako prawdziwych informacji;
- manipulacje z dźwiękiem i obrazem;
- przedstawianie ofiar;

- *trolling* i *boty* w mediach społecznościowych²⁴⁵;
- zmylenie bądź przeciążenie odbiorców i mediów głównego nurtu natłokiem alternatywnych punktów widzenia;
- sztuczne wprowadzenie określonych tematów do przestrzeni informacyjnej w zależności od aktualnej sytuacji;
- rozesłanie maili do określonej grup odbiorców²⁴⁶.
- stosowanie technik perswazyjnych i propagandowych (np. wyolbrzymianie –hiperbolizacja, powtarzanie, macierz powtarzalności, pozytywna autoprezentacja, autorytet, wprowadzenie paraleli historycznej oraz publiczność odziedziczona)²⁴⁷.

²⁴⁵ Zaważyć należy, że media społecznościowe (np. Twitter, Facebook, Vkontakte itp.) również odgrywają kluczową rolę w rosyjskiej strategii informacyjnej, przyczyniają się bowiem do zwielokrotnienia zasięgu rozpowszechniania (zarówno przez producentów, jak i odbiorców; w tym człowieka i programy – botów) i oddziaływania komunikatów, pojawiających się w rosyjskich mediach. Jednak w niniejszej pracy kwestia tych mediów nie będzie rozpatrywana, jako że zasługują one na odrębne opracowanie z pogłębioną analizą tej problematyki.

²⁴⁶ „Odbiorcami tych maili najczęściej są seniorzy. Celem takiego ogromnego ciśnienia jest wywoływanie negatywnych nastrojów i emocji w społeczeństwie i podważanie zaufania do instytucji demokratycznych”. Zob. J. Zelenka, *Muslimové smí jíst ženy, lžou hromadné e-maily. Dezinformace útočí na seniory, jsou nejzranitelnější*, „Aktuálně.cz” 27.05.2017, <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/muslimove-jedi-zeny-lzo-u-hromadne-e-maily-dezinformace-utoci/r~d76b78ce408811e7bdee002590604f2e/> (dostęp: 10.07.2019).

²⁴⁷ Zob. EU vs. Disinfo; StopFake.org; A. Wierzejski (red.), *Wojna informacyjna w Internecie. Przeciwdziałanie prokremlowskiej dezinformacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, czerwiec 2017, https://www.academia.edu/34620618/Raport_CSM_WOJNA_INFORMACYJNA_W_INTERNECIE_9_pdf (dostęp: 26.03.2019); M. Dawydiuk, *Jak pracuje propaganda Putina*, Smoloskyp, Kijów 2016; A. Antczak, I. Plashkina, *Kultowa propaganda...*

3.3.2. Lansowanie teorii spiskowych i manipulowanie historią

Należy zwrócić uwagę na pojawianie się teorii spiskowych w rosyjskich narracjach medialnych. Podobne komunikaty odnajdują swoje miejsce w instrumentarium walki informacyjnej. Wyniki projektu zrealizowanego przez „Medialogię”, instytucję zajmującą się analizą mediów, i redakcję gazety „Wiedomosti”, pokazały tendencję mediów rosyjskich do kreowania teorii spiskowych, które „stały się modelem legitymującym wyjaśnienia publiczności wszystkiego, co jest niezrozumiałe i wrogie”²⁴⁸. Za bazę źródłową w raportowanym projekcie posłużyła analiza 43 tys. kanałów telewizyjnych, stacji radiowych, mediów drukowanych i elektronicznych w okresie od 2011 do 2017 roku. W raporcie autorzy wyodrębnili 10 najczęściej stosowanych teorii spiskowych, uporządkowanych według rankingu (tabela 2), który w dużej mierze zależał od liczby odbiorców.

Tabela 2. Lista najczęściej stosowanych przez media rosyjskie teorii spiskowych

nr	Nazwa teorii	Opis
1	Spisek historyków przeciwko Rosji (ros. <i>Заговор историков против России</i>)	U podstaw tej teorii leżą oskarżenia historyków o świadome fałszowanie i znieszczenie historii Rosji w celu podważenia jej autorytetu i „wielkości”. Popularność takich narracji jest uwarunkowana powoływaniem się na nią czołowych rosyjskich polityków i przedstawicieli opinii publicznej ²⁴⁹ oraz potępieniem niektórych historyków i publicystów w fałszowaniu pamięci historycznej ²⁵⁰ . Teoria ta była wspomniana 60 844 razy, a jej częstotliwość wzrosła o 9,3 razy od 2011 r.
2	Tajny rząd światowy (ros. <i>Тайное мировое правительство</i>)	Narracja ta znajduje swoje odzwierciedlenie w powszechnie znanej teorii „nowego porządku świata”, polegającej na stwierdzeniu, że ludzkość jest sterowana przez rząd światowy. Była ona wspomniana 20 618 razy (224 razy na początku 2011 r. i 1 365 razy pod koniec 2017 r.).

248 V. Ruvinskiy, *Почему теории заговоров набирают популярность*, „Vedomosti”, 11.05.2018, <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2018/05/11/769142-teorii-zagovorov-populyarnost> (dostęp: 10.04.2019).

249 W tym m.in. przez prezydenta Władimira Putina, ministra kultury Władimira Mediuńskiego, rzecznika prasowego MSZ FR Marii Zacharowej, przewodniczącej Rady Federacji Walentyny Matwijenko.

250 W tym m.in. Mark Sołonin i Wiktor Suworow.

nr	Nazwa teorii	Opis
3	HIV/AIDS są mitem (ros. СПИД/ВИЧ не существует)	Źródłem tej teorii należy szukać jeszcze w czasach istnienia Związku Radzieckiego, kiedy chorobę tę określano mianem wyniku eksperymentu USA. Natomiast istnieje również opinia, że jest ona wymysłem rządów i firm farmaceutycznych. Łącznie o tej teorii wspomniano 15 274 razy, a apogeum popularności wiąże się z wiadomością o śmierci zakażonego wirusem <i>HIV</i> dziecka w Petersburgu z powodu rezygnacji rodziców z jego leczenia. Popularność tej teorii jest wynikiem niskiej świadomości społecznej na temat <i>HIV/AIDS</i> wśród obywateli, chociaż w Rosji stanowi ta choroba poważny problem ²⁵¹ .
4	GMO (żywność genetycznie modyfikowana) jest niebezpieczna, ale to tajemnica (ros. GMO опасны и это скрывают)	Została wymieniona łącznie 20 618 razy. Jednym z przykładów wykorzystywania tej teorii w postaci narzędzia dezinformacji jest dyskusja podczas programu telewizyjnego na „Kanał Pierwszym”, w której omówiona została kwestia kupowania ziemi na Ukrainie przez Stany Zjednoczone, które czynią to, by siać genetycznie zmodyfikowane uprawy i przez to wywołać klęskę głodu w tym kraju ²⁵² .
5	Światem rządzą kosmici (ros. Планетой правят пришельцы)	Teoria została wspomniana 18 102 razy. Dobrą egzemplifikacją tego jest twierdzenie kandydata na prezydenta Moskwy Szwetłatny Peunowoj jeszcze w 2012 r. o jej osobistym zapoznaniu się z raportami KGB oraz „śladami obecności obcych” na Ziemi ²⁵³ .
6	Lądowanie Apollo na księżycu jest mitem (ros. Лунный заговор)	Teoria ta nie zarodziła się w Rosji, natomiast jest bardzo często wspominana (6608 razy) w mediach rosyjskich. Przykładem może służyć artykuł agencji „Sputnik”, którego autor rozważa kwestię wiarygodności zdjęcia z księżyca zrobionego przez Amerykanów ²⁵⁴ .

251 Zob. badania instytucji Avert dotyczące problemu *HIV* i *AIDS* w Rosji: <https://www.avert.org/professionals/hiv-around-world/eastern-europe-central-asia/russia> (dostęp: 10.04.2019).

252 *Украина – в НАТО? Время покажет. Выпуск от 07.09.2016*, „Новости на Первом Канале”, 07.09.2016, https://youtu.be/5FKpB_TChxo (dostęp: 10.04.2019).

253 *С планеты Нибиру*, „Lenta.ru”, 24.01.2012, <https://lenta.ru/articles/2012/01/24/nibiru> (dostęp: 10.04.2019). Proszę również zapoznać się z materiałami udostępnionymi na YouTube: na przykład, *Светлана Пеунова и Планета Нибиру*, „Razer Incognito”, 12.05.2012, <https://youtu.be/yPII7BM2xeE> (dostęp: 10.04.2019).

254 *Russian Lunar Mission May Finally Put End to Moon Landing Conspiracy Theory*, „Sputnik”, 09.01.2017, <https://sptnkne.ws/dmjC> (dostęp 11.04.2019).

nr	Nazwa teorii	Opis
7	Szczepienia są niezwykle niebezpieczne, ale to tajemnica (ros. <i>Заговор о прививках: они опасны и это скрывают</i>)	Teoria ta jest zjawiskiem ogólnoświatowym. Zalicza się ją do teorii spiskowych, ponieważ często mówi się o jej negatywnych konsekwencjach np. w postaci broni biologicznej ²⁵⁵ . Była ona wspomniana w mediach rosyjskich 6,2 razy częściej w roku 2017 niż w pierwszym kwartale 2011 r.
8	„Lobby gejowskie” podwarza moralne fundamenty Rosji (ros. <i>Голубое лобби разрушает „духовные скрепы” России</i>)	Pod koniec 2017 r. teoria ta pojawiła się 12,9 razy częściej niż na początku roku 2011. Należy zauważyć, że w Rosji przyjęto szereg ustaw federalnych m.in. o zakazie propagowania nietradycyjnych stosunków seksualnych wśród osób nieletnich ²⁵⁶ lub zakazie adopcji dzieci przez pary tej samej płci ²⁵⁷ . Miało to chronić zdrowie psychiczne dzieci oraz zabezpieczyć je przed sztucznym narzucaniem nietradycyjnych wartości ²⁵⁸ . Na podstawie tych ustaw deputowany Witalij Milonow zaproponował przeprowadzenie kontroli filmu <i>Piękna i Bestia</i> (reż. Bill Condon) jako potencjalnego przedmiotu propagandy homoseksualizmu ²⁵⁹ . Ponadto kanał REN-TV transmitował program <i>feŭ Over</i> (<i>Gej Over</i>), w którym autorzy twierdzili, że w Europie świadomie prowadzi się do przejęcia władzy przez polityków-homoseksualistów w celu oddziaływania na psychikę dzieci. Taka akcja zdaniem autorów sponsorowana jest przez zachodnie organizacje pozarządowe, ambasady i różne fundacje ²⁶⁰ .
9	Teoria określająca, że ziemia jest płaska (ros. <i>Теория плоской Земли</i>)	Wspomniano o niej 44,6 razy częściej w okresie 2011–2017 r. niż przed tym okresem. Dla przykładu prezydent REN-TV Igor Prokopenko w jednym ze swoich programów stwierdził, że Ziemia jest płaska. To twierdzenie omawiane jest przez wielu „naukowców”, którzy wspierają je obliczeniami matematycznymi ²⁶¹ .

255 Zob. np. *WHO organizuje biologiczny útok na Ukrajinu: povinné očkovaní 5 miliónů dětí proti obrně*, „Czech Free Press”, 07.02.2016, <http://www.czechfreepress.cz/evropa/who-organizuje-biologicky-utok-na-ukrajinu-povinné-ockovani-5-milionu-deti-proti-obrne.html> (dostęp: 11.04.2019).

256 Кодекс об административных правонарушениях, N 195-ФЗ | СТ. 6.21 КОАП РФ, <https://www.zakonrf.info/koap/6.21/> (dostęp: 11.04.2019).

257 Strona administracji prezydenta FR: Федеральный закон от 02.07.2013 г. nr 167-ФЗ, <http://kremlin.ru/acts/bank/37440/page/1> (dostęp: 11.04.2019).

258 Путин подписал закон о запрете усыновления однополыми парами, „Интерфакс”, 03.07.2013 <https://www.interfax.ru/russia/316374> (dostęp: 11.04.2019).

259 Первый гей в Disney «Красавицу и чудовище» попросили проверить на «пропаганду гомосексуализма», „Meduza”, 06.03.2017, <https://meduza.io/feature/2017/03/06/pervyy-gey-v-disney> (dostęp: 11.04.2019).

260 *Gej Over. Кто оплачивает радужное восстание?*, „ПЕИ-ТВ”, 10.02.2017, <http://ren.tv/video/epizod/164125> (dostęp: 11.04.2019).

261 Документальные проекты. *Земля плоская! Выпуск 334* (25.09.2017). *Самые шокирующие гипотезы*, „ПЕИ ТВ”, 25.09.2017, <https://youtu.be/9N9io8CTFRw>

nr	Nazwa teorii	Opis
10	Światem rządzą masoni (ros. <i>Массонский заговор</i>)	Teoria ta była o 5,9 razy bardziej popularna w roku 2017 niż w 2011. Jest ona stara, aczkolwiek znalazła swoje miejsce w tym nowym badaniu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie V. Ruvinskiy, *Почему теории заговоров набирают популярность*, 11.05.2018, „Vedomosti” <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2018/05/11/769142-teorii-zagovorov-populyarnost> (dostęp: 10.04.2019) oraz *Everyone Against Russia: Conspiracy Theories on the Rise In Russian Media*, 22.05.2018, „EU vs Disinfo” <https://euvsdisinfo.eu/everyone-against-russia-conspiracy-theories-on-the-rise-in-russian-media> (dostęp: 10.04.2019)

Wśród teorii spiskowych rozpowszechnianych przez media znalazły się w omawianym okresie również wzmianki o Aleksieju Nawalnym²⁶² jako „agencie Kremla” (częściej w 2013 r.), pojawiające się ok. 3800 razy, lub „agencie Zachodu” (częściej w 2016 r.) – wystąpiły ok. 3400 razy, wreszcie o „planie Dullesa” – teorii spisku USA przeciwko ZSRR, które ukazały się ok. 3600 razy.

Rysunek 4 pokazuje indeks popularności teorii spiskowych²⁶³ pojawiających się w różnego typu mediach rosyjskich. Wykaz wszystkich teorii uwzględnionych w poniższym wykresie jest omówiony wyżej w tabeli 2. Generalnie rzecz ujmując, autorzy badania dochodzą do wniosku, że wzrost odwołania do powyższych teorii jest uwarunkowany wzrostem zjawiska dezinformacji.

Zauważyć należy, że najpopularniejsze teorie, określane mianem „spisku historyków przeciwko Rosji”, „HIV/AIDS”, „Lobby gejowskie” i „GMO”, nawiązują do mitu o istnieniu wrogów wokół Rosji, co odnajduje swoje odzwierciedlenie w kulturze strategicznej FR oraz w metodach manipulowania historią lub jej fałszowania.

(dostęp: 11.04.2019).

²⁶² Opozycyjny działacz polityczny, lider partii „Rosja przyszłości” (ros. *„Россия будущего”*), założyciel „Fundacji walki z korupcją”, organizator masowych protestów antykorupcyjnych w 2017–2018 r. Kandydował na prezydenta Rosji w 2018 r., jednak Centralna Komisja Wyborcza zdecydowała, że A. Nawalny nie ma prawa do wzięcia udziału w wyborach.

²⁶³ Bierze się pod uwagę częstotliwość wzmianek, status mediów, zasięg, czas emisji, pozycjonowanie na stronie itp. Wskazuje się także na potencjał dystrybucji i wpływu na odbiorców.

Rysunek 4. Popularność teorii spiskowych w mediach rosyjskich

Źródło: V. Ruvinskiy, Почему...

Ważnym cechą rosyjskiej kampanii informacyjnej są odniesienia do MITÓW HISTORYCZNYCH. W zależności od grupy docelowej metody manipulacji faktami można podzielić na ZEWNĘTRZNE i WEWNĘTRZNE. Do pierwszego można zaliczyć: WZMIANKI O II WOJNIE ŚWIATOWEJ (np. „UE powinna zrekompensować Rosji ludobójstwo z okresu II Wojny Światowej, ponieważ armie europejskie zaatakowały ZSRR i zabiły miliony ludzi”²⁶⁴ lub „dzięki naszym żołnierzom 50 000 bułgarskich Żydów zostało uratowanych przed deportacją do nazistowskich Niemiec”²⁶⁵); REINTERPRETACJE GRANIC

²⁶⁴ Zauważyć należy, że ta narracja wyklucza materiały medialne o wkładzie sojuszników sił europejskich w wojnie z faszyzmem oraz ignoruje fakt, że konstituowanie się UE zaczęło się po II Wojnie Światowej. Zob. *Украина: от России до Европы. Время покажет. Выпуск от 09.11.2017*, „Новости на Первом Канале”, 09.11.2017, https://youtu.be/7_0qMnY2Dsw (dostęp: 14.04.2019).

²⁶⁵ Dodano również, że „ci, którzy zajmują się bezczeszczaniem zabytków, nie mają pojęcia o własnej historii”. Zob. *МИД РФ: Благодаря нашим воинам удалось*

I STOSUNKÓW POMIĘDZY PAŃSTWAMI (np. dobrowolne włączenie Gruzji w skład Imperium Rosyjskiego w 1801 r.²⁶⁶, usprawiedliwienie aneksji Krymu²⁶⁷ lub „Czechosłowacja powinna być wdzięczna ZSRR za 1968 rok: historia praskiej wiosny”²⁶⁸), WSKAZYWANIE WROGA I OSKARŻANIE INNYCH KRAJÓW O ROZPĘTANIE WOJEN (np. NATO „rozpętała wszystkie wojny na planecie w ciągu ostatnich 25 lat” lub „jest narzędziem USA do ustanowienia dyktatury na Ziemi”²⁶⁹).

Ukierunkowania wewnętrzne obejmują metody PRZEPISYWANIA PODRĘCZNIKÓW HISTORII zatwierdzonych przez Ministerstwo Oświaty FR²⁷⁰,

предотвратить депортацию евреев из Болгарии, „RUS BG”, 06.11.2017, <https://youtu.be/CtG4F5Yh53w> (dostęp 14.04.2019). Ponadto muzeum Holocaustu w Stanach Zjednoczonych stwierdza, że protest publiczny wraz z interwencją Kościoła prawosławnego w Bułgarii zmusił Hitlera do wycofania się z akcji deportowania Żydów w 1943. Zob. *Bulgaria*, „United States Holocaust Memorial Museum”, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/bulgaria> (dostęp: 14.04.2019).

²⁶⁶ Według gruzińskiej platformy „Myth Detector”, zajmującej się *fact-checkingiem*, w 1801 r. Rosja zaanektowała Królestwo Kartli-Kakheti. Zob. *The Falsification of History: In 1801 Georgia Joined Russia of Its Own Free Will*, „Myth Detector”, 09.11.2017, <http://mythdetector.ge/en/myth/falsification-history-1801-georgia-joined-russia-its-own-free-will> (dostęp: 14.04.2019).

²⁶⁷ W swoim wystąpieniu W. Putin mówi o mitach o Krymie jako o „ziemi rdzennie rosyjskiej”. Zob. strona Prezydenta FR: *Обращение Президента Российской Федерации*, 18.03.2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (dostęp: 14.04.2019).

²⁶⁸ Artykuł był usunięty ze strony kanału telewizyjnego Ministerstwa Obrony FR „Zwiezda” (ros. „Звезда”). Publikacja wywołała bowiem krytyczną reakcję rządu i prezydenta Czech. Kopię oryginalnej wersji artykułu można znaleźć tu: *И. Масловский, Чехословакия должна быть благодарна СССР за 1968 год: история „пражской весны”*, „Звезда”, 21.11.2017, <https://web.archive.org/web/20171121121212/https://tvzvezda.ru/news/qhistory/content/201711210834-qi97.htm> (dostęp: 14.04.2019).

²⁶⁹ *70 лет на страже войны: НАТО отмечает юбилей и продолжает экспансию – репортаж*, „Пятый сегодня”, 07.04.2019, <https://www.5-tv.ru/news/246296/70-let-nastraze-voyny-nato-otmecaet-ubiley-iprodolzhaet-ekspansiu-reportaz> (dostęp: 14.04.2019).

²⁷⁰ A. Nikžentaitis, *Kultura pamięci i polityka historyczna w dzisiejszej Rosji*, „Acta Baltico-Slavica” 2018, nr 42, s. 46. Warto zauważyć, że praktyka dostosowania wymogów nauczania historii charakteryzuje działania nie tylko Rosji, ale także

ODNIESIENIA DO KORZENI I WSPÓLNEJ HISTORII (np. narracje o Krymie jako o „ziemi rdzennie rosyjskiej”²⁷¹ lub twierdzenia o „zjednoczonej Rusi” łączącej Białoruś, Ukrainę i Rosję²⁷²), DEMONSTRACJĘ POTĘGI (coroczna tradycja mediatyzacji pamięci historycznej, jaką jest parada 9 maja na placu Czerwonym z okazji „Dnia Zwycięstwa”), DYSKURS ZWYCIĘSTWA NAD FASZYZMEM („Rosja walczy tylko z faszystami”²⁷³) czy też WROGA RETORYKA (np. „kto jest przeciwko nam, ten jest faszystą”, „na Berlin”, „możemy powtórzyć!”²⁷⁴).

Podsumowując te rozważania, można zaryzykować hipotezę, że rewizjonizm historyczny jest jednym z rosyjskich narzędzi kreowania świadomości społecznej.

3.3.3. Etykietowanie wroga

Kolejną cechą charakterystyczną dla rosyjskiej koncepcji walki informacyjnej mogą być sposoby mobilizacji społeczeństwa w obliczu domniemanego zagrożenia poprzez STRATEGIĘ IDEOLOGICZNEJ POLARYZACJI lub metody WSKAZYWANIA WROGA. W odpowiedzi na zachodnią krytykę postępowania

wielu innych państw. Jednakże w wypadku Rosji podkreśla się szczególnie aspekt przesunięcia interpretacji faktu historycznego na rzecz ramowania pewnego zagadnienia w wygodny dla elity rządzącej dyskurs polityki historycznej i kultury pamięci. Jako przykład zob. L. Klymenko, *Narrating the Second World War History Textbooks and Nation Building in Belarus, Russia, and Ukraine*, „Journal of Educational Media, Memory, and Society” 2016. t. 8, nr 2.

271 Podczas gdy dla audytorium zagranicznego dany komunikat ma konotacje usprawiedliwiania czy tłumaczenia, dla Rosjan przybiera on postać kotwiczenia patriotyzmu, dumy i poczucia sprawiedliwości. Zob. strona Prezydenta FR: *Обращение Президента Российской Федерации...*

272 MSZ Rosji na Twitterze: MFA Russia, https://twitter.com/mfa_russia/status/869518394609082368 (dostęp 14.04.2019).

273 „Закон Яровой”: конец истории?, „Радио Свобода”, 07.05.2014, <https://www.svoboda.org/a/25376086.html> (dostęp: 11.04.2019).

274 O. Полулях, *Современная кремлевская мифология: как Россия использует историю в пропаганде*, „Stop Fake”, 04.03.2019, <https://www.stopfake.org/sovremennaya-kremlevskaya-mifologiya-kak-rossiya-ispolzuet-istoriyu-v-propagande> (dostęp: 14.04.2019).

Rosji w obszarze polityki zagranicznej kreuje się postulat walki z RUSOFOBIA, wywodzący się z czasów Imperium Rosyjskiego, mający politycznie binarny dyskurs: nawiązywał on do hegemonii państwa rosyjskiego w Europie Środkowej i Południowej (tzn. pansławizmu) oraz wyróżniał wizję odrębnego świata i inną hierarchię wartości w stosunku do tej zachodniej²⁷⁵. Metody realizacji podobnych akcji informacyjnych współczesnej Rosji przypominają zasady stosowane w okresie zimnej wojny: długotrwałość i powtarzanie, powielanie informacji uproszczonej i pobudzenie emocjonalne sięgające do rosyjskiego kodu kulturowego²⁷⁶. Co więcej, wprowadzenie trwałych sloganów, etykiet i klisz modeluje postawy ludności wobec określonych wydarzeń i konstruuje obraz wroga. W rozumieniu pojęcia rusofobii ich rola sprowadza się do przekonania o istnieniu zagrożeń dla „rosyjskiego świata”, ciemieniu praw osób rosyjskojęzycznych lub podgrzewanie przez Zachód nastrojów antyrosyjskich i działań w krajach sąsiadujących (tzw. kolorowych rewolucji) skierowanych przeciwko Rosji i jej porządkowi wewnętrznemu²⁷⁷. Dlatego rozważając tę kwestię można umownie wyznaczyć ZEWNĘTRZNE oraz WEWNĘTRZNE ukierunkowanie stereotypu rusofobii w rosyjskich narracjach medialnych. Pierwsze stanowi odpowiedź na krytykę działań Rosji ze strony innych państw i przejawia się w prowadzeniu przez nie jakoby walki informacyjnej w formie podsycania nastrojów rusofobicznych oraz głoszeniu twierdzenia o domniemanej winie Rosji za „wszelkie nieszczęścia na świecie”²⁷⁸. Zarazem jednak podobne sądy mogą odnosić się do kreowania wizji łamania zasad demokratycznych przez państwa krytycznie nastawione do Rosji, co w konsekwencji tworzy warunki

²⁷⁵ J. Darczewska, P. Żochowski, *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia*, „Punkt widzenia” 2015, nr 56, s. 5.

²⁷⁶ *Ibidem*, s. 13.

²⁷⁷ *Ibidem*, s. 14 oraz K. Pynnöniemi, A. Rácz (red.), *Fog of Falsehood. Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2016, http://www.sfpa.sk/wp-content/uploads/2016/05/FIIR-report45_FogOfFalsehood.pdf (dostęp: 20.04.2019), s. 90.

²⁷⁸ Strona centrum eksperckiego „Всемирного русского народного собора”, E. Zubitsova, *Русский мир – это русский ответ на глобализацию*, 09.11.2014, <https://vrns.ru/society/3389> (dostęp: 20.04.2019).

odnajdowania zwolenników wspierających i broniących pozycji rosyjskiej poza krajem. Drugie natomiast służy, po pierwsze, wyobcowaniu w kraju jednostek wyrażających sympatię do podmiotów skonfliktowanych z FR czy też negujących punkt widzenia bieżącej polityki państwowej, a po drugie, ma za zadanie mobilizowanie społeczeństwa rosyjskiego w obliczu zagrożenia pochodzącego z krajów NATO i UE²⁷⁹.

Summa summarum na ambiwalencję pojęcia rusofobii wskazuje stygmatyzowanie zarówno podmiotów zewnętrznych, jak i obywateli rosyjskich, a jego szeroka interpretacja determinuje uniwersalność, co pozwala na stosowanie tego stereotypu jako broni informacyjnej podwójnego przeznaczenia.

Metodę wskazywania wroga można rozważyć również przez pryzmat geopolityki, według którego państwom szeroko rozumianego Zachodu²⁸⁰ zarzuca się EKSPANSJĘ GEOPOLITYCZNĄ I PRIORYTETOWE TRAKTOWANIE WŁASNYCH INTERESÓW GEOPOLITYCZNYCH²⁸¹. Takie podejście przejawia się jako domniemanie o wkraczaniu na obszary wpływu Rosji w celach destabilizacyjnych, co postrzegane jest przez FR jako działanie antyrosyjskie²⁸². W niektórych przypadkach ta „ekspansja” może być zrelacjonowana w postaci rywalizacji Zachodu z Rosją: mocno akcentowana jest reinterpretacja rozpadu ZSRR będącego zwycięstwem Zachodu oraz rozszerzenia NATO w kierunku wschodnim²⁸³.

Cykliczne NARRACJE ANTYNATOWSKIE I ANTYAMERYKAŃSKIE oraz ANTYZACHODNIE I ANTYUNIOEUROPEJSKIE, będące charakterystyczną cechą rosyjskiej kampanii dezinformacyjnej, mają na celu podważanie

279 J. Darczewska, P. Żochowski, *Rusofobia...*, s. 15–20.

280 W tym nie tylko kraje UE, lecz również Stany Zjednoczone czy nawet niektóre kraje NATO.

281 K. Pynnöniemi..., *Fog of Falsehood...*, s. 85.

282 *Ibidem*.

283 *Ibidem* oraz Путин: причиной украинского кризиса была не Россия, а Запад, „Vesti.ru”, 19.06.2015, www.vesti.ru/doc.html?id=2631872 (dostęp 22.04.2019); Rozszerzenie NATO i Rosja: mity i rzeczywistość, „Przegląd NATO”, www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Nato-enlargement-Russia/PL/index.htm (dostęp: 22.04.2019).

autorytetu i kredytu zaufania przedstawionych podmiotów. Dobrą egzemplifikacją tego jest wskazywanie winy Zachodu i USA wobec sytuacji w Syrii i ostatnich wydarzeń w Wenezueli czy „zamachu stanu” na Ukrainie²⁸⁴. Istotne są również narracje rosyjskich mediów o (1) zamiarze włączenia Brazylii do aliansu północnoatlantyckiego jako terenu wypadowego ewentualnej interwencji militarnej w Wenezueli, (2) starych obietnicach o nierozszerzaniu NATO w stronę granic z Rosją²⁸⁵, (3) sugerowaniu, że UE skupia się na regionalnym separatyzmie (na przykładzie Katalonii)²⁸⁶, wreszcie poświęcone długotrwałej kampanii dezinformacyjnej w czasie wyborów do Parlamentu Europejskiego w 2019 roku²⁸⁷.

Warto przywołać również oskarżanie przez Rosję państw Zachodu o stosowanie PODWÓJNYCH STANDARDÓW. Przykładem mogą być m.in. narracje o prezydencie Francji, który popiera ruchy opozycyjne w Wenezueli, ale nie w swoim kraju²⁸⁸, lub też o szczycie NATO w Warszawie w 2016 r., postrzeganym przez Moskwę jako pretekst do zwiększenia obecności wojskowej

²⁸⁴ *Venezuela, e-voting and Western money*, „EU vs. Disinfo”, 07.02.2019, <https://euvsdisinfo.eu/venezuela-e-voting-and-western-money/> (dostęp 22.04.2019); *Venezuela Crisis: A Look Back at Three Times US Meddling Led to Catastrophe*, „Sputnik”, 25.01.2019, <https://sptnkne.ws/k8vx> (dostęp: 22.04.2019).

²⁸⁵ *Ibidem* oraz *Rozszerzenie...*; EU vs. Disinfo, *The US wants Brazil to join NATO to use it as a base for an intervention in Venezuela*, „Przegląd NATO”, 20.03.2019, <http://euvsdisinfo.eu/report/the-us-wants-brazil-to-join-nato-to-use-it-as-a-base-for-an-intervention-in-venezuela> (dostęp: 22.04.2019). Po pierwsze, Brazylia nie może być członkiem NATO, ponieważ nie jest państwem europejskim (USA i Kanda są wyjątkiem), co wiąże się z potrzebą zgody wszystkich członków organizacji na dokonanie poprawek w art.10 Paktu z 1949 r. Po drugie, oficjalnie nie istnieje żaden dokument pomiędzy Waszyngtonem a Moskwą w sprawie „rozszerzenia” NATO. Ponadto media rosyjskie zawsze pomijają fakt, że przystąpienie i wystąpienie z NATO dokonuje się na zasadzie dobrowolności.

²⁸⁶ *Вечер с Владимиром Соловьевым*, 02.10.17, <https://youtu.be/THLnl8uz17s> (dostęp: 22.04.2019).

²⁸⁷ *EU Elections Update: Reaping What Was Sown*, „EU vs. Disinfo”, 23.05.2019, <https://euvsdisinfo.eu/eu-elections-update-reaping-what-was-sown/> (dostęp: 06.06.2019).

²⁸⁸ *Non-yellow-vest protests are good? Macron hails Venezuela coup attempt as 'restoration of democracy'*, „RT”, 24.01.2019, <https://on.rt.com/9mxi> (dostęp 22.04.2019).

w Europie Wschodniej (tzn. kraje NATO przygotowują plan działań przed zagrożeniami pochodzących z Rosji, deklarując jednocześnie swoją niechęć do postrzegania FR jako wroga)²⁸⁹.

Zauważyć należy, że oprócz dezinformacji OFENSYWNEJ lub PROAKTYWNEJ, u podstaw której leży powtórzenie pewnych narracji ze zmanipulowaną treścią opartą na prawdziwych informacjach, istnieje dezinformacja DEFENSYWNA lub REAKTYWNA²⁹⁰. Polega ona na „zalewaniu” przestrzeni informacyjnej różnymi, często sprzecznymi wiadomościami mającymi usprawiedliwić FR lub obalić oskarżenia adresowane w jej stronę (np. katastrofa lotu MH-17).

Warto także zauważyć, że Rosja tworzy wizerunek swojego kraju, jego elit i bieżącej polityki także, opierając się na KONCEPCJI KONTRASTOWANIA OBRAZÓW – w przypadku porównania z innym podmiotem lub w kontekście jakiegoś wydarzenia i związanych z nim problemów narracje w całości sprawiają, że obraz jest postrzegany pozytywnie przez odbiorców, aczkolwiek stosunek medium może okazać się dosyć neutralny²⁹¹.

3.3.4. Wielojęzyczność medium

Przy umownym podziale ukierunkowań oficjalnych kanałów informacyjnych na wewnętrzny i zewnętrzny można zaznaczyć kolejny element rosyjskiej specyfiki WI – WIELOJĘZYCZNOŚĆ mediów. Z jednej strony ośrodki medialne publikują kontent informacyjny dla ludności rosyjskojęzycznej²⁹²

289 NATO's Double Standards: Why Warsaw Meeting Became a 'Summit of Lies', „Sputnik”, 11.07.2016, <https://sptnkne.ws/mqnb> (dostęp: 22.04.2019).

290 The EU's Camps in Ukraine: A Case of Proactive Disinformation, „EU vs. Disinfo”, 15.04.2019, <https://euvsdisinfo.eu/the-eus-camps-in-ukraine-a-case-of-proactive-disinformation/> (dostęp: 24.04.2019).

291 K. Savranska, *Creating Putin's Victory...*, s. 20.

292 Język rosyjski jest językiem ojczystym dla 147 mln osób, a 113 mln osób posługuje się nim jako drugim językiem. Stąd do wspomnianej grupy można zaliczyć co najmniej Rosjan i obywateli rosyjskich (posiadających znajomość tego języka), mniejszość rosyjskojęzyczną w innych krajach, Rosjan zamieszkujących poza granicami kraju. Jest to istotne dla rozumienia polityki „rosyjskiego świata”, aczkolwiek

głównie po rosyjsku – według sondażu przeprowadzonego w 2014 r. przez centrum badań analitycznych „Levada Centre” odesetek Rosjan nieznających żadnych języków obcych wynosił 70%²⁹³. Pokazuje to, że większość wiadomości o wydarzeniach światowych Rosjanie otrzymują z rosyjskojęzycznego segmentu medialnego, w którym głównym źródłem informacji pozostaje telewizja (73%), przy czym (głównie wśród młodych ludzi) rośnie rola wydań internetowych (37%) i mediów społecznościowych (28%)²⁹⁴.

Z drugiej strony, kierunek zewnętrzny określa się w Rosji jako dostarczanie „alternatywnego punktu widzenia” audytorium zagranicznemu²⁹⁵ i tu oczywiście materiały są publikowane w różnych językach. Świadczy o tym chociażby działalność znanego medium „RT” (wcześniej „Russia Today”), nadającego w 6 językach z całodobowym dostępem dla 700 milionów widzów w ponad 100 krajach na całym świecie²⁹⁶, oraz popularnej grupy medialnej „Россия Сегодня”. Ta ostatnia przedstawiona jest w wersji rosyjskojęzycznej jako agencja informacyjna „РИА Новости”, „РИА Недвижимость”, „РИА Рейтинг”, agencja informacji ekonomicznej „Прайм”, agencja informacji sportowej „R-Sport” oraz portal materiałów zagranicznych mediów „ИноСМИ”. Natomiast w wersji wielojęzycznej występuje w postaci międzynarodowej agencji informacyjnej „Sputnik”, która „nadawana jest w ponad 30 językach świata i zawiera strony internetowe, radio analogowe i cyfrowe, aplikacje mobilne i strony na portalach społecznościowych”²⁹⁷.

nie będzie omówione w szerszym kontekście w niniejszej pracy, jako że ten temat zasługuje na odrębną publikację. Dane według: Е. Слободян, *Сколько людей в мире владеют русским как родным. Инфографика*, „Аргументы и Факты”, 15.05.2017, http://www.aif.ru/dontknows/infographics/strany_s_russkogovory-ashchim_naseleniem_infografika (dostęp: 18.05.2019).

²⁹³ *Владение иностранными языками*, „Levada Centre”, 28.05.2014, <https://www.levada.ru/2014/05/28/vladenie-inostrannymi-yazykami> (dostęp: 18.05.2019).

²⁹⁴ *Каналы информации*, „Levada Centre”, 13.09.2018, <https://www.levada.ru/2018/09/13/kanal-y-informatsii> (dostęp: 18.05.2019).

²⁹⁵ *About RT*, „RT”, <https://www.rt.com/about-us> (dostęp: 15.05.2019).

²⁹⁶ *О канале*, „RT”, <https://russian.rt.com/about> (dostęp: 15.05.2019).

²⁹⁷ *Об агентстве*, „Россия Сегодня”, http://xn--c1acbl2abdllkab1og.xn--p1ai/about_us (dostęp: 15.05.2019).

Zauważyć należy, że w zależności od docelowego audytorium podawanie materiału informacyjnego może się różnić pod kątem treści i formatu²⁹⁸. Media mogą również zatrudniać prezenterów lub dziennikarzy mówiących w określonym języku bez akcentu, co wzmacnia wiarygodność przekazu²⁹⁹.

²⁹⁸ Warto zwrócić uwagę na format rosyjskich wiadomości telewizyjnych przedstawianych w Rosji oraz, na przykład, na format przedstawiony w Wielkiej Brytanii czy też w Stanach Zjednoczonych. Co więcej, tematyka i opisywane wydarzenia mogą różnić się pod względem zainteresowań geopolitycznych kraju i grupy docelowej.

²⁹⁹ *Inside RT's world of alternative news*, „EU vs. Disinfo”, 13.04.2017, <https://euvsdisinfo.eu/inside-rts-world-of-alternative-news/> (dostęp: 10.06.2019).

ROZDZIAŁ 4

Relacje Federacji Rosyjskiej z wybranymi państwami europejskimi

*Propaganda [...] z góry jest skazana na niepowodzenie, jeśli
wygląda na propagandę. Charakter propagandy musi być
dobrany w stosunku do gustu, psychiki każdego narodu*³⁰⁰.

∞ Jewgenij Messner

Taktyki rosyjskiej kampanii dezinformacyjnej i propagandowej z założenia różnią się w zależności od sytuacji, w której znajdują zastosowanie. Celem badań empirycznych prezentowanych w niniejszej pracy jest analiza cech walki informacyjnej prowadzonej przez Federację Rosyjską w określonych warunkach. Istotne okazuje się zatem zidentyfikowanie w zależności od kraju oraz sytuacji różnic i podobieństw pojawiających się w informujących oraz dezinformujących działaniach Kremla.

³⁰⁰ E. Messner, *Хочешь мира, победи мятежевойну!*, „Russkiy put”, Moskwa 2005, s. 82, <https://www.litmir.me/bd/?b=275196&p=1> (dostęp: 22.04.2019).

4.1. Rosja – Zachód: walka o wpływy

U podstaw „konfrontacji” na linii Rosja-Zachód leżą przede wszystkim odmienne postrzeganie oraz rozumienie wydarzeń, konfliktów międzynarodowych, wewnętrznego systemu politycznego, a także przypisywanie priorytetowego znaczenia różnym wartościom. Początkowo Moskwa pozytywnie rozważała politykę zagraniczną Zachodu i jej wsparcie finansowe dla osłabionej Rosji, oczekując jednocześnie równoprawnego jej traktowania³⁰¹. Napięcie w stosunkach zaczęło narastać już od połowy lat 90. XX wieku. Niezadowolenie było widoczne przede wszystkim po stronie społeczeństwa rosyjskiego, które za pogarszające się warunki życia i postępującą pauperyzację winiło państwa zachodnie i błędną strategię prowadzonych reform³⁰². Nie powiodły się próby odzyskania dobrych relacji Rosji z krajami Wspólnoty Niepodległych Państw (szczególnie w Azji Środkowej), co spowodowane było m.in. zaniedbaniami procedur systemu ONZ przez USA. Mało skuteczna okazała się także próba nawiązywania współpracy ze Stanami Zjednoczonymi³⁰³. Kryzys pogłębiał się wraz z utratą przez FR wpływów w krajach bałtyckich, następnie w związku z potępieniem w rosyjskim społeczeństwie interwencji NATO w Bośni, a później reorientacją niektórych państw byłego Układu Warszawskiego oraz rozszerzeniem aliansu natowskiego na Wschód³⁰⁴. To ostatnie zostało odebrane przez władze i opinię publiczną w Rosji jako próba nacisku i zagrożenie ze strony Zachodu. Do eskalacji złych emocji przyczyniły się również „kolorowe rewolucje” w Gruzji (2003 r.) i Kirgistanie (2005 r.), a także wydarzenia z 2004 r. i trwająca od 2014 r. sytuacja na Ukrainie, wszystkie one postrzegane

³⁰¹ M. Minkina, *Rosja-Zachód. Walka o wpływy*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2017, s. 87.

³⁰² L.N. Garusova, *Внешняя политика Соединенных Штатов Америки: основные тенденции и направления (1990–2000-е гг.)*, GOU VPO VGUES, Władywostok 2004.

³⁰³ *Ibidem*.

³⁰⁴ G.I. Glebov, O.V. Milayeva, *Современные международные отношения*, Wydawnictwo Państwowego Uniwersytetu w Penzie, Penza 2010, s. 57–59, <https://pl.b-ok.cc/book/3175681/d668b0> (dostęp: 06.07.2019).

w Rosji jako akcje wspierane przez USA i ich sojuszników oraz traktowane jako podsycanie nastrojów i działań antyrosyjskich w krajach sąsiednich czy próba destabilizacji systemu i władz w FR³⁰⁵. Inaczej ujmując, Rosja rozpatruje każdą ingerencję Zachodu na obszarach, które traktuje jako należące do jej strefy interesów, w kategorii antyrosyjskiego aktu geopolitycznego.

W pracy przyjęto założenie, że reprezentacja sytuacji konfliktowych w mediach rosyjskich jest zgodna z logiką binarną: Rosja występuje w postaci biernego gracza, który broni się przed Zachodem występującym w roli aktora czynnego. To oznacza, że ramy conceptualne Rosji nie są wyrażone wprost, lecz w lukach i przemilczaniu przekazów medialnych³⁰⁶. Natomiast ramy Zachodu aktywnie się pojawiają w opisie określonych wydarzeń, a zatem pełnią funkcję wroga zewnętrznego rywalizującego o wpływy z Rosją³⁰⁷. Podobne narracje w kontekście rosyjskiej WI przybierają postać rozbudowanej strategii skierowanej na zachowanie *status quo* wewnątrz kraju, wzmocnienie zaufania do zagranicznej polityki władz rosyjskich, utrzymanie strategicznie ważnych dla Rosji regionów oraz sprzyjanie wzrostowi sceptycyzmu wobec podmiotów Zachodu np. przez oskarżanie go o łamanie obietnic³⁰⁸, stosowanie „podwójnych standardów”, realizację własnych interesów geopolitycznych czy też prowadzenie działań i akcji dezinformacyjnych przeciwko Rosji. Mają one manipulować opinią publiczną w FR oraz tą częścią zagranicznego audytorium, która już jest podatna na powyżej opisane interpretacje³⁰⁹. W celu sprawdzenia przytoczonych kwestii przeanalizowano zróżnicowane przypadki kampanii dezinformacyjnych i propagandowych prowadzonych przez Rosję.

305 K. Pynnöniemi, A. Rácz (red.), *Fog of Falsehood...*, s. 90.

306 *Ibidem*, s. 84.

307 *Ibidem*, s. 84–85.

308 Chodzi o „nierozszerzenie NATO na Wschód”, którego nie było, gdyż mechanizm przyłączenia kraju do aliansu polega na dobrowolnej decyzji państwa.

309 *Ibidem*, s. 90.

4.2. Metodologia badań własnych

4.2.1. Cel badań i hipotezy

Badania wykonane na potrzeby tej pracy mają przedstawić kierunki, wymiary, metody taktyczne oraz techniki perswazyjne składające się na rosyjską specyfikę walki informacyjnej. Na podstawie literatury przedmiotu dla każdego studium przypadku opracowano odrębne pytania i założenia badawcze, które podyktowane są specyfiką konkretnych wydarzeń.

Tabela 3. Pytania badawcze i hipotezy

	Wielka Brytania	Ukraina	Polska
Pytania badawcze	• Jak rosyjski RT UK przedstawia „sprawę Siergieja Skripala”? • Jaką pozycję Rosji przedstawia to medium wobec danego wydarzenia? • Czy występują elementy narracji antyzachodnich? • Czy Rosja oskarża inną stronę o podsycanie w społeczeństwie nastrojów rusofobicznych? • Z jakich technik perswazyjnych korzysta analizowane medium?	• Jak wygląda nagłaśnianie i sposób przedstawiania incyduentu w cieśninie kerczeńskiej na „Kanał Pierwszym” oraz w wiadomościach agencji informacyjnej „RIA Nowosti”? • Jaką pozycję Rosji wobec danego wydarzenia przedstawiają analizowane media? • Czy występują elementy narracji antyzachodnich? • Czy Rosja oskarża inną stronę o podsycanie w społeczeństwie nastrojów rusofobicznych? • Z jakich technik perswazyjnych korzystają dane media?	• Czy istnieją polskie portale, które zawierają treści zbieżne z oficjalnymi rosyjskimi narracjami? • W jaki sposób wybrane portale kreują obraz i nastroje wobec wyborów do Parlamentu Europejskiego (2019) i Unii Europejskiej w Polsce? • Jaki obraz Rosji jest przedstawiany na wybranych portalach? • Czy występują elementy narracji antyzachodnich? • Czy Rosja oskarża inną stronę o podsycanie w społeczeństwie nastrojów rusofobicznych?

	Wielka Brytania	Ukraina	Polska
Hipotezy	W przypadku „sprawy Skripala” rosyjski RT UK stosuje głównie taktykę defensywy (tzn. uzasadnienia, dlaczego Rosja nie jest winna) oraz przedstawia inne wersje zdarzeń.	W przypadku naświetlenia incydu w cieśninie kerczeńskiej wybrane rosyjskie media stosują taktykę ofensywy (tzn. Rosja wskazuje winnego).	- Wybrane polskie portale powołują się na źródła rosyjskie lub treść zamieszczonych tekstów, co wskazuje na potencjonalny związek z Rosją. - Wybrane portale kreują fałszywy obraz państw. - W kontekście wyborów do Parlamentu Europejskiego publikacje na tych portalach przybierają charakter eurosceptyczny. - Polskie portale kreują jednoznacznie pozytywny lub jednoznacznie i negatywny obraz działań Rosji.
	Hipoteza ogólna: w każdym studium przypadku występują elementy narracji antyzachodnich.		

Źródło: opracowanie własne

4.2.2. Metoda badań, materiał badawczy oraz dobór próby

Do zbadania specyfiki rosyjskiej walki informacyjnej wybrano metodę analizy zawartości z racji jej zarówno ilościowego, jak i jakościowego charakteru, co umożliwiła pogłębione omówienie wybranej problematyki³¹⁰. Badania przeprowadzono, opierając się na trzech studiach przypadku i biorąc pod uwagę zróżnicowaną strategię WI w każdym z kierunków oraz wymiarów teoretycznych wyróżnionych w rozdziałach (oficjalny i nieoficjalny oraz zewnętrzny i wewnętrzny). Zauważyć należy, że niemożliwe było przeprowadzenie badań na materiale reprezentatywnym ze względu na obfitość istniejących publikacji w każdym z analizowanych przypadków. W związku z tym materiał badawczy dla pierwszego przypadku pozyskano ze strony rosyjskiego RT UK, dla drugiego z kanału telewizyjnego „Kanał Pierwszy” (ros. *Первый*

310 M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów: wersja 1.1*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 16.

канал) i agencji informacyjnej „RIA Nowosti” (ros. *РИА Новости*). Jest to próba o charakterze celowym, jako że wyżej wymienione media znajdują się pod kontrolą rządu rosyjskiego³¹¹. Materiał badawczy dla dwóch pierwszych przypadków obejmuje: 60 publikacji według tagu „Sergei Skripal news” zamieszczonych na stronie RT UK w okresie 6–17 marca 2018 r.; 6 programów informacyjnych na „Kanale Pierwszym” i 59 publikacji według słowa klucza „cieśnina kerczeńska” (ros. *керченский пролив*) zamieszczonych na stronie agencji informacyjnej „RIA Nowosti” w okresie 25–26 listopada 2019 roku. Analiza zawartości ze względu na specyfikę wybranego medium i opisywanych wydarzeń przeprowadzona została na podstawie dwóch kluczy kategoryzacyjnych. Kategorie analizy wyszczególnione w ramach przywołanych przypadków to: (1) sposób przedstawiania przez dane medium odpowiedniego wydarzenia, (2) zastosowane metody manipulacji użyte do kształtowania narracji, wreszcie (3) specyfika źródła informacji. W przypadku Ukrainy wykaz metod perswazyjnych oraz ewentualnych odniesień do określonych źródeł został rozszerzony z powodu specyfiki podawania informacji przez telewizję i agencję informacyjną.

W trakcie badań zmieniono spojrzenie na refleksję poświęconą tematyce alternatywnych źródeł, które powielają treści zbieżne z rosyjską propagandą. Początkowo planowana była analiza publikacji pojawiających się na takich stronach w okresie kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego w Polsce. Ponieważ w międzyczasie opublikowano raport Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji, omawiający wyniki monitoringu określonych serwisów polskich w okresie od 15 marca do 15 kwietnia 2019 r. (co było celem badań również w niniejszej pracy), potraktowano go jako źródło danych, przeprowadzono wtórną analizę zaprezentowanych w nim wyników i skupiono się na szczegółowym opisie konkretnych działań podejmowanych przez wybrane portale oraz przywołaniu przykładów stosowanych taktyk dezinformacyjnych.

311 Zob. podrozdział 3.3.4.

4.3. Problem relacji Rosji z wybranymi krajami Europy

4.3.1. Wielka Brytania

Na początku XXI w. ochłodzeniu uległy oficjalne rosyjsko-brytyjskie stosunki dyplomatyczne³¹². Przyczynił się do tego szereg skandali (np. sprawa Borysa Bieriezowskiego lub Aleksandra Litwinienki³¹³). Częściowa normalizacja relacji, trwająca od 2010 r., uległa ponownemu pogorszeniu w związku z odmiennym podejściem obu państw do sytuacji na Ukrainie (2014 r.). Apogeum kryzysu przypadło na wydarzenia z 4 marca 2018 r. w brytyjskim Salisbury, gdzie doszło do próby otrucia byłego agenta GRU Siergieja Skripała i jego córki Julii przy użyciu środka paralityczno-drgawkowego (typu „nowiczok”)³¹⁴. Podczas wystąpienia w Izbie Gmin 12 marca premier Theresa May oznajmiła, że FR zostaje uznana „winną próby zabójstwa Skripała i jego córki”, chyba że Rosja udowodni utratę kontroli nad tą bronią chemiczną, która trafiła do innych podmiotów³¹⁵. W odpowiedzi na ten zarzut szef MSZ

³¹² *Межгосударственные отношения России и Великобритании*, „RIA Nowosti”, 04.09.2016, <https://ria.ru/20160904/1475935539.html> (dostęp: 31.03.2019).

³¹³ Borys Bieriezowski – rosyjski oligarcha walczący o wpływy z szeregiem oligarchów rosyjskich i stronników Władimira Putina. W 2003 r. uzyskał azyl polityczny w Wielkiej Brytanii po przegranej walce, jednak procesy sądowe, także prowadzone z jego inicjatywy, nadal trwały. W 2013 r. został znaleziony martwy w Ascot pod Londynem. Okoliczności jego śmierci nie zostały do końca wyjaśnione. Współpracującego z nim byłego pracownika FSB Aleksandra Litwinienkę znaleziono otrutego izotopem radioaktywnego polonu w 2006 r. Zgodnie z wersją WB oraz samego Bieriezowskiego winnymi otrucia Liwinienki są rosyjscy oligarchowie Andrej Ługowoj i Dmitrij Kowtun. Natomiast przedstawiciele prokuratury Rosji twierdzą, że organizatorem zabójstwa był sam Bieriezowski.

³¹⁴ V. Dodd, L. Harding and E. MacAskill, *Sergei Skripal: former Russian spy poisoned with nerve agent, say police*, „The Guardian”, 08.03.2018, <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/mar/07/russian-spy-police-appeal-for-witnesses-as-cobra-meeting-takes-place> (dostęp: 31.03.2019).

³¹⁵ *PM Commons statement on Salisbury incident: 12 March 2018*, „Gov.uk”, <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-commons-statement-on-salisbury-incident-12-march-2018>

Sergiej Ławrow oświadczył, że Rosja „nie ma nic wspólnego” z tą sprawą³¹⁶ i jest gotowa do współpracy w czasie śledztwa. W następstwie tej wymiany zdań na wniosek Zjednoczonego Królestwa odbyło się posiedzenie Rady Bezpieczeństwa ONZ, podczas którego Rosja zaprzeczyła stawianym jej zarzutom o udział w incydencie w Salisbury. Ponadto podczas posiedzenia Rady NATO jej członkowie wystąpili z orzeczeniem, że sprawa Skripała stanowi wyraźne naruszenie międzynarodowych norm i porozumień³¹⁷. Wielka Brytania (WB) oraz 14 krajów UE, Ukraina, Stany Zjednoczone i Kanada – na znak solidarności z sojusznikiem – podjęło decyzję o wydaleniu z kraju rosyjskich dyplomatów. W odpowiedzi Moskwa uczyniła to samo wobec personelu dyplomatycznego powyższych krajów. Na tym przykładzie widać diametralnie odmienne postrzeganie sytuacji przez obydwa państwa (FR i WB), dlatego postanowiono przeanalizować sondaże opinii publicznej, która kształtowana była m.in. przez media.

Istniejące różnice w przedstawianiu analiowanego wydarzenia przez media demonstrują badania opinii publicznej dotyczące postrzegania sprawy Skripała przez obywateli obu krajów. Według badań rosyjskiej Fundacji Opinii Publicznej (ros. *Фонд Общественное Мнение*) w kwietniu 2018 r. 54% respondentów nie wierzy w zaangażowanie rosyjskich służb specjalnych w próbę otrucia Skripała i jego córki³¹⁸ (diagram 1).

(dostęp: 31.03.2019).

³¹⁶ Лавров: Москва не получала от Лондона запроса по веществу из дела Скрипаля, „ТАСС”, 13.03.2018, <https://tass.ru/politika/5025564> (dostęp: 31.03.2019).

³¹⁷ *Statement by the North Atlantic Council on the use of a nerve agent in Salisbury*, „NATO”, 04.03.2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_152787.htm (dostęp: 31.03.2019).

³¹⁸ *Дело Скрипаля. О международном конфликте вокруг дела Скрипаля*, „Фонд Общественное Мнение”, 10.04.2018, <https://fom.ru/Bezopasnost-i-pravo/14003> (dostęp: 01.07.2019).

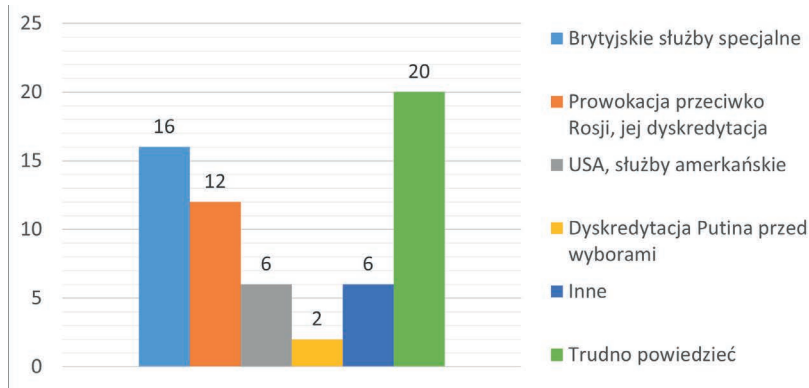
Diagram 1. Opinie na temat zaangażowania rosyjskich służb specjalnych w sprawę Skripała

Źródło: Дело Скрипаля. О международном конфликте вокруг дела Скрипаля.
Фонд Общественное Мнение, 10.04.2018,
<https://fom.ru/Bezopasnost-i-pravo/14003> (dostęp: 01.07.2019)

Warto odnotować, że choć 20% Rosjan nie jest pewna tego, kto za tym stoi, badanie pokazuje kilka „najbardziej prawdopodobnych” wersji (diagram 2).

Diagram 2. Odpowiedzialność za próbę otrucia Skripała wg Rosjan

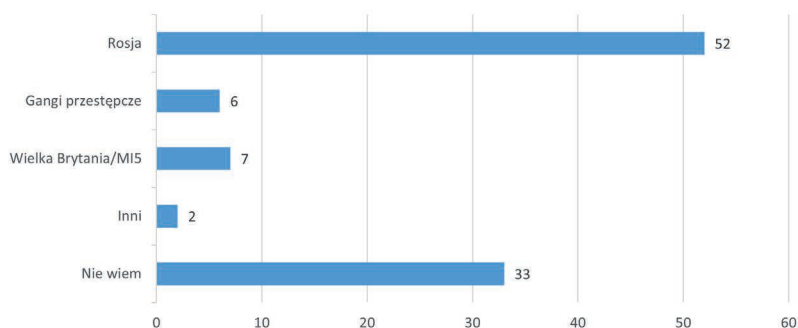
Źródło: Дело Скрипаля..., 10.04.2018,
<https://fom.ru/Bezopasnost-i-pravo/14003> (dostęp: 01.07.2019)

Większość respondentów jest zdania, że brytyjskie (16%) lub amerykańskie (6%) służby specjalne są za to odpowiedzialne. Natomiast na dwa tygodnie przed wyborami prezydenckimi w FR udział odpowiedzi dotyczących tematyki prowokacji Rosji i dyskredytacji Putina stanowi odpowiednio 12% i 2%.

Mniej popularne wersje odnoszą się do zaprzeczenia winy Rosji („Rosja tego nie robiła” oraz „nikt [...], jest to fałszowanie”) i wskazywanie trzeciej strony („ktoś” oraz „służby zachodnie”) w próbie otrucia Skripała.

W tym samym okresie wspólne badanie „BMG Research” i „The Independent” pokazują, że 52% Brytyjczyków jest przekonanych, że Rosja jest winna ataku w Salisbury i tylko 7% respondentów uważa, że strona WB mogła być zaangażowana w dany wydarzeniu³¹⁹.

Diagram 3. Odpowiedzialność za próbę otrucia Skripała wg Brytyjczyków

Źródło: BMG Research, The Independent

Skoro przytoczone dane wskazują na istnienie zasadniczej różnicy w rozumieniu sytuacji w Salisbury przez obywateli obu państw, to istotne jest szczególnie przyjrzenie się mediom rosyjskim, które opisywały sprawę Skripała w okresie 4–17 marca 2018 r.

³¹⁹ *The Independent/BMG Poll: Almost half of Brits back Theresa May's handling of Salisbury Novichok incident*, „BMG Research”, 20.04.2018, <https://www.bmgresearch.co.uk/independent-bmg-poll-almost-half-brits-back-theresa-mays-handling-salisbury-novichok-incident> (dostęp: 25.06.2019).

Wyniki analizy przekazów medialnych

Według tagu „Sergei Skripal news” na „RT UK” pomiędzy 6–17 marca 2018 roku³²⁰, opublikowano łącznie 60 artykułów. Przeprowadzona analiza pokazuje, że dana sprawa jest z pewnością tematem miesiąca, a nawet roku. To bardzo głośny konflikt dyplomatyczny między dwoma państwami, który w konsekwencji nabiera statusu międzynarodowego z racji zaangażowania większości krajów UE, Stanów Zjednoczonych oraz organizacji międzynarodowych (m.in. ONZ i NATO). Niezbędne okazuje się zatem zaprezentowanie tematyki, która była prezentowana w mediach w badanym okresie.

Media donosiły kolejno o tym, w którym miejscu i w jakim stanie S. Skripal i jego córka Julia zostali znalezieni oraz jakiej substancji użyto do ich otrucia, a także ilu ludzi ucierpiało w danej sprawie. Następnie poruszały kwestię trwającego śledztwa w sprawie, która zagraża bezpieczeństwu całego kraju, gotowości Moskwy do współpracy na każdym etapie dochodzenia, dwustronnego wydalenia dyplomatów, wezwania niektórych krajów UE do powstrzymania się od przedwcześnie zarzutów stawianych Rosji, omówienia oskarżeń wobec Rosji i ich obalania lub zaprzeczenia. Ponadto przedstawiano argumenty, kto mógł organizować zamach na Skripala i dlaczego oskarżenia Wielkiej Brytanii są absurdalne, krytykowano też i wyśmiewano przedstawicieli brytyjskiej elity rządzącej (np. Theresy May, Borisa Johnsona czy też Gavina Williamsona).

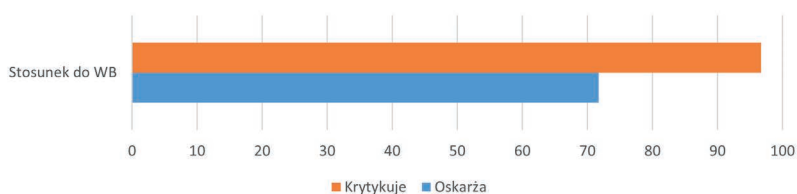
Wspomnienia o Siergieju Skripale pojawiają się w 100% przeanalizowanych materiałów³²¹. Początkowo zakładano, że w RT UK Skripal będzie przedstawiany w negatywnym świetle (np. jako zdrajca). Natomiast analiza publikacji pokazuje, że informacja o jego osobie w absolutnej większości przypadków

³²⁰ Według tagu „Sergei Skripal news” publikacje na dany temat zaczynają się nie 4 marca, a 6 marca.

³²¹ W przypadku, gdy Skripal prezentowany był w kontekście próby jego otrucia, wykorzystywano konstrukcję bezosobową, co z założenia może świadczyć o sposobie unikania przez medium bezpośredniego wskazania zaangażowanej w dany incydent strony (np. Siergiej i Julia Skripal „zostali znalezieni” lub „otrucie podwójnego agenta i jego córki”). Z drugiej strony warto zaznaczyć, że podobna konstrukcja językowa jest charakterystyczna dla języka angielskiego, dlatego trudno jednoznacznie stwierdzić powyższe domniemanie.

przyjmuje charakter neutralny, jako że medium opisuje go głównie jako „byłego podwójnego agenta”³²² lub pisze o nim „66-letni Skripal”, często bez wskazania dodatkowego kontekstu emocjonalnego. Zapewne ma to związek z tym, że wektor uwagi medium jest skierowany na WB i tych jej przedstawicieli, którzy przyczyniają się do jej „dyskredytacji” przez przekazanie „nieudowodnionych oskarżeń”. Podobne domniemanie znajduje swoje odzwierciedlenie w niżej przytoczonych danych. Diagram 4 pokazuje stosunek RT UK do Wielkiej Brytanii, gdzie w 97% przypadków medium przedstawia krytyczny punkt widzenia. Natomiast element oskarżania pojawia się w ok. 73%. Zauważyć należy, że informacja o charakterze oskarżającym nie pojawia się samoistnie, lecz jedynie w połączeniu z jakimś wariantem krytyki.

Diagram 4. Stosunek do Wielkiej Brytanii

Źródło: opracowanie własne

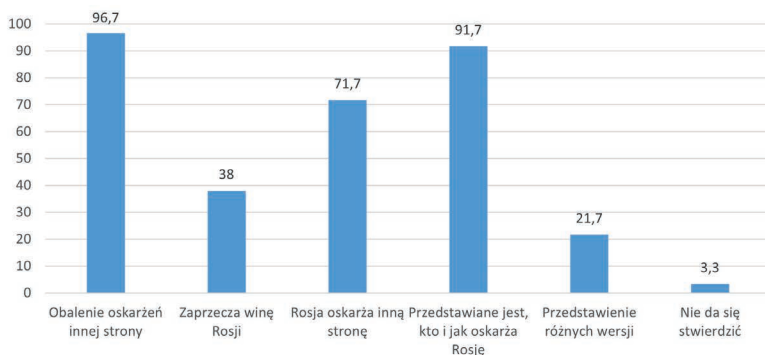
Można zatem wysnuć wniosek, że istnieje pewna zależność pomiędzy elementami składającymi się na ujęcie tematu przez analizowane medium. Z tego powodu połączenie elementów krytyki i oskarżeń, występujące w 72% przypadkach, jest najczęściej stosowanym sposobem relacjonowania danego wydarzenia (diagram 5).

³²² Z ang. *former double agent, ex double agent, former Russian-UK double agent, Russian-born ex-MI6 agent, ex spy.*

Diagram 5. Stosunek do Wielkiej Brytanii

Źródło: opracowanie własne

Warto zaznaczyć, że analogiczna zależność występuje także przy głębszej analizie metod relacjonowania tematu. Podobnie jak krytyczny stosunek RT UK do WB, także element obalania oskarżeń wobec Rosji występuje w absolutnej większości zbadanego materiału (97%). Co więcej, cecha ta nie występuje osobno, jest elementem większego zestawu argumentów, na który składają się przede wszystkim: przedstawienia oskarżeń innej strony (92%), oskarżenia Rosji (72%), zaprzeczenia winy Rosji (38%), a także wskazywanie różnych wersji wydarzeń (22%) – kto i w jakim celu mógł organizować atak na byłego szpiega (Diagram 6).

Diagram 6. Rola analizowanego medium w prezentowaniu sprawy Skripała

Źródło: opracowanie własne

Warto w tym miejscu zauważyć, że choć udział negowania winy Rosji pojawia się w 40% materiałów, to jest ono opisywane zazwyczaj jednym lub dwoma zdaniami. Natomiast w wybranym okresie duża ilość wymienionych alternatywnych wersji przebiegu wydarzeń nie występuje. Niemniej jednak można wśród nich wyodrębnić elementy przekazu, które RT UK zapożycza z innych źródeł (omawiając teorie mediów brytyjskich, m.in. „The Times”, „Daily Mail”, „The Guardian”), oraz takie, w których przedstawia wersje własne, m.in. argumenty służące obalaniu oskarżeń i podejrzeń w stosunku do Rosji (w tym domniemania o produkowaniu substancji chemicznej typu „nowiczk” lub zakłóceniu Mistrzostwa Świata w Piłce Nożnej przez WB, przypuszczania na temat winy Korei Północnej, Ukrainy czy Gruzji lub istnienia związków z Brexitem).

Ponad połowa doniesień w przekazie RT UK informowała o oskarżeniach Rosji wysuwanych wobec konkretnych polityków brytyjskich (55%). Największy odsetek stanowią jednak materiały, w których prezentowane jest stanowisko tych polityków i ich zarzuty wobec FR (80%), co czyni ich podstawowym obiektem oskarżeń (pierwsza kategoria analizy), co jednocześnie skutkuje obalaniem ich argumentów w treści przekazów (zob. tabela 4). Wśród nich można wymienić: Theresę May (55%), Borisa Johnsona (22%), Gavina Williamsona (10%) i Parlament Brytyjski (5%). Nieco rzadziej obiektem oskarżeń stają się media brytyjskie (20%), opisujące wydarzenia w odmiennej od rosyjskich sposób i przedstawiające winę Rosji (ok. 13%). Najmniejszy udział obiektów oskarżeń stanowią wzmianki o innych politykach lub państwach wzywających WB (w tym Francji i Niemiec) do powstrzymania się od ostrych wypowiedzi wobec Rosji (ok. 12%) oraz obwinionych przez Rosję (ok. 7%) np. w zmianie zdania na temat omawianego wydarzenia i wyrażenia solidarności ze stanowiskiem elity rządzącej Wielkiej Brytanii.

Tabela 4. Obiekty oskarżeń

Obiekt	Oskarżają Rosję	Rosja oskarża
Politycy brytyjscy	80%	55%
Media	13,3%	20%
Politycy zagraniczne	11,7%	6,7%

Źródło: opracowanie własne

Drugą kategorią poddaną analizie były metody manipulacji wykorzystane przez RT UK w badanym okresie. Są one używane w celu kreowania spójnej narracji. Do najczęściej występujących należą: odwoływanie do autorytetu (98%), dyskredytacja (97%), powtarzanie (87%), wyostrzanie wybranych elementów (82%), pejoratywny język (79%), przemilczanie (78%) i wyolbrzymianie (73%). Tabela 5 zawiera wykaz większości metod, które zastosowano w przeanalizowanym materiale.

Tabela 5. Metody manipulacji

Metoda	Udział, %
Odwoływanie do autorytetu	98,3
Dyskredytacja	96,7
Powtarzanie	86,7
Wyostrzanie wybranych elementów	81,7
Pejoratywny język	78,3
Przemilczanie	76,7
Wyolbrzymianie (hiperbolizacja)	73,3
Pozytywna autoprezentacja	46,7
Długie i emocjonalne tytuły	28,3
Narracje antyzachodnie	23,3
Fałszywa analogia	20
Odwołania do mitów politycznych	20
Używanie wyjętych z kontekstu cytatów	15

Źródło: opracowanie własne

By ująć określony temat i ułatwić zapamiętanie jego głównej idei stosuje się m.in.:

- elementy powtarzania określonych narracji (które odnoszą się przede wszystkim do zaprzeczenia jakiegokolwiek zaangażowania w dany incydencie Rosji, stwierdzenia o braku jakichkolwiek dowodów jej winy, przedstawienie oskarżeń Rosji przez WB i zarzutów o niechęci WB do dialogu i współpracy z Rosją w tej sprawie oraz potępienie WB i mediów brytyjskich przez Rosję za prowadzenie kampanii propagandowej lub dokonywanie „szalonych” oskarżeń wobec FR);
- wyostrzanie wybranych elementów (wyodrębnianie kursywą pewnych słów i zdań podkreślające główną ideę autora tekstu);
- fałszywą analogię (m.in. pokazywanie podobieństwa do fabuły powieści lub scenariuszy filmu, wprowadzenie paraleli historycznej³²³, porównanie zabójstwa Litwinienki z próbą otrucia byłego prezydenta Ukrainy Wiktora Juszczenki, przedstawienie korelacji między „likwidacją rosyjskiej sieci szpiegowskiej” w WB i wyjazdem królewskiej rodziny na Mistrzostwa Świata w Rosji, porównanie obecnych działań WB z początkiem wojny w Iraku lub przedstawienie podobieństwa między sprawą o stosowaniu dopingu przez rosyjskiego sportowca Aleksandra Kruszelnickiego a atakiem na Skripała);
- pozytywną autoprezentację (najczęściej powtarza się, że Rosja „jest otwarta na współpracę z Wielką Brytanią”, „będzie przestrzegać prawa międzynarodowego”, „nie ma się czego bać i ukrywać” lub „ma prawo do oskarżeń”);
- mity polityczne (mające konotacje ideologicznej polaryzacji jak m.in. „Europa”, „historyczna propaganda”, „Zachód” czy „zachodni” (medium lub kraj), „histeria” oraz „rusofobia”).

Istotne jest szczegółowe omówienie tzw. elementu przemilczania. W przeprowadzonej analizie weryfikowano każde podawane źródło, cytaty i sprawdzano,

³²³ „Russia plays in these allegations the role attributed to Jews in the Middle Ages, who were regularly accused of poisoning wells or of bearing the plague”.

czy ich kontekst jest równoznaczny. Stwierdzono 78% niezgodności – cytowanych bezpośrednio lub pośrednio – treści. W materiałach znajdują się wyrwane z kontekstu cytaty, brakuje linków do cytowanych źródeł (tj. zamieszcza się tylko krótkie streszczenie zawartości cytowanego tekstu, często z ignorowaniem określonych detali), pojawia się konstrukcja bezosobowa w przypadkach drażliwych (np. „został otruty” o Skripalu i Litwinience), używanie słowa „wielu” (ang. *many*) przy przedstawianiu oskarżeń oraz zniekształcona interpretacja i pomijanie faktów niezgodnych z oficjalną wersją Rosji (np. o zabójstwie Litwinienki). Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że RT stosuje metody półprawdy, wykorzystując m.in. określone ramowanie tematu (tj. *framing*).

Na podstawie analizy stwierdzono następujące sposoby oddziaływania na emocje odbiorcy:

- dyskredytacja (występuje w kontekście obalania oskarżeń wobec Rosji przez przedstawienie kontrooskarżeń oraz krytyki działań WB i decyzji przyjętych w tym kraju przez partię rządzącą);
- pejoratywny język (często pojawia się w połączeniu z dyskredytacją, wyostreniem wybranych elementów w celu podkreślenia emocjonalności wypowiedzi, co prowadzi do „wyśmiania” obiektu oskarżeń);
- wyolbrzymianie (stosowane najczęściej spójnie z dwoma poprzednimi metodami w celach nadawania nadmiernej rangi niektórym wypowiedziom);
- długie i emocjonalne tytuły, które swoją „sensacyjnością” mogą budować fałszywy obraz rzeczywistości.

Ponadto dla wzmocnienia wiarygodności przekazu autorzy publikacji odwołują do autorytetu w postaci polityków, urzędników, publikacji mediów i postów w mediach społecznościowych, przy czym media brytyjskie³²⁴ i elita

³²⁴ Np. RT UK cytuje „Daily Express”, który jest konserwatywnym brytyjskim tabloidem o poglądach prawicowych i eurosceptycznych. W przeanalizowanym materiale RT UK nawiązuje do związków Korei Północnej ze sprawą Sergieja Skripala. W artykule „Daily Express” Korea Północna była wspomniana tylko w nagłówku i leadzie, natomiast wskazano, że były rosyjski szpieg Igor Sutyagin powiedział:

rzządzająca WB stają się głównymi obiektami oskarżeń. Natomiast wypowiedzi niektórych polityków i osób publicznych (zarówno brytyjskich, jak i rosyjskich) odgrywają rolę krytyków działań obecnego rządu (np. George Galloway, Jeremy Corbyn, Amber Rudd, Dmitrij Pieskow, Sergiej Ławrow, Maria Zacharowa, ambasador przy WB Alexander Yakovenko). Ponadto zamieszczanie w artykułach postów użytkowników na Twitterze służy przedstawieniu reakcji obywateli (w tym dziennikarzy i deputowanych) wobec sytuacji. Warto zaznaczyć również, że ogólny obraz dopełniają narracje antyzachodnie (m.in. nacechowane negatywnie wobec Stanów Zjednoczonych, Francji i Niemiec), mające służyć kształtowaniu i wzmocnieniu negatywnych postaw wobec Wielkiej Brytanii i jej sojuszników.

4.3.2. Ukraina

Na tle przełomu politycznego na Ukrainie (zarówno ukierunkowanego wewnątrz, jak i zewnątrz) zaostriły się (szczególnie od 2014 r.) stosunki rosyjsko-ukraińskie. Przedmiotem współczesnych napięć stała się zmiana dyskursu politycznego dotycząca przystąpienia do bloku państw UE i NATO, co dla Rosji *de facto* oznacza utratę geostrategicznie ważnej strefy wpływów³²⁵.

Incydent w Cieśninie Kerczeńskiej z 25 listopada 2018 r. stał się kolejną eskalacją konfliktu, przez co wywołał gwałtowną reakcję społeczności międzynarodowej. W trakcie tych zdarzeń siły zbrojne FR i okręty morskiej Służby Pogranicznej Federalnej Służby Bezpieczeństwa Rosji zajęły trzy okręty marynarki wojennej Ukrainy, które próbowały przedostać się z Odessy do Mariupola

„teoretycznie każdy może być podejrzany o otrucie w Salisbury, w tym i Korea Północna”. Zatem w cytowanym tabloidzie nie było rozważań na ten temat.

³²⁵ Ukraina jest bardzo ważna dla Rosji pod względem usytuowania geograficznego (jako kraj tranzytowy, przez który przechodzi szlak dostawy surowców energetycznych do Europy oraz wyjście do Morza Czarnego gwarantujące wojenno-morską potęgę w regionie Morza Śródziemnego), zasobów (w tym, biorąc pod uwagę jej ludność, posiadanie przez ten kraj surowców energetycznych, zasoby przemysłowe), położenia geopolitycznego (oddziela Rosję od krajów Europy Zachodniej oraz stref wojskowo-politycznego wpływu NATO) oraz poniekąd ekonomicznym i handlowym. Więcej w: Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, Świat Książki, Warszawa 1998.

przez Cieśninę Kerczeńską³²⁶. Przepuszczalnie od 3 do 6 członków załogi zostało rannych, 24 marynarzy aresztowanych przez władze rosyjskie³²⁷. W tym samym dniu odbyło się posiedzenie Rady Bezpieczeństwa i Obrony Narodowej Ukrainy w sprawie wprowadzenia stanu wojennego³²⁸.

Aby zrozumieć istotę konfliktu, należy spojrzeć na poglądy poszczególnych stron wobec tej sprawy. Na podstawie oświadczeń przedstawicieli obu państw na nadzwyczajnym posiedzeniu Rady Bezpieczeństwa ONZ 26 listopada zestawiono stanowisko każdej ze stron (Tabela 6).

Przytoczone fragmenty wypowiedzi przedstawicieli obu państw wskazują na zasadniczą różnicę w ich stanowisku wobec sytuacji w Cieśninie Kerczeńskiej. Dlatego w dalszej części analizy szczególną uwagę zwrócono na sposób przedstawiania wydarzeń z 25–26 listopada 2018 r. w mediach rosyjskich.

³²⁶ Минобороны РФ подтвердило участие военных в инциденте в Керченском проливе, „Интерфакс”, 30.11.2018, <https://www.interfax.ru/russia/640169> (dostęp: 31.03.2019).

³²⁷ *Ibidem*. Należy zauważyć, że według strony ukraińskiej zatrzymano 23 marynarzy. Zob. Фсб опублікувала відео допиту взятих у полон українських моряків, „ТСН”, 26.11.2018, <https://tsn.ua/ukrayina/fsb-opublikovala-video-dopitu-vzyatih-u-polon-ukrayinskih-moryakiv-1255800.html> (dostęp: 20.05.2019).

³²⁸ Stan wojenny został wprowadzony w części obwodów położonych wzdłuż granicy z Rosją i z separatystycznym Naddniestrzem w Mołdawii oraz w obwodach nad Morzem Czarnym i Azowskim. Obowiązywał od 28 listopada do 26 grudnia 2018 r. Zob. Рада затвердила воєнний стан в Україні: коли закон почне діяти, „Kanał 24”, 26.11.2018, https://24tv.ua/vveli_voynenniy_stan_v_ukrayini_2018_koli_vvedut_v_diyu_zakon_ukrayini_n1069973 (dostęp: 01.04.2019).

Tabela 6. Stanowiska stron konfliktu

Punkt widzenia Ukrainy	Punkt widzenia Rosji
- Przejście z Odessy do Mariupola było planowane, ponieważ wcześniej jeden ze statków („Berdiansk”) zawiadomił o zamiarze przekroczenia Cieśniny Kerczeńskiej³²⁹. - Przez kilka miesięcy przed incydem Rosja blokuje przejście statkom ukraińskim, które udawały się do portów Berdiańska i Mariupola. - Rosja ogranicza wolność żeglugi w Cieśninie Kerczeńskiej gwarantowaną prawem międzynarodowym. - Rosja demonstruje agresję wobec Ukrainy oraz całkowite lekceważenie norm prawa międzynarodowego. Jest to również naruszenie zasad Konwencji ONZ o prawie morza. - Celem „Kremla” jest prowokacja strony ukraińskiej, by przekonać ją do nieprzemyślanych działań.	- Wydarzenia w Cieśninie Kerczeńskiej są agresywną prowokacją w stosunku do rosyjskich granic, agitacją w celu dyskredytacji Rosji oraz promowania Poroszenki jako bohatera i obrońcy na kilka miesięcy bezpośrednio przed wyborami prezydenckimi w marcu 2019 r. - Był to przypadek naruszenia kluczowych zasad prawa międzynarodowego – praw morza i suwerenności innego państwa. - Ukraińskie statki wojskowe bezprawnie przekroczyły rosyjską granicę państwową i nie reagowały na nakazy straży granicznej, przeprowadzając niebezpieczne manewry skutkujące ograniczeniem ruchu statków w tym akwenie.

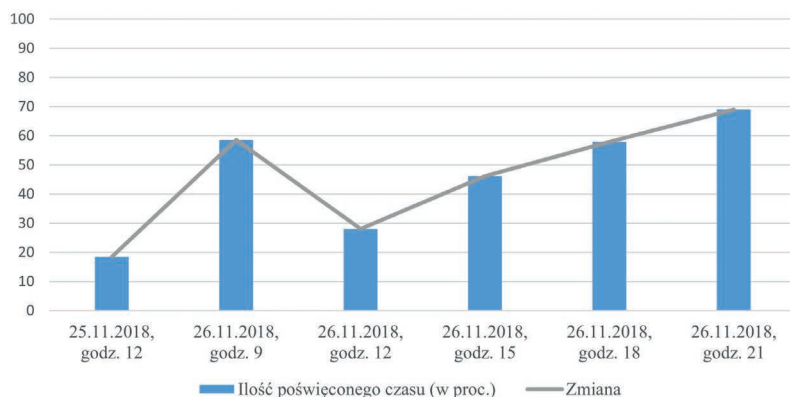
Źródło: opracowanie własne na podstawie *United Nations Security Council Meeting. UN Ambassador Nikki Haley expresses support for Ukraine over Russian aggression*, „Fox5NY.com” (na Facebooku), 26.11.2018, <https://www.facebook.com/FOX5NY/videos/285932662128081> (dostęp: 25.05.2019).

Wyniki analizy przekazów medialnych

Analiza programów informacyjnych na „Kanał Pierwszym” (ros. *Первый канал*) oraz publikacji na stronie agencji informacyjnej „RIA Nowosti” (ros. *РИА Новости*) pokazuje, że incydent w Cieśninie Kerczeńskiej był traktowany jako istotne wydarzenie. W okresie 25–26 listopada 2018 r. „Kanał Pierwszy” poświęcił mu znaczną ilość czasu antenowego – ok. 54% łącznie. 25 listopada udział materiałów o incydencie wyniósł ok. 18%. Natomiast w ciągu następnego dnia procent poświęconego czasu uległ zmianie: najmniej wzmianek o wydarzeniu pojawiło się o godz. 12 – ok. 28%, ale w miarę upływu czasu ich liczba rosła i o godz. 21.00 osiągnęła 69% (zob. diagram 7).

³²⁹ *Війна у Керченській протоці: таран, штурмовики та захоплення українських кораблів*, „Ukrainska prawda”, 25.11.2018, <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/25/7199243/> (dostęp: 01.04.2019).

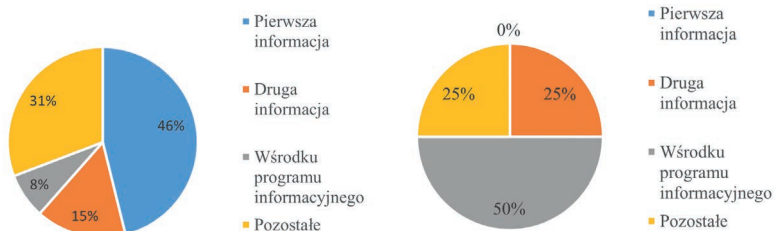
Diagram 7. Ilość czasu poświęconego incydentowi w cieśninie kerczeńskiej na „Kanale Pierwszym”

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań

O ważności tematu świadczy wysoki udział materiałów poświęconych bezpośrednio incydentowi w Cieśninie Kerczeńskiej – ok. 62% – oraz wzmianek o tym wydarzeniu – ok. 38% (zob. diagram 8).

Diagram 8. Odsetek procentowy wiadomości poświęconych bezpośrednio incydentowi w cieśninie kerczeńskiej i wzmianek o tym wydarzeniu

Źródło: opracowanie własne

O pierwszoplanowości omawianego wydarzenia w kanale telewizyjnym wskazuje pozycjonowanie wiadomości jemu poświęconej bezpośrednio w strukturze programu. Informacje na temat analizowanego konfliktu były

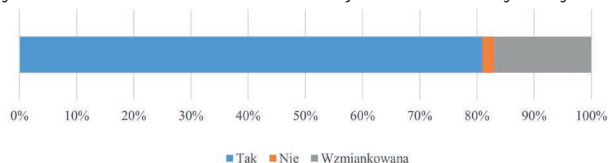
najczęściej umieszczane w pierwszej i drugiej informacji (odpowiednio 46% i 15%) każdego programu. Wzmianki występujące na początku programu informacyjnego pojawiły się tylko w drugiej wiadomości (25%). Warto zauważyć, że w pierwszym przypadku mówiło się o samym wydarzeniu w sposób wyjaśniający przebieg zdarzeń i eksponujący poszczególne detale. Poruszane były w nich następujące kwestie: nielegalne wejście ukraińskich okrętów wojennych na wody terytorialne Rosji, prowokacja Kijowa, zatrzymanie ukraińskich statków, prowadzenie śledztwa, pojawianie się nowych szczegółów incydentu. Natomiast w drugim przypadku akcent położono na przedstawianie różnych wersji i przyczyn konfliktu, oskarżenia drugiej strony oraz skupienie się na problemach polityki wewnętrznej Ukrainy. Istotnym wynikiem badań jest zaobserwowana korelacja tematyczna – wprowadzenia stanu wojennego i nadchodzących wyborów prezydenckich oraz rola Poroszenki w tym procesie.

Narracje umieszczone w środku i na końcu programu informacyjnego również występowały dość często. Jeżeli udział wiadomości bezpośrednio dotyczących incydentu wynosił 8% i 31% odpowiednio, to wzmianki pojawiały się podobnie w 50% i 25% odcinkach. Przy czym zaznaczyć należy, że miały one określone założenia. W pierwszym przypadku chodziło o analogię bądź powtórzenie wspomnianych treści lub częściowe omówienie kontynuacji przebiegu wydarzeń związanych z tym incydentem. Wśród nich można wyodrębnić wskazanie celów działań marynarki wojennej, posiedzenie Rady Bezpieczeństwa ONZ w sprawie incydentu na Morzu Czarnym, paralele historyczne z obecnymi wydarzeniami oraz omówienie roli Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w „prowokacjach na Morzu Czarnym”. Natomiast w drugim przypadku występuje powtórzenie zaprezentowanych wcześniej wersji, przyczyn konfliktu i oskarżeń innej strony, a także relacjonowanie polityki wewnętrznej Ukrainy oraz przedstawienie opinii innych aktorów o danym wydarzeniu. Do tego można zaliczyć wzmianki o powściągliwej reakcji „Zachodu”, rozważania na temat stanu wojennego i roli Poroszenki.

Materiał badawczy do analizy agencji informacyjnej „RIA Nowosti” został dobrany na podstawie słowa kluczowego „Cieśnina Kerczeńska” (ros.

керченский пролив). Przeanalizowano 59 publikacji, co posłużyło jako uzupełnienie analizy programów informacyjnych wyemitowanych w badanej stacji telewizyjnej. Udział wiadomości dotyczących bezpośrednio incydentu w cieśninie kerczeńskiej stanowił 81%, a wzmianek medium o tym wydarzeniu – 17%. Natomiast tylko w 2% nie było mowy o wydarzeniu (zob. diagram 9), którego treść można odnieść do tematu pokrewnego będącego następstwem przebiegu zdarzeń w cieśninie kerczeńskiej³³⁰.

Diagram 9. Odsetek procentowy wiadomości poświęconych bezpośrednio incydentowi w cieśninie kerczeńskiej i wzmianek o tym wydarzeniu

Źródło: opracowanie własne

W pierwszej kolejności porównano wyniki analizy informacji przekazywanych przez agencję z wynikami analizy materiałów wyemitowanych w kanale telewizyjnym. „Kanał Pierwszy”, tłumacząc przebieg zdarzeń, określał incydent następującymi wyrażeniami: „prowokacja Kijowa”, „niebezpieczne manewry statków”, „prowokacja na morzu Czarnym”, „działania prowokacyjne trzech statków”, „poważna i niebezpieczna sytuacja w pobliżu cieśniny kerczeńskiej”, „przemyślana według miejsca i czasu prowokacja”, „świadoma prowokacja Poroszenki”, „prowokacja związana z sytuacją wyborczą na Ukrainie” oraz jako „nielegalne przekroczenie granicy”, „naruszenie rosyjskiej granicy”, „incydent w wodach terytorialnych”. Natomiast w „RIA Nowosti” używano najczęściej określeń takich jak: „niebezpieczne manewry”,

³³⁰ *Киев и НАТО обсуждают совместное присутствие в Черном море*, „RIA Nowosti”, 26.11.2018, <https://ria.ru/20181126/1533535656.html> (dostęp: 20.05.2019).

„próby sprowokowania morskiego konfliktu z Rosją na pełną skalę”, „wybryk piracki”, „naruszenie granic i kluczowych zasad prawa międzynarodowego” (art. 19 i 21 Konwencji ONZ).

Rysunek 5. Mapa lokalizacji incydentu w cieśninie kerczeńskiej

Źródło: Выпуск новостей в 18:00, 26 ноября 2018 года, „Kanał Pierwszy”, 26.11.2018, <https://www.1tv.ru/news/issue/2018-11-26/18:00#2> (dostęp 25.05.2019).

Na podstawie analizowanych materiałów trudno stwierdzić, gdzie dokładnie miało miejsce starcie marynarki wojennej obu państw, jako że obydwa media podają różne detale wyjaśniające, ale nie precyzują, czy sytuacja wydarzyła się na Morzu Czarnym³³¹ lub Azowskim bądź także wokół Cieśniny Kerczeńskiej³³². Tylko w jednym z odcinków programu na „Kanał Pierwszym” (zob. rysunek 5) wskazano na mapie dokładną lokalizację incydentu – w pobliżu granicy krymskiej. Jednak na posiedzeniu RB ONZ twierdzono, że okręty wojskowe weszły w wody terytorialne Rosji. „RIA Nowosti” także wspominają w ok. 5% publikacji o sytuacji w pobliżu Półwyspu Krymskiego³³³. Dlatego istot-

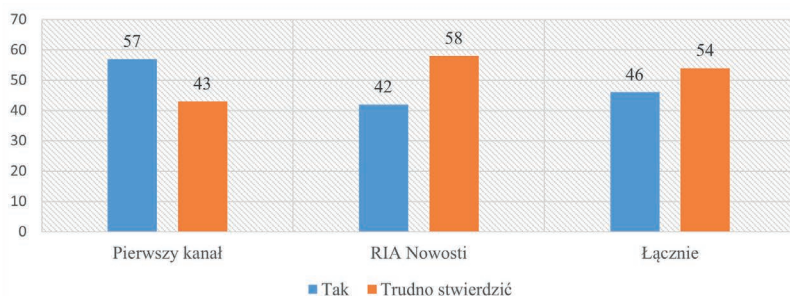
³³¹ „Kanał Pierwszy” najczęściej używa tej wersji.

³³² Nierozumiałe jest zdanie, które zawiera detale pozorujące przejrzystość i wiarygodność informacji: „Wszystkie trzy statki zatrzymały się ok. 20 kilometrów od rosyjskiego wybrzeża i 50 kilometrów na południowy zachód od zwykłego miejsca przepływu statków w Cieśninie Kerczeńskiej pod mostem Krymskim”. W: Во Львове участники митинга перед российским консульством подожгли шины, „RIA Nowosti”, 26.11.2018, <https://ria.ru/20181126/1533495850.html> (dostęp: 24.05.2019).

³³³ Słowo „półwysep” (ros. полуостров): В крымском парламенте считают, что за провокациями ВМС Украины стоят США, „RIA Nowosti”, 25.11.2018, <https://>

ne w analizie było sprawdzenie, jak media rosyjskie postrzegają Krym (zob. diagram 10). Poniższy diagram pokazuje, że w 54% wszystkich materiałów trudno stwierdzić, czy ten półwysp traktowano jako część Rosji. Na „Kanał Pierwszym” i w „RIA Nowosti” pojawiło się odpowiednio 57% i 42% wiadomości, na podstawie których można wysnuć wnioski, że media rosyjskie uznają Krym za terytorium Rosji. Warto zauważyć jednak, że w żadnym przypadku nie występuje negowanie kwestii przynależności tego terenu do Rosji³³⁴, co pozwala stwierdzić, że wybrane do analizy media uzasadniają działania rosyjskiej Federalnej Służby Bezpieczeństwa (FSB) i straży granicznej koniecznością zapobieżenia próbie wtargnięcia ukraińskich okrętów wojskowych na terytorium Federacji Rosyjskiej.

Diagram 10. Rozkład odpowiedzi na pytanie, czy Krym jest częścią Rosji

Źródło: opracowanie własne

ria.ru/20181125/1533476083.html; Появилось видео пролета Су-25 над Крымским мостом, „RIA Nowosti”, 25.11.2018, <https://ria.ru/20181125/1533477766.html>; Украинские военные корабли возвращаются обратно в Бердянск, „RIA Nowosti”, 25.11.2018, <https://ria.ru/20181125/1533478296.html> (dostęp: 25.05.2019).

³³⁴ Przykładem takiego nastawienia jest cytat: „Naród Krymu już dokonał wyboru i kwestia przynależności półwyspu do Rosji jest już dawno zamknięta” [w:] *Выпуск программы „Время” в 21:00, 26 ноября 2018 года*, „Kanał Pierwszy”, 26.11.2018, <https://www.1tv.ru/news/issue/2018-11-26/21:00#5> (dostęp: 25.05.2019).

Istotnym elementem analizy było zestawienie danych w wybranych mediach rosyjskich na temat materiałów dotyczących ukraińskich marynarzy, FSB i straży granicznej, a więc informacji o bezpośrednich uczestnikach wydarzenia. Tabela 7 demonstruje wyniki tych badań.

Tabela 7. Materiały dotyczące ukraińskich wojskowych oraz FSB i straży granicznej Rosji

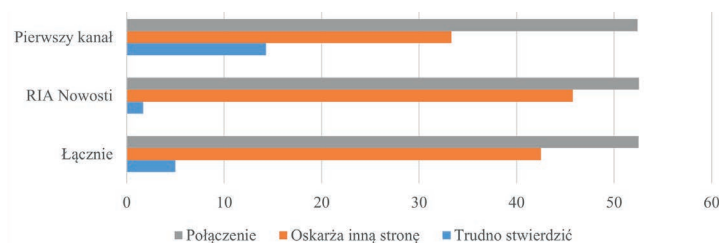
	Ukraińscy wojskowi	FSB i straż graniczna	Medium
Tak	71%	52%	Kanał Pierwszy
Nie	29%	48%	
Tak	93%	76%	RIA Nowosti
Nie	7%	24%	
Tak	88%	70%	Łącznie
Nie	13%	30%	

Źródło: opracowanie własne

Wiele uwagi poświęcono ukraińskim marynarzom – 88% w całości (71% ukazało się w telewizji i 93% agencji informacyjnej). Wielokrotnie byli oni obiektem oskarżeń, w materiałach powtarzały się narracje o niebezpiecznych manewrach, otwarciu ognia oraz naruszeniu granicy państwowej FR, nieprzestrzeganiu Konwencji ONZ o prawie morza lub ustalonego porządku przejścia okrętów wojennych przez rosyjskie morze terytorialne i Cieśninę Kerczeńską, a także o ignorowaniu wymogów rosyjskiej straży granicznej. Z drugiej strony FSB i straż graniczna była wspomniana tylko w 70% materiałów (odpowiednio 52% i 76% przypadków w telewizji i agencji informacyjnej odpowiednio). Natomiast rola tych komunikatów sprowadzała się do budowania uzasadnień działań Rosji związanych z incydemem w Cieśninie Kerczeńskiej. Według przeanalizowanych mediów postępowali oni zgodnie z prawem rosyjskim i międzynarodowym, podejmowali środki zapobiegające interwencji lub umyślnej prowokacji oraz zapewniające bezpieczeństwo żeglugi i regulacji ruchu statków na Morzu Czarnym, Azowskim i w Cieśninie Kerczeńskiej, a także zostali

zmuszeni do „pościgu”, „taranowania” i „użycia broni” w celu „przymusowego” powstrzymania „naruszycieli” granic państwowych. Powyższa analiza doprowadziła do zestawienia roli mediów w prezentowaniu konfliktu (zob. diagram 11).

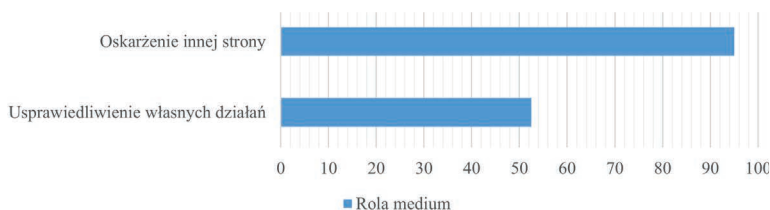
Diagram 11. Rola mediów w prezentowaniu incydentu w Cieśninie Kerczeńskiej

Źródło: opracowanie własne

Z przeprowadzonej analizy wynika, że najczęściej stosowaną metodą relacjonowania wydarzenia przez media było „połączenie” elementów oskarżania i uzasadniania działań strony rosyjskiej w obu mediach (ok. 52%). Nieco rzadziej występowało wyłącznie „oskarżenie innej strony” (ok. 42%) – tak na „Kanał Pierwszym” (ok. 33%), jak i w „RIA Nowosti” (ok. 46%). Warto podkreślić, że wariant „usprawiedliwiania własnych działań” nie pojawiał się samoistnie, lecz tylko w połączeniu z elementem inkryminowania, co determinuje percepcję incydentu przez odbiorcę w określony sposób. Jeżeli zatem uogólnić wyniki do jedynie dwóch kryteriów, można wyróżnić dwa główne style kierunków narracji w analizowanych mediach rosyjskich (zob. diagram 12).

Diagram 12. Rola mediów w prezentowaniu sytuacji w Cieśninie Kerczeńskiej

Źródło: opracowanie własne

Element „usprawiedliwienia” pojawił się w ok. 53% przekazów. Najczęściej stosowane działania, które dokładnie opisują postawę mediów, sprowadzają się do zapewnienia o praworządnych działaniach rosyjskich, zapobieganiu prowokacjom i naruszeniu granic państwowych przez straż graniczną lub FSB oraz zabezpieczenie żeglugi w regionie.

Pozostałymi obiektami oskarżeń (zob. tabela 8) była ukraińska marynarka wojenna (ok.73%), Poroszenko (51%), Kijów (46%), Ukraina (33%), prezydent (24%), USA (21%) i Zachód (16%). Warto zauważyć, że najczęściej pojawiające się próby zarzutów mają określoną tematykę, która powtarza się w bardzo podobnej formie, czyli: prowokacje planowane lub świadome, bezprawne naruszenie granic, niebezpieczne manewry, wzmocnienie nastrojów antyrosyjskich, staranie się Poroszenki o podniesienie swoich notowań, wprowadzenie stanu wojennego jako powód do przesunięcia daty wyborów, przeszkodzenie spotkaniu Putina z Trumpem, zwiększenie nacisków NATO oraz wzmocnienie lub wprowadzenie nowych sankcji zachodnich. Nie sposób nie zaznaczyć również, że 26 listopada (w godzinach popołudniowych) nastąpiło przesunięcie wektora uwagi z sytuacji konfliktowej i „prowokacji” marynarki wojennej w stronę stanu wojennego i wyborów prezydenckich na Ukrainie oraz roli prezydenta Poroszenki w danej kwestii. Podobne zmiany można tłumaczyć w kontekście położenia szczególnego nacisku mediów na politykę zagraniczną, z jednoczesnym zachowaniem własnej pozycji niewinności.

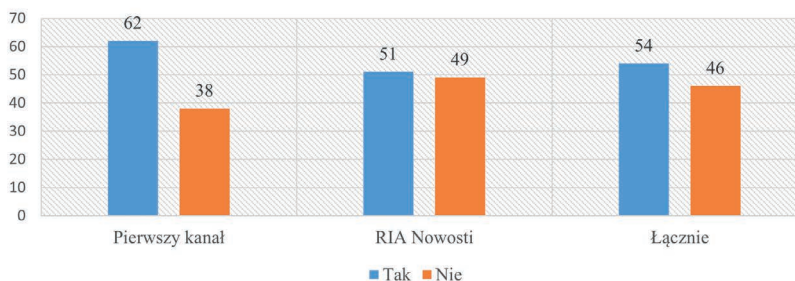
Tabela 8. Obiekty oskarżeń Rosji

Poroszenko	51,3%	USA	21,3%
Prezydent	23,8%	Waszyngton	5%
Reżim	6,3%	NATO	6,3%
Kijów	46,3%	Zachód	16,3%
Ukraina	32,5%	UE	6,3%
Władza (ukraińska)	22,5%	Gospodarze	5%
Strona ukraińska	10%	ONZ	2,5%
Marynarka wojenna Ukrainy	72,5%		

Źródło: opracowanie własne

Skoro w podanych mediach często pojawiają się wzmianki o państwach „Zachodu” należy zwrócić uwagę na ich rolę w tych narracjach. Poniższy diagram pokazuje, że media rosyjskie przedstawiały „Zachód” łącznie w 54% wszystkich przeanalizowanych materiałów (w tym 62% zrelacjonowano na „Kanał Pierwszym” i 51% w „RIA Nowosti”).

Diagram 13. Wzmiankowanie „Zachodu” w analizowanych mediach

Źródło: opracowanie własne

Warto również dodać, że szeroko rozumiany „Zachód” pojawiał się głównie w takich kontekstach, które dyskredytują Poroszenkę i państwo ukraińskie lub oskarżają kraje „Zachodu” o wspieranie prowokacji i rozpalanie nastrojów antyrosyjskich. Ponadto media często zwracały uwagę na powściągliwość „Zachodu” wobec incydentu na Morzu Czarnym.

Drugą kategorią analizy były metody manipulacji wykorzystane przez media w wybranym okresie. Służą one kreowaniu spójnego obrazu wydarzeń z Cieśniny Kerczeńskiej. Do najczęściej występujących metod w obu mediach łącznie można zaliczyć odwoływanie się do autorytetu (96%), powtarzanie (ok. 93%), przedstawianie wybiórczych opinii i jednostronnej interpretacji (80%), wyolbrzymianie (75%), przemilczanie (70%), wyostrowanie wybranych elementów (ok. 63%), dramatyzację (59%), pozytywną autoprezentację (55%), dyskredytację (ok. 53%) oraz zniekształcenie i nadinterpretację faktów (51%). Tabela 9 zawiera dane opisujące udział większości metod występujących w każdym medium osobno.

Tabela 9. Metody manipulacji

Kanał Pierwszy		RIA Nowosti	
Metoda	Udział (%)	Metoda	Udział (%)
Powtarzanie	100	Odwolywanie do autorytetu	98,3
Przedstawienie jednostronnej interpretacji	95,2	Powtarzanie	89,8
Przemilczanie	90,5	Przedstawienie jednostronnej interpretacji	74,6
Odwolywanie do autorytetu	90,5	Wyolbrzymianie (hiperbolizacja)	71,2
Wyolbrzymianie (hiperbolizacja)	85,7	Przemilczanie	62,7
Zniekształcanie i nadinterpretacja faktów	76,2	Wyostrzanie wybranych elementów	57,6
Wyostrzanie wybranych elementów	76,2	Dramatyzacja	57,6
Dyskredytacja	66,7	Pozytywna autoprezentacja	57,6
Dramatyzacja	61,9	Dyskredytacja	47,5
Narracje antyzachodnie	61,9	Pejoratywny język	45,8
Pejoratywny język	52,4	Zniekształcanie i nadinterpretacja faktów	42,4
Odwołania do mitów politycznych	47,6	Publiczność odziedziczona	37,3
Pozytywna autoprezentacja	47,6	Narracje antyzachodnie	32,2
Przedstawienie skrajnych wniosków	38,1	Przedstawienie skrajnych wniosków	30,5
Publiczność odziedziczona	38,1	Metafora	22
Metafora	38,1	Odwołania do mitów politycznych	10,2
Używanie wyjętych z kontekstu cytatów	33,3	Długie i emocjonalne tytuły	10,2
Fałszywa analogia	33,3	Używanie wyjętych z kontekstu cytatów	8,5

Źródło: opracowanie własne

Na sposób ujęcia tematu i ułatwienie zapamiętywania jego głównych idei przez odbiorców wpływa m.in. powtarzanie określonych narracji (jak np. o prowokacji lub naruszeniu granic), jednostronna interpretacja wydarzenia (np. „nasze wody terytorialne”, „prowokacja ze strony Ukrainy”, „wprowadzenie stanu wojennego w celach odwołania lub przeniesienia wyborów”), nadinterpretacja podawanych faktów (jak np. „zaplanowana prowokacja Poroszenki”, „zamachy na suwerenność i bezpieczeństwo”, „uruchomiony proces stanu wojennego”, co oznacza, że wybory nie odbędą się w wyznaczonym terminie),

wyostrzenie elementów (w zakresie podkreślania intonacją określonych słów lub wyrazów, a także wyodrębnienie w tekście określonych cytatów), przedstawienie skrajnych wniosków (dotyczących najczęściej opisywania wydarzenia jako pretekst do prowokowania wojny z Rosją czy pogorszenia stosunków Rosji z „Zachodem”), a także stosowanie fałszywych analogii (np. porównania nieudanej „prowokacji” z sytuacją w Donbasie lub z napięciami pomiędzy Izraelem a Egiptem w 1956 r. czy też ze zderzeniem okrętów Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych i ZSRR na Morzu Czarnym w 1988 r.), pozytywnej autoprezentacji, która odnosiła się do tematyki usprawiedliwienia działań Rosji, oraz przemilczania, sprowadzającego się do pomijania lub skrótowego przedstawiania sprawy, co skutkowało brakiem prezentowania odmiennych wersji (tj. pozycji Ukrainy) i miejsca zdarzeń. Ponadto ukrywano kwestię aneksji Krymu lub nieprzestrzegania przez Rosję prawa międzynarodowego, pokazywano (na „Kanałach Pierwszym”) tylko fragmenty nagrania o taranowaniu ukraińskich okrętów przez FSB, ukrywano szczegóły np. na temat zatrzymania jednostek rosyjskiej marynarki przez Ukrainę pół roku temu czy głośzono istnienie dowodów przeprowadzenia przez Kijów prowokacji.

Niemniej ważne są metody oddziałujące przede wszystkim na emocje odbiorców. Do tego zbioru można zaliczyć dyskredytację innej strony (głównie Ukrainy oraz jej ówczesnego prezydenta), dramatyzację (m.in. nagranie taranowania ukraińskich okrętów przez FSB wraz z komentarzem, zwracanie uwagi na pościgi za niebezpiecznie manewrującymi jednostkami marynarki Ukrainy, protesty ukraińskich „radikałów” przed ambasadą i konsulem Rosji, powtarzanie doniesień o „ekstremistycznych działaniach” Ukrainy i intrygach politycznych Poroszenki, podkreślanie ważności incydentu i jego konsekwencji oraz zastraszanie domniemaniem o udziale „Zachodu” w prowokacjach przeciwko Rosji), wyolbrzymianie (występuje najczęściej w kontekście zwracania uwagi na długotrwałość takich procesów, jak pościgi za okrętami, cierpliwości FSB wobec sytuacji, kiedy byli zmuszeni do podjęcia pewnych działań, opis incydentu jako bardzo poważnej i niebezpiecznej prowokacji, nadmiernego koncentrowania na Poroszence, wewnętrznej

polityki Ukrainy i reakcji „Zachodu”), metafora (np. „rozrywając Ukrainę na części”, „koncertowanie po świecie”, „powtarzać mantrę”, „robić wielkie oczy”)³³⁵, pejoratywny język (np. „bandytyzm”, „morski terroryzm”, „trzy nieszczęsne jednostki pływające”, „nieadekwatne działania”, „przemówić swoim przedstawicielom do rozsądku”, „anegdotyczna sytuacja”, „sponsory zachodni”, „reżim” w Kijowie), mity polityczne (m.in. Zachód, demokracja, powrót Krymu, rusofobia, europejscy politycy), długie i emocjonalne tytuły.

Co więcej, w celu wzmocnienia przytoczonych argumentów media powoływały się na autorytet w postaci opinii ekspertów (politologów oraz naukowców rosyjskich uczelni wyższych i instytucji badawczych³³⁶), wypowiedzi polityków i osób publicznych (zarówno rosyjskich, jak i zagranicznych), zagranicznych dziennikarzy (np. amerykański dziennikarz niezależny David Lindsay lub niemiecki dziennikarz Julian Röpcke) oraz cytowanie treści mediów i wybranych postów sieci społecznościowych. Nie sposób zapomnieć o metodzie zwanej publicznością odziedziczoną, której rola sprowadza się nie tyle do kształtowania obiektywnego obrazu wydarzenia, ile wzmaganie nieufności wobec pozycji Ukrainy w sprawie incydentu. Wartym uwagi jest także element wyjętych z kontekstu cytatów, jako że przydzielone mu zadanie pozwala na uzasadnienie podanych domniemywań. Zauważyć należy, że te elementy często współgrają ze sobą. Najlepszą egzemplifikacją tego mogą być wyrwane zdania z wywiadu z ukraińskim marynarzem, potwierdzające myśl o zaplanowanej prowokacji przeciwko Rosji³³⁷. Ponadto w nagraniach na „Kanał Pierwszym” widać, jak przedstawiciel FSB lub też aresztowani marynarze czytają tekst, co wskazuje

335 Warto zauważyć, że nie wszystkie metafory da się przetłumaczyć z powodu zmieniającego się znaczenia lub braku dokładnego ekwiwalentu.

336 W tym nawet takie instytucje, które nie istnieją w rzeczywistości, jakies ukraińskie centrum analityczne.

337 W materiale przedstawiono to jako wezwanie do nowych prowokacji, choć w samym artykule chodzi o wylądowanie desantu na wybrzeżu azowskim (nie w Cieśninie Kerczeńskiej i nie na Morzu Czarnym). Zob. Г. Тихий, Дмитрий Коваленко, командир похода кораблей ВМС „Донбасс” и „Корец” в Азовское море. Готовы были к боевому столкновению с россиянами в Керченском проливе, „Укринформ”, 03.10.2018, <https://www.ukrinform.ru/>

na z góry opracowaną pozycję, którą media powinni się kierować. Warto też wspomnieć o materiale niemieckiego kanału „Das Erste”³³⁸, należącego do grupy „ARD” często krytykowanej za nieobiektywne podawanie informacji³³⁹. Fragment tego nagrania służy wzmocnieniu przekonania, że Europa nie wspiera Ukrainy, ale zachowuje neutralne stanowisko. Dla ukazania kontrastu cytowano post na Twitterze niemieckiego dziennikarza Juliana Röpckego³⁴⁰. Na „Kanał Pierwszy” pojawiała się tylko pierwsza część tego postu: „Reading several western journalists this AM, it sounds like they were briefed by Russia Today...”, podczas gdy treść drugiej (stwierdzająca dokonanie ataku na Ukrainę przez Rosję) została niezauważona³⁴¹. Przywołano także post Donalda Tuska na Twitterze³⁴², wykorzystany w celu wyśmiewania pozycji UE wobec sytuacji w Cieśninie Kerczeńskiej. Komentarz pod tym postem³⁴³ ponownie wskazuje na niejasność podawania miejsca incydentu z powodu istnienia różnych wersji zaangażowanych stron.

rubric-ato/2551108-dmitrij-kovalenko-komandir-pohoda-korablej-vms-donbass-i-korec-v-azovskoe-more.html (dostęp: 06.06.2019).

338 Video: *Ruck zu Russland-Ukraine-Konflikt*, „Das Erste”, 26.11.18, https://www.daserste.de/information/politik-weltgeschehen/morgenmagazin/videos/ruck_zu__russland_ukraine_konflikt_0312nl_-100.html (dostęp: 06.06.2019).

339 Zob. np. V. Kern, *Unausgewogen? Wie deutsche Medien über den Ukraine-Konflikt berichten*, „Deutsche Welle”, 15.04.2014 <https://p.dw.com/p/1BjAS> lub M. Daniljuk, *Ukraine-Konflikt: ARD-Programmbeirat bestätigt Publikumskritik*, „Heise online”, 18.09.2014, <https://www.heise.de/tp/features/Ukraine-Konflikt-ARD-Programm-beirat-bestaetigt-Publikumskritik-3367400.html> (dostęp: 06.06.2019).

340 Profil na Twitterze: Julian Röpcke, <https://twitter.com/JulianRoepcke/status/1066954816973406209> (dostęp: 06.06.2019). „Kanał Pierwszy” przedstawił go jako „Jihadi Julian”, który wspiera morderców (ros. *головорезов*) w Syrii.

341 *Ibidem*.

342 Profil na Twitterze przewodniczącego Rady Europejskiej (w 2018 r.) Donalda Tuska, <https://twitter.com/eucopresident/status/1067021445174317056> (dostęp: 06.06.2019). Tekst cytowany przez „Kanał Pierwszy” (tu: oryginał): „I condemn Russian use of force in Azov Sea. Russian authorities must return Ukrainian sailors, vessels & refrain from further provocations”.

343 Tekst podany w oryginale: „But it was Black Sea, not Azov))) You even didn't check your maps before this statement)))”.

Metody manipulacji można również podzielić według obiektów oskarżeń. Narracje antyzachodnie (w tym antyamerykańskie, antyeuropejskie i antynatowskie), których rola już wcześniej była wspomniana, są nieodłącznym elementem kampanii antyukraińskiej, w której głównym celem oskarżeń był Poroszenko i nadchodzące wybory prezydenckie.

4.3.3. Polska

Rosyjskie zasoby medialne propagują swój „alternatywny punkt widzenia”³⁴⁴ na wydarzenia w świecie nie tylko poprzez oficjalne kanały, ale również poprzez ALTERNATYWNE ŹRÓDŁA INFORMACYJNE, w tym te dostępne online. Według raportu Centrum Stosunków Międzynarodowych (CSM) w Polsce wykryto „ponad 50 prorosyjskich stron internetowych”, gdzie dezinformacja przekazywana jest przez cieszące się zaufaniem podmioty lokalne o podobnych poglądach politycznych³⁴⁵. Natomiast serwis informacyjny OKO.press, specjalizujący się w dziennikarstwie śledczym i *fact-checkingu*, zaznacza, że ok. 23 podobnych stron zawiera odniesienia do Sputnika, RT lub Voice of Europe³⁴⁶. Nie sposób nie zauważyć, że dane „witryny niszowe” to są portale mające zasięg wahający się średnio pomiędzy dziesiątkami tysięcy a kilkoma milionami wizyt na miesiąc³⁴⁷.

³⁴⁴ Zob. np. oficjalną misję „RT”: „RT covers stories overlooked by the mainstream media, provides *alternative perspectives* on current affairs, and acquaints international audiences with a *Russian viewpoint* on major global events”, <https://www.rt.com/about-us/> (dostęp: 25.03.2019).

³⁴⁵ A. Wierzejski (red.), *Wojna informacyjna...*, s. 25.

³⁴⁶ Skrajnie prawicowa witryna internetowa, zarejestrowana w Holandii, publikująca materiał informacyjny o charakterze sensacyjnym (w tym zawiera tytuły typu click bait oraz kontent odwołujący się do emocji i skrajnych poglądów politycznych). Według „Media Bias/Fact Check”: <https://mediabiasfactcheck.com/voice-of-europe/> (dostęp 28.03.2019) lub zob. A. Wierzejski (red.), *Wojna informacyjna...*; Zob. więcej w: A. Mierzyńska, *Rosyjską propagandę szerzą polskie portale. Znaleźliśmy 23 takie witryny!*, „OKO.press”, 30.08.2018, <https://oko.press/rosyjska-propaganda-szerza-polskie-portale-znalezlismy-23-takie-witryny/> (dostęp: 28.03.2019).

³⁴⁷ *Ibidem*.

Warto odnotować niektóre cechy charakterystyczne dla tych stron: za pośredniczenie tekstów z innych podobnych portali lub kopiowanie treści z materiałów Sputnika; publikowanie artykułów o wyrażnie (czasem skrajnie) prawicowych poglądach; rozpowszechnianie teorii spiskowych; prowadzenie działalności na polskich i zagranicznych serwerach (np. niemieckich czy kanadyjskich); brak możliwości zweryfikowania składu redakcji³⁴⁸. Do ostatniego wątku należałoby dodać, że np. redakcja strony dziennik-polityczny.com³⁴⁹, który publikuje teksty (w tym analizy i opinie) o tematyce dotyczącej polityki polskiej i międzynarodowej, składa się z redaktora naczelnego Adama Kamińskiego i współpracujących z portalem Jakuba Możniaka, Wojciecha Brożka i Marcina Szymańskiego³⁵⁰. Sam zespół tego serwisu budzi wątpliwości w dotyczące tożsamości. Po pierwsze, zdjęcie na profilu Adama Kamińskiego na Twitterze³⁵¹ i Facebooku³⁵² jest identyczne z fotografią litewskiego ortopedy Andriusa Žukauskasa³⁵³. Po drugie, zdjęcie profilowe Wojciecha Brożka³⁵⁴ należy do innej osoby – Todda Grabera z Nowego Yorku³⁵⁵. Ponadto Adam Kamiński wydaje się bardzo aktywnym użytkownikiem Facebooka: zamieszcza posty odsyłające do artykułów z własnego portalu, artykułów zamieszczonych na innych (podobnych) witrynach o tematyce antyukraińskiej, amerykańskiej

³⁴⁸ A. Mierzyńska, *Rosyjską...*

³⁴⁹ Według danych stony „SimilarWeb”, dostarczającej dane analityczne o stronach internetowych, zasięg tej strony sięga średnio ok. 184 tys. miesięcznie, natomiast w marcu 2019 r. ilość wejść stanowi 369 tys.

³⁵⁰ „Niezależny Dziennik Polityczny”: <https://dziennik-polityczny.com/kontakt/> (dostęp: 29.03.2019).

³⁵¹ Profil na Twitterze: <https://twitter.com/DzPolityczny> (dostęp: 29.03.2019).

³⁵² Profil na Facebooku: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100008261477759> (dostęp: 29.03.2019).

³⁵³ Strona o litowskich uzdrowiskach, wywiad z ortopedą Andriusem Žukauskasem: <http://nakurort.lt/dlja-specialistov/endoprotezirovanie-sustavov-v-bolnice-dru-skininkaj/> (dostęp: 29.03.2019).

³⁵⁴ Profil na Facebooku: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100009745667086> (dostęp: 29.03.2019).

³⁵⁵ Profil na Facebooku: <https://www.facebook.com/todd.graber.5> oraz wykorzystane zdjęcie Todda Grabera ze strony <https://contactout.com/Todd-Graber-1629082> (dostęp: 29.03.2019).

czy antyuchodźczej, udostępnia teksty portalu „Niezależnego dziennika politycznego” (NDP) na różnych grupach dyskusyjnych mających ponad 15 tys. członków (m.in. „Patrioci”, „Polacy nie tylko w Polsce”, „Patriotyczna Polska”, „Przyjaźń polsko-rosyjska” oraz „Rozwiązać Unię Europejską – official”)³⁵⁶.

W tym miejscu warto też wspomnieć o takich witrynach, jak *xportal.pl* i *obserwatorpolityczny.pl*. Pierwszy prezentuje publikacje z zakresu bieżących wydarzeń, historii, idei, polityki i ekonomii. Zasięg tej strony sięga ok. 41 tys. miesięcznie³⁵⁷. Według redaktora naczelnego Bartosza Bekiera misja portalu opiera się na „pokazywaniu faktów, które często w oficjalnym dyskursie medialnym są przemilczane”³⁵⁸. Warto dodać, że portal powoływał się na informacje wzięte z rosyjskiej stacji NTV oraz sam Bekier pojawiał się na jej antenie kilka razy³⁵⁹. Zdaniem Olgi Jastrzębskiej treści informacji zamieszczanych na tym portalu przybierają charakter antyukraiński, deklarujący poparcie dla Noworosji³⁶⁰, obfitujący też w negatywne określenia rządu Ukrainy i jej obywateli³⁶¹. Druga strona internetowa ma relatywnie niewielki zasięg – ok. 31 tys. miesięcznie³⁶², jednak zasługuje na uwagę chociażby z tego powodu, że portal jest partnerem „Fundacji Russkij Mir”³⁶³, zawiera rosyjską wersję strony oraz treści artykułów – szczególnie autorstwa

³⁵⁶ *Czy wojskowi NATO publicznie krytykują polskich żołnierzy?*, „Konkret24”, 17.10.2018, <https://konkret24.tvn24.pl/polska,108/czy-wojskowi-nato-publicznie-krytykuja-polskich-zolnierzy,874217.html> (dostęp: 29.03.2019).

³⁵⁷ Według danych strony „SimilarWeb”.

³⁵⁸ *Dzień Dobry Xportal.pl: O Noworosji w TVN*, „Xportal.pl”, 09.09.2014, <http://xportal.pl/?p=16398> (dostęp: 29.03.2019).

³⁵⁹ Zob. np. *Bartosz Bekier dla rosyjskiej NTV*, „Xportal.pl”, 23.09.2014, <http://xportal.pl/?p=16661&> (dostęp: 29.03.2019).

³⁶⁰ Chodzi o nieuznawanych Donieckiej i Ługańskiej Republik Ludowych powstałych w maju 2014 r. na terenie części obwodu donieckiego i ługańskiego Ukrainy.

³⁶¹ O. Jastrzębska, *Prorosyjskie portale internetowe w Polsce i innych krajach Europy Środkowej jako istotny element kształtowania prowadzonej przez Rosję wojny informacyjnej*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2018, nr 2 (11), s. 132–133.

³⁶² Według danych strony „SimilarWeb”.

³⁶³ Misja „Obserwatora politycznego”: <https://obserwatorpolityczny.pl/misja/> (dostęp: 29.03.2019).

użytkownika pod pseudonimem „Krakauer” – charakteryzują się gloryfikacją rosyjskiej polityki oraz uwypukleniem rusofobii wśród Polaków³⁶⁴. Portal określa swoją misję jako „pokazywanie reguł rządzących mechanizmami polityki poprzez obnażanie schematów, w procesie moderacji swobodnych wypowiedzi autorów zainteresowanych publikowaniem treści dotyczących wydarzeń i zjawisk politycznych a także z polityką związanych”³⁶⁵. Według redaktorów autorzy strony są wolontariuszami, ponieważ źródło finansowania pochodzi z darowizn otrzymywanych przez fundację „Pisanie Książek”³⁶⁶. Wątki o „darowiźnie” lub wsparciu finansowym przez czytelników można z reguły dość często spotkać na takich portalach.

Należy zaznaczyć, że źródła alternatywne, które powielają treści zbieżne z rosyjską propagandą, nie są wyłącznie polską specyfiką, jest to charakterystyczne bowiem dla innych państw. Dobrą egzemplifikacją stron tego typu może być m.in. węgierski *orientalista.hu* (orientowany na gloryfikację rosyjskiej polityki, ekonomii oraz rozwoju technicznego)³⁶⁷ czy *meteon.org* (odwołujący się do kwestii migracji)³⁶⁸, czeskie serwisy parlamentnísty.cz, euportal.cz, eurabia.cz lub freeglobe.cz (nawiązujące do teorii spiskowych i dezinformacji głównie na temat migracji i islamu)³⁶⁹, słowackie portale *slobodnyvysielac.sk* albo *zemavek.sk* (zawierające źródła ze stron RT i Sputnika lub/oraz odwołujące do teorii spiskowych)³⁷⁰ czy np. niemiecki *berliner-tageszeitung.de* (cytujący szereg treści ze znanych mediów rosyjskich oraz

³⁶⁴ O. Jastrzębska, *Prorosyjskie...*, s. 134–135.

³⁶⁵ Zob. na: <https://obserwatorpolityczny.pl/misja> (dostęp: 06.07.2019).

³⁶⁶ *Ibidem*. Warto dodać, że sama strona fundacji (<https://pisanieksiazek.pl>) zawiera kilka wersji językowych statutu fundacji, w tym rosyjską; jej dyrektorem jest Tomasz Klasa, równocześnie będący redaktorem naczelnym portalu „Obserwatora politycznego”; obie strony mają zakładkę o treści udzielenia fundacji wsparcia finansowego (podane są dane i konto).

³⁶⁷ O. Jastrzębska, *Prorosyjskie...*, s. 137.

³⁶⁸ *Zidentyfikowali prorosyjskie portale. Znamiona wojny informacyjnej*, „TVN24”, 07.04.2016, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/wegry-prawie-90-portali-rozpowszechnia-rosyjska-propagande,633821.html> (dostęp: 28.03.2019).

³⁶⁹ A. Wierzejski (red.), *Wojna informacyjna...*, s. 6–7.

³⁷⁰ *Ibidem*, s. 23–24.

odwołujący do tematów antymigracyjnych, antyunijnych, antyamerykańskich i antyukraińskich)³⁷¹. Do zbioru wymienionych portali można zaliczyć również takie, które mają kilka wersji językowych, a stąd i odmienne grupy docelowe, gdyż kontent się różni pod względem przedmiotu zainteresowania danego audytorium, na które jest on bardziej nastawiony. Tytułem przykładu można przywołać m.in. *southfront.org*³⁷² (działający w języku niemieckim i angielskim) i *news-front.info*³⁷³ (publikujący materiały w języku rosyjskim, bułgarskim, niemieckim, angielskim, hiszpańskim, serbskim, francuskim i węgierskim). Warto także zaznaczyć, że strona rosyjska na pewno monitoruje na bieżąco projekty demaskujące rosyjską kampanię dezinformacyjną (np. EU vs. Disinfo) oraz dokonuje zmian w tych aspektach, które podważają wiarygodność i zaufanie określonego serwisu internetowego³⁷⁴.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, warto poddać analizie niektóre z wymienionych portali. W ramach badań nad podjętą tematyką planowana była pierwotnie analiza treści pojawiających na serwisach rozpowszechniających prokremlowskie narracje w okresie kampanii wyborczej do Parlamentu Europejskiego (PE) w Polsce. Natomiast w maju 2019 r. ukazał się raport Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji (CAPD), poddający analizie wybrane portale polskojęzyczne w okresie od 15 marca do 15 kwietnia

371 *The Pro-Kremlin Masquerade in Berlin*, „EU vs. Disinfo”, 31.05.2019, <https://euvsdisinfo.eu/the-pro-kremlin-masquerade-in-berlin> (dostęp: 06.07.2019).

372 Portal skupia się na „nowościach dotyczących kwestii bezpieczeństwa, polityki zagranicznej, analizy wojskowej i na reportażach o technice wojskowej”. Według danych *South Front – Russia Hiding Being Russian*, „EU vs. Disinfo”, 08.04.2019, <https://euvsdisinfo.eu/south-front-russia-hiding-being-russian> (dostęp: 06.07.2019).

373 Tytułem przykładu, dla audytorium niemieckojęzycznego ciekawe są wątki antymigracyjne, natomiast wersja rosyjska zwraca uwagę przeważnie na sytuację polityczną na Ukrainie i w nieuznanych republikach ludowych, a wersja angielska zawiera odniesienia do źródeł o charakterze lewicowym. Pomimo to narracje są do siebie podobne we wszystkich wersjach językowych. Według danych: *No News on the News Front*, „EU vs. Disinfo”, 29.04.2019, <https://euvsdisinfo.eu/no-news-on-the-news-front> (dostęp: 06.07.2019).

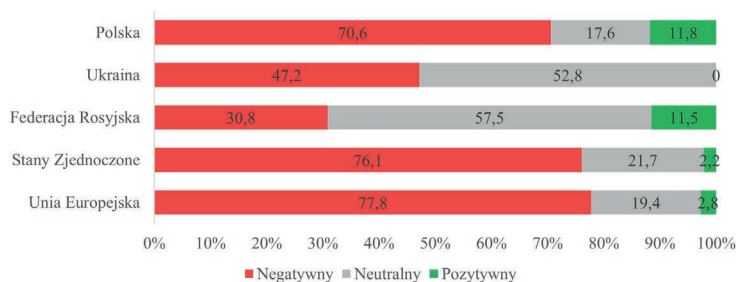
374 *Closet Russian Site Hides Revealing Metadata*, „EU vs. Disinfo”, 15.05.2019, <https://euvsdisinfo.eu/closet-russian-site-hides-revealing-metadata> (dostęp: 06.07.2019).

2019 r.³⁷⁵, którego metodologia badań pokrywa się z zaplanowanymi wcześniej badaniami własnymi. Ponieważ analiza przeprowadzona przede wszystkim przez polski *think tank* objęła szeroki obszar badawczy i dostarczyła materiał potrzebny do udzielenia odpowiedzi na stawiane w tej pracy pytania, wyniki raportu zostały potraktowane jako źródło danych i poddane analizie wtórnej. W związku z tym badania studium przypadku dotyczące Polski podzielono na dwa etapy: wtórną analizę danych wymienionych powyżej raportów oraz analizę własną, w której uwzględniono portale wykorzystujące różne metody dezinformacji.

W omawianym raporcie CAPD do analizy wybrano 8 stron: pl.sputniknews.com, kresy.pl, alexjones.pl, zmianynaziemi.pl, nczas.com, neon24.pl, magnapolonia.org oraz dziennik-polityczny.com. Badanie miało zidentyfikować przekazy oraz główne narracje na temat wyborów do PE i wizerunku Unii Europejskiej w okresie przedwyborczym oraz obrazu Rosji i jej działań w różnych kontekstach. Łącznie przeanalizowano 279 publikacji przy pomocy narzędzia monitoringu mediów „Versus” oraz „Google Advanced Search”. Każdemu artykułowi nadano jedną z trzech cech na podstawie wydźwięku emocjonalnego tekstu (diagram 14). Przeprowadzona analiza pokazuje, że większość przekazów była negatywna albo określonym tematom celowo przypisywano negatywne cechy. Zdaniem autorów dane serwisy w wielu publikacjach sięgają po przedruk rosyjskich komunikatów lub stosują „zaburzenie struktury logicznej tekstu, poprzez podawanie np. trzech wypowiedzi rosyjskich polityków i jednego zachodniego lub całkowite przemilczanie szerszego kontekstu danych wydarzeń”.

³⁷⁵ A. Lelonek, M. Marek, *Wybory do PE 2019: zagrożenia informacyjne dla Polski* cz. 2, Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji, 25.04.2019, <https://capd.pl/pl/analizy/209-wybory-do-pe-2019-zagrozenia-informacyjne-dla-polski-cz-2> (dostęp: 06.07.2019).

Diagram 14. Analiza wartości emocjonalnej przypisywanej poszczególnym państwom i organizacjom międzynarodowym

Źródło: A. Lelonek, M. Marek, *Wybory do PE 2019: zagrożenia informacyjne dla polski cz. 2*, Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji, 25.04.2019, <https://capd.pl/pl/analizy/209-wybory-do-pe-2019-zagrozenia-informacyjne-dla-polski-cz-2> (dostęp: 06.07.2019)

Warto odnotować, że niektóre tematy ukazywane są zawsze (100% przypadków) z konotacją negatywną. Wśród nich znaleźć można materiały poruszające wątki Izraela, Francji, Niemiec i Petra Poroszenki. Z drugiej strony tematy dotyczące partii „Konfederacji KORWiN Braun Liroy Narodowcy” zostały przedstawione w 100% pozytywnych kontekstach. Ponadto analiza wybranych materiałów pokazuje, że polska redakcja „Sputnika” opublikowała 7 wywiadów, z których 5 pochodziło od przedstawicieli „Konfederacji”, co stanowi ponad 70% treści opowiadających o sytuacji w Polsce, Europie i kampanii wyborczej.

W przytoczonych w diagramie 14 danych przekaz informacyjny dotyczący kształtowania wizerunku Rosji okazuje się negatywny tylko w 31% przypadkach, natomiast w większości (58%) pozostaje neutralny³⁷⁶. Najczęściej wspomniane narracje odnoszą się głównie do takich tematów, jak groźby wybuchu III Wojny Światowej w Europie oraz zmuszenie Rosji do przeciwdziałania płynącym z Zachodu zagrożeniom. Zdaniem autorów obydwie przykłady są spójne, jako

³⁷⁶ Prawdopodobnie dla pozorów obiektywności lub braku jakichkolwiek (oczywistych) związków z państwem rosyjskim. Jednak zauważyć należy, że zdaniem autorów badania kontekst negatywny pojawia się głównie w „drobniejszych, mniej istotnych sprawach”.

że pojawiają się w kontekście rozważań na temat prowokowania Rosji przez Zachód i NATO. Ponadto inne przekazy sprowadzają się również do stwierdzeń o („mitycznej”) rosyjskiej kampanii dezinformacyjnej jako o próbie odwrócenia uwagi przez Zachód od własnych problemów wewnętrznych; o braku złych intencji wobec Ukrainy ze strony Rosji, chociaż sytuacja w tym kraju jest dla FR niepokojąca; o nieobecności rosyjskich sił na ukraińskim terytorium; o oczekiwaniach na dialog z Ukrainą pod warunkiem zmiany obecnej władzy w Kijowie. W kontekście polskim Rosja przedstawiana jest w sposób ambiwalentny: z jednej strony istnieje potrzeba współpracy z Rosją jako z równorzędnym partnerem³⁷⁷, z drugiej zaś – podobnie do polityki Niemiec lub Francji – polityka Rosji jest tak samo szkodliwa dla Polski.

Obraz Ukrainy na wybranych portalach przedstawiany jest negatywnie w 47% i kreują go narracje o słabym i fasadowym państwie będącym zagrożeniem dla sąsiednich krajów; o braku demokracji oraz istnieniu tylko systemu oligarchicznego rozkradającego kraj; o celowym i sztucznie podtrzymywanym konflikcie Ukrainy z Rosją; o sprzyjaniu ze strony Poroszenki procesom destabilizacyjnym w obszarze ukraińsko-rosyjskich relacji; o zmęczonym wojną społeczeństwie potrzebującym pokoju; o legalnej aneksji Krymu; o niebezpieczeństwie wybuchu III Wojny Światowej w przypadku przystąpienia Ukrainy do NATO; o podważaniu polsko-ukraińskich relacji.

Na temat UE pojawia się ok. 78% negatywnych przekazów, w których podkreśla się narracje o kryzysie demokracji w UE (m.in. korupcja, biurokracja i ograniczenie wolności słowa), dominacji Niemiec działających w swoich interesach, dyskryminacji mniejszych i słabszych państw, niebezpieczeństwie eurointegracji dla państw członkowskich, konieczności prowadzenia zmian w regułach funkcjonowania sojuszu oraz pojawiają się rozważania na temat sukcesu partii eurosceptycznych w wyborach do PE³⁷⁸. Wątki dotyczące bezpie-

³⁷⁷ Jednak według autorów analizowane portale odnotowują, że politycy polscy starają się wzmocnić nastroje antyrosyjskie w społeczeństwie.

³⁷⁸ Prawdopodobne jest, że podobne narracje stosuje się, by zmniejszyć wysoką frekwencję wyborów, zwiększyć szanse na zwycięstwo partii populistycznych i eurosceptycznych.

czeństwa i relacji transatlantyckich często występują w kontekście prowadzenia agresywnej polityki Stanów Zjednoczonych, które narzucają swój porządek innym państwom, przy czym nie szanują prawa międzynarodowego, a Europa w tym przypadku odgrywa rolę wasala „amerykańskiego imperializmu”. Podkreśla się również rywalizację Rosji i Stanów w regionie, wrogą politykę Zachodu wobec FR oraz przeciwdziałanie Rosji i Chin zagrożeniom pokoju w Europie i świecie, gdyż sytuacja np. na Bliskim Wschodzie, Gruzji, Ukrainie czy w Europie (tj. kryzys migracyjny) jest konsekwencją ingerencji USA w politykę tych państw. Warto zauważyć, że w okresie prowadzenia badań na podanych portalach pojawiały się również inne obszary, wśród których wymienić można kwestię Brexitu, protesty we Francji, sprawę Juliana Assange’a, ACTA 2 oraz wątki antysemickie. Problematyka ostatnia, występująca w kontekście amerykańskiej ustawy 447/JUST (ang. *Justice for Uncompensated Survivors Today*), przyjętej w maju 2018 r., wpisuje się w zakres tematyki antyamerykańskiej i antyunijnej (np. działania USA i UE na korzyść lobby żydowskiego) lub oskarżeń polskiego rządu i opozycji o pobłażliwość wobec Zachodu i Izraela³⁷⁹.

Artykuły dotyczące Polski mają w większości negatywny wydźwięk (71%). W wybranym okresie pojawiało się wiele różnych tematów, do których zaliczyć można: negowanie polskiej suwerenności, dyskredytację elity politycznej przez charakteryzowanie jej jako niekompetentnej, skorumpowanej i/lub zależnej od zewnętrznych aktorów; istnienie zagrożenia dla Polski w postaci USA i Żydów; pozbawienie Polski podmiotowości przez Zachód; negatywne skutki członkostwa RP w UE; zagrożenie Polski konfliktem zbrojnym z Zachodem i Rosją, konieczność odzyskania przez Polskę podmiotowości i zmiany dyskursu politycznego. Ponadto widać następujące wątki: wsparcie militarne Polski przez Stany Zjednoczone naraża RP na atak ze strony Rosji, która musi

³⁷⁹ Warto odnotować, że inne badania pokazują wysoki wskaźnik pojawiania się treści antysemickich. Zob. A. Mierzyńska, *Próba wpłynięcia na wyniki wyborów? Dwie siatki „patriotycznych” trolli wspierały Konfederację*, „OKO.Press”, 24.05.2019, <https://oko.press/proba-wplyniecia-na-wyniki-wyborow-dwie-siatki-patriotycznych-trolli-wspieraly-konfederacje> (dostęp: 06.07.2019).

się bronić przed agresją NATO; Zachód (w tym UE, USA i Niemcy) i Izrael działają na szkodę RP i wykorzystują ją w swoich interesach; partie opozycyjne (w tym Platforma Obywatelska lub Wiosna) działają wbrew interesom Polski, realizują bowiem polecenia zachodnich mocodawców (np. broniąc niemieckiej dominacji w Europie); Polska potrzebuje alternatywnego układu sił, który jest w stanie uniezależnić kraj od wpływów niemieckich (unijnych) i amerykańskich lub izraelskich czy od „kolonizowania” Polski przez Ukraińców; taką siłą polityczną zdecydowanie jest tylko „Konfederacja”, która walczy o polskie interesy, uchroni Polskę przed zagrożeniami z UE i Izraela, zatem powinna uzyskać sukces wyborczy.

Przytoczona analiza pokazuje, że istnieje pewna korelacja pomiędzy narracjami ukazującymi się w niektórych źródłach alternatywnych a przekazami oficjalnych mediów rosyjskich. Co więcej, należy zaznaczyć, że w międzyczasie monitoringiem mediów (w tym także i mediami społecznościowymi) zajmowały się również inne organizacje³⁸⁰, jako że „zalewanie” dezinformacją przestrzeni informacyjnej odbywało się w całej Unii Europejskiej. Natomiast w Polsce mimo aktywności wspomnianych portalów odnotowuje się też rozpowszechnianie dezinformacji w mediach społecznościowych. Zatem fałszywe konta lub grupy z określonym ukierunkowaniem szerzą źródła i/lub narracje zbieżne z przekazami rosyjskimi, a nawet cytują bezpośrednio np. „RT” lub „Sputnik”³⁸¹. Jednym z przykładów takiej aktywności w Polsce są wykryte w ostatnich tygodniach przed wyborami siatki kont działających na Facebooku (FB) i Twitterze (TT). *Fanpage’ę* na FB odwołują się do treści antysemitkich, prokremlowskich³⁸², antyunijnych oraz wspierających „Konfederację”, a grupy nawiązują do „patriotycznego światopoglądu”. Co więcej, niektóre *fanpage’ę* „podszywają się” pod polskie media

380 Tytułem przykładu należą do nich Dyrekcja Generalna ds. Sieci Komunikacyjnych, Treści i Technologii Komisji Europejskiej, Facebook, Google, ABT Shield czy Institute for Strategic Dialogue.

381 A. Mierzyńska, *Próba wpłynięcia...*

382 W tym – już wspomnianych alternatywnych źródeł mających określone związki z Rosją.

głównego nurtu, co może przyczyniać się do podniesienia wiarygodności i chęci użytkowników do czytania pojawiających się publikacji³⁸³. Siatka kont na TT³⁸⁴ działa podobnie, szerząc dezinformacje poprzez linkowanie treści z „RT” czy polskiej wersji „Sputnika”, prorosyjskich portali o charakterze antysemickim, antyukraińskim i antymuzułmańskim, a także portali narodowców oraz małych blogów.

Przywołane wyżej przykłady wskazują na istnienie określonej wielokierunkowości składającej się na strategicznie przemyślaną akcję dezinformacyjną wspieraną i zwielokrotnianą przez podmioty trzecie, których tożsamość jest trudna do zweryfikowania³⁸⁵. Taki kompleksowy „atak” na umysł nieświadomych użytkowników prawdopodobnie może wpłynąć na preferencje wyborcze i/lub poglądy polityczne. Na podstawie omawianych danych trudno natomiast określić dokładną korelację czy związek przyczynowo-skutkowy między szerzeniem tego rodzaju materiałów a np. wynikami wyborów do PE. Ta problematyka potrzebowałaby bowiem szerszej i bardziej wnikliwej analizy³⁸⁶.

³⁸³ Wymieniono wśród nich: TVN 24h, TV247, Polonia TV, TV Polska, TV1, Polska Telewizja 1, TV Polsat, Polityka24h, Dziennik Polski EU, Dziennik Warszawski, Gazeta Polska w UK, Kukiz TV i Kukiz Army.

³⁸⁴ Tutaj pojawia się nowe określenie – *sockpuppets* (pacynki, marionetki), oznaczające „swoiste hybrydy, łączące automatykę i naturalną aktywność, których celem jest wzmacnianie określonych treści, zazwyczaj przez manipulowanie opinią publiczną”. Zaznaczono dla ilustracji trzy kluczowe konta: @SimonTemplarTS, @Albert301271 i @DavidPozarski. Zob. A. Mierzyńska, *Próba wpłynięcia...*

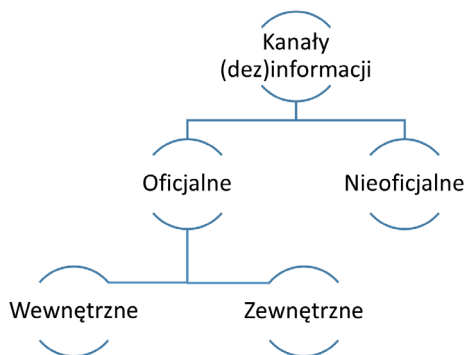
³⁸⁵ Dlatego autor analizy zaznacza, że nie ma „twardych dowodów na powiązanie tych siatek z rosyjską propagandą”, nawet jeśli występuje określona korelacja pomiędzy kontem a zawartością je postów/publikacji.

³⁸⁶ Podobna sytuacja może dotyczyć również wyborów do polskiego parlamentu jesienią 2019 r. czy wyborów prezydenckich wiosną 2020 roku.

Zakończenie

W ciągu ostatnich pięciu lat znacznie wzrosło zainteresowanie rosyjską kampanią dezinformacyjną i liczba opracowań dotycząca tej problematyki. Jednak tylko niektóre publikacje dotyczą istoty wielokanałowości rozpowszechniania (dez)informacji przez aktorów rosyjskich³⁸⁷. Niniejsza praca miała na celu analizę cech walki informacyjnej prowadzonej przez Federację Rosyjską oraz przegląd narzędzi perswazyjnych stosowanych w rosyjskich przekazach medialnych. Punktem wyjścia był podział ukierunkowania rosyjskich kanałów informacji na podstawie wybranych danych, który dobrze obrazuje rysunek 6.

Rysunek 6. Kanały (dez)informacji

Źródło: opracowanie własne

³⁸⁷ Zob. np. K. Pynnöniemi..., *Fog of Falsehood...*; A. Wierzejski (red.), *Wojna informacyjna...*; publikacje *think tanków* i portali informacyjnych EU vs. Disinfo, StopFake.org, zpravdy.aktualne.cz oraz index.hu.

Jak pokazały wyniki badań zaprezentowane w pracy, Federacja Rosyjska efektywnie wykorzystuje oba kanały (dez)informacji – OFICJALNE i NIE-OFICJALNE, które są ukierunkowane WEWNĘTRZNIE – źródłem informacji są media (segment rosyjski), a zasięg oddziaływania obejmuje odbiorców krajowych³⁸⁸, oraz ZEWNĘTRZNIE – źródłem informacji są media zorientowane na zagraniczną grupę docelową, która jednocześnie jest „uniwersalna” (tzn. ma większy zasięg) oraz dopasowana do określonego regionu, odbiorcy lub grupy odbiorców.

Dobłą egzemplifikacją efektów analizy wykorzystywania przez FR kanałów oficjalnych do prowadzenia walki informacyjnej są wyniki badań dotyczących sposobu (dez)informowania i relacjonowania o incydencie w Cieśninie Kerczeńskiej, któremu to tematowi poświęcono dużo uwagi w rosyjskich mediach. Sposób prezentowania wydarzenia charakteryzował się przesunięciem wektora uwagi z wydarzeń krajowych na politykę wewnętrzną innych państw bądź fragmenty polityki zagranicznej Rosji. Ponadto ten przypadek badawczy wskazuje na stosowanie taktyki DEZINFORMACJI OFENSYWNEJ w przekazie, gdyż w materiałach medialnych Rosja wprost oskarża – „wskazuje palcem” winnych, a jednocześnie utrzymuje swoje stanowisko i punkt widzenia na sprawę. Zatem przekaz informacji ukierunkowany wewnątrznie może służyć zachowaniu postaw *statusu quo* wewnątrz kraju. W przypadku ukierunkowania zewnętrznego media podają odmienny od powszechnego punkt widzenia przebiegu wydarzeń w Rosji i świecie. Kontent takich mediów w dużym stopniu zależy od audytorium docelowego, jako że ta sama narracja kierowana jest do kilku zróżnicowanych grup odbiorców. Przykładem takiego działania okazała się sprawa Skripala przedstawiana przez anglojęzyczną wersję „RT”. Autorzy przeanalizowanych publikacji używali odpowiedniego języka, stylu, formatu dostarczania informacji i powoływali się na specjalnie

³⁸⁸ Jednak do tego można również zaliczyć osoby rosyjskojęzyczne i mniejszość rosyjską (za granicą), gdyż mogą one mieć dostęp do tych źródeł przez internet. Niemniej jednak treści dedykowane tej grupie docelowej pojawiają się głównie w rosyjskich mediach zagranicznych (np. Rubaltic.ru).

dobrane źródła. Co więcej, to studium przypadku wskazało na stosowanie taktyki DEZINFORMACJI DEFENSYWNEJ, jako że Rosja starała się obalić wysuwane pod jej adresem oskarżenia.

Istotnym elementem walki informacyjnej prowadzonej przez FR są KANAŁY NIEOFICJALNE (KNO), które bardzo trudno jednoznacznie zidentyfikować, ale można śledzić ich związki z Rosją. Chodzi tutaj przede wszystkim o działalność trolli internetowych i botów, tworzenie fałszywych kont, zarządzanie stronami czy grupami w mediach społecznościowych, funkcjonowanie alternatywnych źródeł czy też podszywanie się pod media głównego nurtu. Analiza alternatywnych serwisów internetowych w Polsce w kontekście wyborów do PE pokazała tego rodzaju praktyki.

Na powiązania kanałów i wspomnianych kierunków (P1, P2, P3) wskazują pojawiające się treści zbieżne z przekazami rosyjskiej dezinformacji i propagandy (tj. z kanałem oficjalnym). Przy czym zauważyć należy, że niektóre przypadki (np. źródła alternatywne czy też fałszywe konta w mediach społecznościowych) mają charakter ambiwalentny. Z jednej strony bowiem przejawiają ukierunkowanie wewnętrzne, z drugiej zaś zewnętrzne, gdyż podobne akcje niby funkcjonują wewnątrz określonego państwa, aczkolwiek sterowane są przez podmioty trzecie, a proponowane treści zostają dobrane na podstawie dokładnie przygotowanej analizy odbiorców.

Podsumowując, kampania dezinformacyjna i propagandowa Rosji ma szczegółowo przemyślany i celowy charakter, ponieważ profil psychologiczny określonych grup konsumentów informacji jest wstępnie zdefiniowany. Mimo że w perspektywie długoterminowej możliwe jest określenie podstawowego celu strategicznego Rosji – chodzi o osłabienie państw Zachodu i wzmocnienie pozycji Kremla – nadal trudne jest przeciwdziałanie prowadzonym przez Rosję kampaniom (dez)informacyjnym i propagandowym na poziomie taktycznym (ze względu na istnienie odmiennych komunikatów, kanałów i narzędzi wpływu, celów taktycznych, grup docelowych, a także szybką adaptację środowiska do każdego z tych czynników). Akcje mające przeciwdziałać tego rodzaju praktykom powinny być nastawione na podnoszenie świadomości

społeczeństw (w tym dziennikarzy i ośrodków akademickich) i decydentów politycznych na temat bezpieczeństwa informacyjnego i zagrożeń informacyjnych, a także na potrzebę rozwijania powszechnej edukacji medialnej i umiejętności korzystania z mediów. Proponowana koncepcja, stworzona na podstawie badań i przywołanych cech rosyjskiej walki informacyjnej w rozdziałach teoretycznych, może stanowić podstawę do dalszych analiz. Prezentowana w pracy problematyka może mieć znaczenie dla bezpieczeństwa regionu, a mieści się w niej wiele kwestii do dalszych badań i dyskusji.

Bibliografia

Dokumenty

- Calha J.M., *Hybrid Warfare: NATO's New Strategic Challenge?*, „NATO Parliamentary Assembly”, 2015, <https://www.nato-pa.int/sites/default/files/documents/2015%20-%20166%20DSC%2015%20E%20BIS%20-%20HYBRID%20WARFARE%20-%20CALHA%20REPORT.docx> (dostęp: 10.07.2018).
- Karta Narodów Zjednoczonych*, http://www.unic.un.org.pl/dokumenty/karta_onz.php (dostęp: 05.07.2018).
- Konwencja dotycząca rozpoczęcia kroków nieprzyjacielskich. Haga.1907.10.18.*, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/konwencja-dotyczaca-rozpoczecia-krokow-nieprzyjacielskich-haga-1907-10-16777534> (dostęp: 05.07.2018).
- Konwencja dotycząca rozpoczęcia kroków nieprzyjacielskich. Haga.1907.10.18.*, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/konwencja-dotyczaca-rozpoczecia-krokow-nieprzyjacielskich-haga-1907-10-16777534> (dostęp: 05.07.2018).
- Wysoki Przedstawiciel UE do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, *Wspólny Komunikat do Parlamentu Europejskiego i Rady. Wspólne ramy dotyczące przeciwdziałania zagrożeniom hybrydowym. Odpowiedź Unii Europejskiej*, „Komisja Europejska”, 6.04.2016, JOIN(2016) 18 final, Bruksela, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/?uri=celex%3a52016jc0018> (dostęp: 10.07.2018).

- Доктрина информационной безопасности Российской Федерации (утв. Президентом РФ от 9 сентября 2000 г. N Пр-1895)*, [*Doktrina informatsionnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii (utv. Prezidentom RF ot 9 sentyabrya 2000 g. N Pr-1895)*], <http://base.garant.ru/182535/#ixzz5idkzL-mF3> (dostep: 18.03.2019).
- Кодекс об административных правонарушениях, N 195-ФЗ, СТ. 6.21 КОАП РФ*, [*Kodeks ob administrativnykh pravonarusheniyakh, N 195-FZ, ST. 6.21 KOAP RF*], <https://www.zakonrf.info/koap/6.21/> (dostep: 11.04.2019).
- О внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации (в части обеспечения безопасного и устойчивого функционирования сети «Интернет» на территории Российской Федерации)*, [*O vnesenii izmeneniy v nekotoryye zakonodatel'nyye akty Rossiyskoy Federatsii (v chasti obespecheniya bezopasnogo i ustoychivogo funktsionirovaniya seti «Internet» na territorii Rossiyskoy Federatsii)*], 12.02.2019, <http://sozd.duma.gov.ru/bill/608767-7> (dostep: 25.03.2019).
- Указ Президента Российской Федерации от 05.12.2016 г. nr 646. Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации*, [*Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 05.12.2016 g. nr 646. Ob utverzhdenii Doktriny informatsionnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii*], 05.12.2016, <http://kremlin.ru/acts/bank/41460/page/2> (dostep: 18.03.2019).
- Федеральный закон от 02.07.2013 г. nr 167-ФЗ*, [*Federal'nyy zakon ot 02.07.2013 g. nr 167-FZ*], <http://kremlin.ru/acts/bank/37440/page/1> (dostep: 11.04.2019).
- Федеральный закон от 18.03.2019 nr 27-ФЗ „О внесении изменений в Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях”*, [*Federal'nyy zakon ot 18.03.2019 nr 27-FZ „O vnesenii izmeneniy v Kodeks Rossiyskoy Federatsii ob administrativnykh pravonarusheniyakh”*], 18.03.2019, <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201903180021?index=0&rangeSize=1> (dostep: 24.03.2019).

- Федеральный закон от 18.03.2019 nr 30-ФЗ О внесении изменения в Федеральный закон „Об информации, информационных технологиях и о защите информации”, [Federal’nyy zakon ot 18.03.2019 nr 30-FZ O vnesenii izmeneniya v Federal’nyy zakon „Ob informatsii, informatsionnykh tekhnologiyakh i o zashchite informatsii”], 18.03.2019, <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201903180022?index=0&rangeSize=1> (dostęp: 24.03.2019).
- Федеральный закон от 25.11.2017 nr 327-ФЗ О внесении изменений в статьи 10–4 и 15–3 Федерального закона „Об информации, информационных технологиях и о защите информации” и статью 6 Закона Российской Федерации „О средствах массовой информации”, [Federal’nyy zakon ot 25.11.2017 nr 327-FZ O vnesenii izmeneniy v stat’i 10–4 i 15–3 Federal’nogo zakona „Ob informatsii, informatsionnykh tekhnologiyakh i o zashchite informatsii” i stat’yu 6 Zakona Rossiyskoy Federatsii „O sredstvakh massovoy informatsii”], 25.11.2017, <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201711250002?index=4&rangeSize=1> (dostęp: 24.03.2019).
- Федеральный закон от 27.07.2006 г. n 149-ФЗ. Об информации, информационных технологиях и о защите информации, [Federal’nyy zakon ot 27.07.2006 g. n 149-FZ. Ob informatsii, informatsionnykh tekhnologiyakh i o zashchite informatsii], 27.07.2006, <http://kremlin.ru/acts/bank/24157> (dostęp: 18.03.2019).

Monografie

- Antczak A., Plashkina I., *Kultowa propaganda. Rosyjski dyskurs komunikowania politycznego w przekazie telewizyjnym stacji Pierwyj kanał*, Adam Marszałek, Toruń 2017.
- Antczak-Barzan A., Śliwa Z., Zaniewski R., *Wojna XXI wieku: początki wojny „trzeciej fali”*, Vizja Press&IT, Warszawa 2016.
- Arquilla J., Ronfeldt D. F., *Networks and Netwars. The Future of Terror, Crime, and Militancy*, RAND National Defense Research Institute, Santa Monica 2001.
- Banasik M., *Wojna hybrydowa i jej konsekwencje dla bezpieczeństwa euroatlantyckiego*, Difin, Warszawa 2018.

- Borecki R. (przeł. I. Zawadzka), *Propaganda a polityka*, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1987.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica*, Świat Książki, Warszawa 1998.
- Chotikul D., *The Soviet Theory of Reflexive Control in Historical and Psychocultural Perspective: A Preliminary Study*, Naval Postgraduate School, Monterey 1986.
- Ciborowski L., *Walka informacyjna*, Wydawnictwo ECT, Toruń 1999.
- Clarke R.A., Knake R.K., *Cyberwar. The Next Threat to National Security and What to Do About It*, HarperCollins Publishers, New York.
- Clausewitz C. von, *O naturze wojny*, tłum. A. Hildebrandt, Jirafa Roja, Warszawa 2011.
- Croteau D., Hoynes W., *Media/Society: Industries, Images, and Audiences*, SAGE, Thousand Oaks 2014.
- Darczewska J., *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015.
- Darczewska J., Żochowski P., *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia*, „Punkt widzenia” 2015, nr 56, Warszawa.
- Dawydiuk M., *Jak pracuje propaganda Putina*, Smoloskyp, Kijów 2016.
- Denning D.E., *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2002.
- Dugin A., *Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики*, [Geopolitika postmoderna. Vremena novykh imperiy. Ocherki geopolitiki], Amfora, Moskwa 2007.
- Dugin A., *Четвёртая политическая теория. Россия и политические идеи XXI века*, [Chetvortaya politicheskaya teoriya. Rossiya i politicheskiye idei XXI veka], Amfora, Moskwa 2009.
- Garusova L.N., Гарусова Н., *Внешняя политика Соединенных Штатов Америки: основные тенденции и направления (1990–2000-е гг.)*, [Vneshnyaya politika Soyedinennykh Shtatov Ameriki: osnovnyye tendentsii i napravleniya (1990–2000-ye gg.)], GOU VPO VGUES, Władywostok 2004, https://abc.vvsu.ru/books/vnesh_polit_usa/page0006.asp (dostęp: 06.07.2019).

- Glebov G.I., Milayeva O.V., Глебов Г.И., Милаева О.В., *Современные международные отношения*, [Sovremennyye mezhdunarodnyye otnosheniya], Wydawnictwo Państwowego Uniwersytetu w Penzie, Penza 2010, <https://pl.b-ok.cc/book/3175681/d668b0> (dostęp: 06.07.2019).
- Goban-Klas T., Sienkiewicz P., *Społeczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999.
- Herman E.S., Chomsky N., *Manufacturing Consent: The Political Economy of Mass Media*, Panteon, Nowy Jork 1988.
- Hoffman F.G., *Conflict in the 21st century: Rise of the Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington 2007, http://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf (dostęp: 10.07.2018).
- Janusz-Pawletta B., *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, AON, Warszawa 2013.
- Katoch G.S., *Fourth Generation War: Paradigm for Change*, Masters Thesis submitted at The Naval Postgraduate School, Monterey, California 2005, <https://core.ac.uk/download/pdf/36695855.pdf> (dostęp: 30.06.2018).
- Kazun A., *Agenda-Setting in Russian Media*, „Higher School of Economics Research Paper”, 2017, No. WP BRP 49/PS/2017.
- Kossecki J., *Elementy nowoczesnej wiedzy o sterowaniu ludźmi. Socjotechnika, socjocybernetyka, psychocybernetyka*, Wydział Zarządzania i Administracji Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, Kielce 2001.
- Kossecki J., *Totalna wojna informacyjna XX wieku a II RP*, Wydział Zarządzania i Administracji Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. J. Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 1997.
- Lefevr V.A., Smolian G.L., *Алгебра конфликта*, [Algebra konflikta], Znaniye, Moskwa 1968.
- Lefevr V.A., *Конфликтующие структуры*, [Konfliktuyushchiye struktury], Vysshaya shkola, Moskwa 1967.
- Lefevr V.A., *Лекции по теории рефлексивных игр*, [Leksii po teorii refleksi-vnykh igr], Cogito Centre, Moskwa 2009.

- Lefevr V.A., *Рефлексивное управление, моделирование и мораль. Доклад на международном симпозиуме «Рефлексивные процессы и управление», [Refleksivnoye upravleniye, modelirovaniye i moral'. Doklad na mezhdunarodnom simpoziume «Refleksivnyye protsessy i upravleniye»]*, [w]: Рефлексия [Refleksiya], V.E. Lepskiy (red.), Cogito Centre, Moskwa 2003.
- Libicki M., *What is Information Warfare?*, National Defense University, Washington D.C. 1995.
- Lippmann W., *Public Opinion*, Macmillan, Nowy Jork 1922.
- Lisowska-Magdziarz M., *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów: wersja 1.1*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Machiavelli N., *Książę, Antyk, Kęty* 2004.
- Manoylo A.V., *Государственная информационная политика в особых условиях, [Gosudarstvennaya informatsionnaya politika v osobykh usloviyakh]*, MIFI, Moskwa 2003.
- Marciniak W., *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Arcana, Kraków 2004.
- Markowski A., Pawelec R., *Nowy słownik wyrazów obcych i trudnych*, Wilga, Warszawa 2005.
- Matthews L. (red.), *Challenging the United States Symmetrically and Asymmetrically: Can America be defeated?*, U.S. Army War College Strategic Studies Institute Carlisle Barracks, Pennsylvania 1998.
- Mazur M., *Jakościowa teoria informacji*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1970.
- McQuail D., *Mass Communication Theory: An Introduction*, 3 ed., Sage, Thousand Oaks 1994.
- Messner E., *Хочешь мира, победи мятежевойну!*, [*Khochesh' mira, pobedi myatezhevoynu!*], Russkiy put', Moskwa 2005, <https://www.litmir.me/bd/?b=275196&p=1> (dostęp: 22.04.2019).
- Minkina M., *Rosja–Zachód. Walka o wpływy*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2017.
- Mumford A., *Proxy Warfare*, Polity Press, Cambridge 2013.

- Nemeth W.J., *Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare*, Monterey, CA 2002, https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02jun_nemeth.pdf (dostęp: 10.07.2018).
- Nikolaychuk I., *Политическая медиаметрия. Зарубежные СМИ и безопасность России*, [Politicheskaya mediametriya. Zarubezhnyye SMI i bezopasnost' Rossii], Rossiyskiy Institut Strategicheskikh Issledovaniy (RISI), Moskwa 2015.
- O'Byrne Darren J., *Human Rights. An Introduction*, Longan, Harlow 2003.
- Panarin I., *СМИ, пропаганда и информационные войны*, [SMI, propaganda i informatsionnyye voyny], Pokoleniye, Moskwa 2012.
- Plous S., *The psychology of judgment and decision making*, McGraw-Hill Book Company, New York, NY, England 1993.
- Potulski J., *System partyjny Rosji: tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.
- Pynnöniemi K., Rác A. (red.), *Fog of Falsehood. Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2016, http://www.sfpa.sk/wp-content/uploads/2016/05/FIIR-report45_FogOfFalsehood.pdf (dostęp: 20.04.2019).
- Rogozin D. (red.), *Wojna i pokój w terminach i definicjach*, Veche, Moskwa 2011, <http://www.voina-i-mir.ru/contents> (dostęp: 05.07.2018).
- Schwartz W., *Information Warfare, Chaos on the electronic superhighway*, Thunder's Mounth Press, Nowy Jork 1994.
- Senger H. von, *Strategeme: Lebens- und Überlebenslisten der Chinesen – die berühmten 36 Strategeme aus drei Jahrtausenden* (Band 1, 2), ScherzVerlag, München 2000.
- Shultz R.H., Dew A.J., *Insurgents, Terrorists and Militias. The Warriors of Contemporary Combat*, Columbia University Press, Nowy Jork 2006.
- Stalder F., *Manuel Castells. Teoria Społeczeństwa sieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Szalkiewicz W., *Praktyki manipulacyjne w polskich kampaniach wyborczych*, Edu-Libri, Kraków-Legionowo 2014.
- Tadeusiewicz R., *Społeczność Internetu*, AOW, EXIT, Warszawa 2002.

- Toffler A., Toffler H., *Wojna i antywojna. Jak przetrwać na progu XXI wieku?*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 2006.
- Topolski I., *Sila militarna w polityce Federacji Rosyjskiej*, Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.
- Tzu Sun, *Sztuka wojny*, [bmw], https://www.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/dokumenty/student/Sun_Tzu_sztuka_wojny.pdf (dostęp: 07.09.2018)
- Wasiuta O., Wasiuta S., *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Arcana, Kraków 2017.
- Žižek S., *Przekleństwo fantazji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.

Artykuły naukowe

- Ader C.R., *A Longitudinal Study of Agenda Setting for the Issue of Environmental Pollution*, „SAGE Journals” 1995, Vol 72, nr 2.
- Anuța C., *Old and New in Hybrid Warfare*, [w]: N. Iancu (red.), *Countering Hybrid Threats: Lessons Learned from Ukraine*, A. Fortuna, C. Barna, IOS Press, Amsterdam 2016.
- Berzins J., *Russia's New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy*, National Defense Academy of Latvia, „Policy Paper” 2014, nr 2.
- Beydin N., *Оборона в условиях нетрадиционных войн*, [Oborona v usloviyakh netraditsionnykh voyn], „Armeyskiy sbornik” 2008, t. 174, nr 11, http://sc.mil.ru/files/morf/military/archive/AS_11_2008.pdf (dostęp: 05.07.2018).
- Brose R., *Cyber War, Netwar, and the Future of Cyberdefense*, „2015 Seventh International Conference on Cyber Conflict: Architectures in Cyberspace”, Tallinn, Estonia, May 26, 2015, https://www.dni.gov/files/documents/atf/cyber%20war%20netwar%20and%20the%20future%20of%20cyberdefense_header.pdf (dostęp: 5.07.2018).

- Cesarz Z., *Rozpad ZSRR i polityka zagraniczna Rosji jako zagadnienia współczesnych stosunków międzynarodowych*, [w:] *Problemy polityczne współczesnego świata*, Z. Cesarz, E. Stadtmüller (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996.
- Cohen W., *Report of the Quadrennial Defense*, „Quadrennial Defense Review” 1997, May, <https://history.defense.gov/Historical-Sources/Quadrennial-Defense-Review> (dostęp: 10.07.2018).
- Darczewska J., *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, „Punkt widzenia” 2014, nr 42.
- Darczewska J., *Wojna informacyjna Rosji z Zachodem. Nowe wyzwanie?*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, Wydanie specjalne – Wojna hybrydowa, www.abw.gov.pl/download/1/1922/darczewska.pdf (dostęp: 15.07.2018).
- Deutsch K.W., *External Involvement in Internal Wars*, [w:] *Internal War: Problems and Approaches*, H. Eckenstein, Free Press of Glencoe, Nowy Jork 1964.
- Entman R.M., *Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm*, „Journal of Communication” 1993, t. 43, nr 4, December.
- Freeland A.M., *An Overview of Agenda Setting Theory in Mass Communications*, University of North Texas, Denton 2012.
- Galtung J., Ruge M., *The Structure of Foreign News*, „Journal of Peace Research” 1965, nr 1.
- Gerasimov V., *Ценность науки в предвидении*, [*Tsennost’ nauki v predvidenii*], „Voyenno-promyshlennyi kur’er”, 26.02.2013 r., <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>, tłumaczenie na język angielski: <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war> (dostęp: 10.07.2018).
- Goymann O., *Реінкарнація радянських міфів у сучасній інформаційній війні*, [*Reinkarnatsiya radyanskykh mifiv u suchasniy informatsiyniy viyni*], „Lyudynoznavchi studiyi. Seriya: Filosofiya” 2015, nr 32, s. 138–145.
- Gronowska-Starzeńska A., *Walka informacyjna – wybrane problemy w ujęciu cybernetycznym*, „Zeszyty Naukowe ASzWoj” 2017, nr 4 (109).

- Ionov M.D., *Психологические аспекты управления противником в антагонистических конфликтах (рефлексивное управление)*, [*Psikhologicheskiye aspekty upravleniya protivnikom v antagonisticheskikh konfliktakh (refleksivnoye upravleniye)*], „Prikladnaya ergonomika” (wydanie specjalne), 1994, nr 1, s. 37.
- Ionov M.D., *Управление противником*, [*Upravleniye protivnikom*], „Morskooy sbornik” 1995, nr 7, s. 29–3.
- Iyengar S., Simon A., *News Coverage of the Gulf Crisis and Public Opinion. A Study of Agenda-Setting, Priming, and Framing*, „SAGE Journals” 1993, t. 20, nr 3.
- Jastrzębska O., *Prorosyjskie portale internetowe w Polsce i innych krajach Europy Środkowej jako istotny element kształtowania prowadzonej przez Rosję wojny informacyjnej*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2018, nr 2 (11).
- Karyakin V., *Стратегии непрямых действий, „мягкой силы” и технологии „управляемого хаоса” как инструменты реформатирования политических пространств*, [*Strategii nepryamykh deystviy, „myagkoy sily” i tekhnologii „upravlyayemogo khaosa” kak instrumenty pereformatirovaniya politicheskikh prostranstv*], „Informatsionnyye voyny”, 2014, nr 3 (31).
- Klymenko L., *Narrating the Second World War History Textbooks and Nation Building in Belarus, Russia, and Ukraine*, „Journal of Educational Media, Memory, and Society” 2016, t. 8, nr 2.
- Komleva N., *Войны в лимитрофах: эволюция технологий*, [*Voyny v limitro-fakh: evolyutsiya tekhnologii*], „Prostranstvo i vremya” 2015, nr 12, s. 32–42.
- Kuczyńska-Zonik A., *Strategia bezpieczeństwa informacyjnego Federacji Rosyjskiej*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa w cyberprzestrzeni*, J. Trubalska, Ł. Wojciechowski (red.), WSEI, Lublin 2017.
- Kłaczyński R., *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2012, nr 1 (2).

- Lelonek A., *Wojna informacyjna, operacje informacyjne i psychologiczne: pojęcia, metody i zastosowanie*, [w:] A. Lelonek (red.), *Potencjał słowa. Międzynarodowe stosunki i komunikacja: stan i perspektywy*, Wydawnictwo Fundacja Centrum Badań Polska-Ukraina, Warszawa-Lwów 2016, https://capd.pl/images/dokumenty/05PL_Lelonek.pdf (dostęp: 25.08.2018).
- Liedel K., Piasecka P., *Wojna cybernetyczna – wyzwanie XXI w.*, „Kwartalnik Bezpieczeństwo Narodowe” 2011, nr 17.
- Lind W.S., Nightengale K., Schmitt John F., Sutton Joseph W., Wilson Gary I., *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation*, „Marine Corps Gazette” 1989, October, web.archive.org/web/20080418065855/http://www.d-n-i.net/fcs/4th_gen_war_gazette.htm (dostęp: 30.06.2018).
- Livingston S., *Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention*, Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy, Harvard University, Cambridge, MA, 1997.
- Mack A.J. R., *Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict*, „World Politics” 1975, January, t. 27, nr 2.
- Manoylo A.V., *Гибридные войны и цветные революции в мировой политике*, [*Gibridnyye voyny i tsvetnyye revolyutsii v mirovoy politike*], „Pravo i politika” 2015, nr 7, s. 918–920, <https://istina.msu.ru/publications/article/10584094> (dostęp: 10.08.2018).
- Mattson P. A., *Modern Russian Psychological Operations (PSYOPS)*, 2015, [https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/117652/mattsson%20peter_wg10_abstract_modern%20russian%20psychological%20operations%20\(psyops\).pdf?sequence=2](https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/117652/mattsson%20peter_wg10_abstract_modern%20russian%20psychological%20operations%20(psyops).pdf?sequence=2) (dostęp: 20.01.2019).
- Mumford A., *Proxy Warfare and the Future of Conflict*, „The RUSI Journal” 2013, t. 156, nr 2.
- Nikžentaitis A., *Kultura pamięci i polityka historyczna w dzisiejszej Rosji*, „Acta Baltico-Slavica” 2018, nr 42.

- Ociepka B., *Nadawanie za granicę jako narzędzie dyplomacji publicznej w warunkach komunikowania globalnego*, [w:] *Komunikowanie masowe i polityka medialna w epoce globalizacji i cyfryzacji – aspekty międzynarodowe*, J.W. Adamowski i A. Jaskiernia (red.), Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013.
- Olchowski J., *Czynnik kulturowy stosunków międzynarodowych a kulturowe determinanty Wschodu*, [w:] *Wschód w globalnej i regionalnej polityce międzynarodowej*, A.R. Bartnicki, E. Kuźlewska (red.), Wydawnictwo Marszałek, Toruń 2009.
- Orttung R.W., Nelson E., *Russia Today's strategy and effectiveness on YouTube*, „Post-soviet affairs” 2019, t. 35, nr 2.
- Osica O., *Polska wobec operacji NATO i polityki bezpieczeństwa i obronnej UE*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i w Niemczech*, K. Malinowski (red.), Instytut Zachodni, Poznań 2003.
- Richter W.E., *The future of information operations*, „Military Review” 2009, nr 1.
- Rogers E., Dearing J., *Agenda-setting research: Where has it been? Where is it going?*, „Communication Yearbook”, 1988, nr 11.
- Ryazanov O., *Основы партизанской войны: теория и практика*, [Osnovy partizanskoy voyny: teoriya i praktika], „Bratishka. Yezhemesyachnyy zhurnal podrazdeleniy spetsial'nogo naznacheniya”, „Bratishka. Yezhemesyachnyy zhurnal podrazdeleniy spetsial'nogo naznacheniya” 2008, nr 1, http://www.bratishka.ru/archiv/2008/1/2008_1_7.php (dostęp: 05.07.2018).
- Savranska K., *Creating Putin's Victory. Analysis of the Russian President's Image in the Light of Russian Media Coverage of the 2018 Russia–United States Summit* in „Время” News Program, „Com.press”, 2019, nr 2 (1).
- Shemayev V.N., *Cognitive Approach to Modeling Reflexive Control in Socio-Economic Systems*, „Information and Security. An International Journal” 2007, nr 22.
- Simon H., *Designing Organizations for an Information-Rich World*, [w:] *Computers, Communications, and the public interest*, M. Greenberger (red.), The John Hopkins University Press, Baltimore 1971.

- Skoneczny Ł., *Wojna hybrydowa – wyzwanie przyszłości? Wybrane zagadnienia*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2016, nr 14, wydanie specjalne, <https://www.abw.gov.pl/download/1/1925/skoneczny.pdf> (dostęp: 10.07.2018).
- Smolian G.L., *Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений*, [Reflaksivnoye upravleniye – tekhnologiya prinyatiya manipulyativnykh resheniy], „Trudy Instituta Cistemnogo Analiza RAN” 2013, nr 2, s. 56.
- Sykulski L., *Koncepcja radykalnego podmiotu i „czwarta teoria polityczna” Aleksandra Dugina w kontekście bezpieczeństwa Polski i Unii Europejskiej*, „Przegląd geopolityczny” 2014, t. 8.
- Świątkowska J., *Walka z cyberzagrożeniami jako wyzwanie stojące przed globalnym bezpieczeństwem*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 20.
- Teteryuk A., Chizhevskiy Y., *Асимметричные конфликты в теории международных отношений: современные аспекты изучения*, [Asimmetrichnyye konflikty v teorii mezhdunarodnykh otnosheniy: sovremennyye aspekty izucheniya], „Sravnitel’naya politika” 2015, t. 6, nr 4 (21), [https://doi.org/10.18611/2221-3279-2015-6-4\(21\)-24-26](https://doi.org/10.18611/2221-3279-2015-6-4(21)-24-26) (dostęp: 05.07.2018).
- Walgrave S., Dejaeghere Y., *Surviving Information Overload: How Elite Politicians Select Information*, „Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions” 2017, t. 30, No. 2.
- Walgrave S., Van Aelst P., *The contingency of the mass media’s political agenda setting power: Toward a preliminary theory*, „Journal of Communication” 2006, nr 56.
- Wasiuta O., *Geneza pojęcia i zmiany podejścia do wojny hybrydowej w zachodnim dyskursie politycznym i wojskowym*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 17.
- Wasiuta O., Wasiuta S., *Wojna informacyjna zagrożeniem dla bezpieczeństwa ludzkości*, [w:] *Walka informacyjna: uwarunkowania, incydenty, wyzwania*, H. Batorowska (red.), Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków 2017.
- Wasiuta O., *„Russki mir” jako narzędzie imperialnej polityki Kremla*, „Przegląd Geopolityczny” 2017, nr 21.
- Weaver D.H., McCombs M.E., Spellman C., *Watergate and the Media. A Case Study of Agenda-Setting*, „SAGE Journals” 1975, t. 3, nr 4.

- White D., *The gate-keeper: A Case – Study in the Selection of News*, „Jurnalism Quarterly” 1950, nr 27.
- Wierzejski A. (red.), *Wojna informacyjna w Internecie. Przeciwdziałanie prokremlowskiej dezinformacji w państwach europy środkowej i wschodniej*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, 2017, https://www.academia.edu/34620618/Raport_CSM_WOJNA_INFORMACYJNA_W_INTERNECIE_9_pdf (dostęp: 26.03.2019).
- Wojnowski M., *Koncepcja „wojny nowej generacji” w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 13 (7).
- Wojnowski M., *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, wyd. specjalne.
- Wojnowski M., *„Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w.*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2015, nr 12 (7).
- Wojtkowski Ł., *Agenda-Setting Versus Freedom Of Speech*, „Polish Political Science” 2010, t. 39, s. 241–252.
- Wrzosek M., *Dezinformacja – skuteczny element walki informacyjnej*, „Zeszyty Naukowe AON” 2012, nr 2 (87), <http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-75b59b93-53e3-407c-84c2-9506be837ce0> (dostęp: 10.09.2018).
- Wrzosek M., *Trzy wymiary wojny hybrydowej na Ukrainie*, „Kwartalnik Bellona” 2015, nr 3, s. 33–46.
- Żebrowski A., *Determinanty walki informacyjnej*, [w:] *Walka informacyjna: uwarunkowania, incydenty, wyzwania*, Hanna Batorowska (red.), Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków 2017.
- Żebrowski A., Żmigrodzka M., *Media uczestnikami walki informacyjnej*, „Doctrina. Studia społeczno-polityczne” 2012, nr 9.

Publikacje internetowe

- Badania instytucji „Avert” dotyczące problemu *HIV i AIDS* w Rosji <https://www.avert.org/professionals/hiv-around-world/eastern-europe-central-asia/russia> (dostęp: 10.04.2019).
- Bush D., Gielewska A., Kurzynski M., *How a Mysterious Website Supported a Disinformation Operation Targeting the Polish Military*, Stanford Internet Observatory, Cyber Policy Center, May 2020, <https://cyber.fsi.stanford.edu/io/news/poland-ndp-disinformation> (dostęp: 20.09.2020).
- Clausewitz C., *О войне*, [O voyne], [bmw], https://royallib.com/book/klauzevits_karl/o_voyne.html (dostęp 20.05.2019).
- Conflict Barometer 2017*, „Heidelberger Institut für Internationale Konfliktforschung”, <https://hiik.de/konfliktbarometer/aktuelle-ausgabe>, (dostęp: 30.06.2018).
- Diresta R., Grossman S., *Potemkin Pages & Personas: Assessing GRU Online Operations, 2014–2019*, Stanford Internet Observatory, Stanford Internet Observatory Cyber Policy Center, California 2016.
- ESDP and NATO: better cooperation in view of the new security challenges*. Speech by NATO Deputy Secretary General Ambassador Alexander Vershbow at the Interparliamentary Conference on CFSP/CSDP, Riga, Latvia, 5.03.2015, „NATO”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_117919.htm (dostęp: 10.07.2018)
- Lelonek A., Marek M., *Wybory do PE 2019: zagrożenia informacyjne dla Polski cz. 2*, „Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji”, 25.04.2019, https://capd.pl/pl/analizy/209-wybory-do-pe-2019-zagrozenia-informacyjne-dla-polski-cz-2?fbclid=iwar0k7gpdy-x87nfm1tcesd6xur0myt-7fcom2cpbce-dihq86c4ukrc8e_0 (dostęp: 06.07.2019).
- Mierzyńska A., *Próba wpłynięcia na wyniki wyborów? Dwie siatki „patriotycznych” trolli wspierały Konfederację*, „OKO.press”, 24.05.2019, <https://oko.press/proba-wplyniecia> (dostęp: 06.07.2019).
- Mierzyńska A., *Rosyjską propagandę szerzą polskie portale. Znaleźliśmy 23 takie witryny!*, „OKO.press”, 30.08.2018, <https://oko.press/rosyjska-propagande-szerza> (dostęp: 28.03.2019).

- (Mini)Słownik BBN: propozycje nowych terminów z dziedziny bezpieczeństwa, <http://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035,minislownik-bbn-propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html> (dostęp: 5.07.2018).
- Panarin I., *О Доктрине информационного противоборства России*, [O Doktrine informatsionnogo protivoborstva Rossii], „KM.ru”, 17.07.2012, <http://www.km.ru/spetsproekty/2012/07/17/otnosheniya-rossii-i-stran-zapadno-i-evropy/o-doktrine-informatsionnogo-proti> (dostęp: 16.03.2019).
- PM Commons statement on Salisbury incident: 12 March 2018, „Gov.uk”, <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-commons-statement-on-salisbury-incident-12-march-2018> (dostęp: 31.03.2019).
- Production Company Registers Under the Foreign Agent Registration Act as Agent for the Russian Government Entity Responsible for Broadcasting RT*, „U.S. Department of Justice”, 13.11.2017, <https://www.justice.gov/opa/pr/production-company-registers-under-foreign-agent-registration-act-agent-russian-government> (dostęp: 24.03.2019).
- Rozszerzenie NATO i Rosja: mity i rzeczywistość, „Przegląd NATO”, www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Nato-enlargement-Russia/PL/index.htm (dostęp: 22.04.2019).
- Ruvinskiy V., *Почему теории заговоров набирают популярность*, [Pochemu teorii zagovorov nabirayut populyarnost'], *Vedomosti* 11.05.2018, www.vedomosti.ru/opinion/articles/2018/05/11/769142-teorii-zagovorov-populyarnost (dostęp: 10.04.2019).
- Savranska K., *Rola mediów w polityce na przykładzie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego*, Kraków 2017, s. 24, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/26045/Savranska_Kateryna_Rola_mediow_w_polityce_na_przyk%C5%82adzie_konfliktu_rosyjsko_ukrainskiego_2017.pdf?sequence=6&isAllowed=y (dostęp: 15.07.2018).
- Savranska K., *Wojna nowej generacji – wyzwanie XXI wieku?*, „Drugi Obieg”, 06.04.2018, <http://drugiobieg.org.pl/index.php/wojna-nowej-generacji-wyzwanie-xxi/> (dostęp: 11.07.2018).

- Social Media as a Tool of Hybrid Warfare*, „NATO Strategic Communications Centre of Excellence”, Riga 2016, <https://www.stratcomcoe.org/download/file/fid/5314> (dostęp: 18.07.2018).
- Statement by the North Atlantic Council on the use of a nerve agent in Salisbury*, „NATO”, 04.03.2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_152787.htm (dostęp: 31.03.2019).
- Šuplata M., Nič M., *Russia's information war in central europe: New trends and counter-measures*, GLOBSEC Policy Institute, 2016.
- The Independent/BMG Poll: Almost half of Brits back Theresa May's handling of Salisbury Novichok incident*, „BMG Research”, 20.04.2018, <https://www.bmgresearch.co.uk/independent-bmg-poll-almost-half-brits-back-theresa-mays-handling-salisbury-novichok-incident> (dostęp: 25.06.2019).
- The Joint Chiefs of Staff, Joint Pub 3–13, Joint Doctrine for Information Operations, 9 October 1998, <http://fas.org/irp/doddir/army/law2006.pdf> (dostęp: 11.10.2015)
- The White House, *President Trump Unveils America's First Cybersecurity Strategy in 15 Years*, 20.09.2018, <https://www.whitehouse.gov/articles/president-trump-unveils-americas-first-cybersecurity-strategy-15-years> (dostęp: 25.03.2019).
- Tsyburskiy V.L., *Россия – Земля за Великим Лимитрофом: Цивилизация и ее геополитика*, [Rossiya – Zemlya za Velikim Limitrofom: Tsivilizatsiya i yeye geopolitika], Editorial URSS, 2010.
- Zelenka J., *Muslimové smí jíst ženy, lžou hromadné e-maily. Dezinformace útočí na seniory, jsou nejzranitelnější*, „Aktuálně.cz”, 27.05.2017, <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/muslimove-jedi-zeny-lzou-hromadne-e-maily-dezinformace-utoci/r~d76b78ce408811e7bdee002590604f2e/?redirected=1496130012> (dostęp: 10.07.2019).
- Zubtsova E., *Русский мир – это русский ответ на глобализацию*, [Russkiy mir – eto russkiy otvet na globalizatsiyu], 09.11.2014, <https://vrns.ru/society/3389> (dostęp: 20.04.2019).

- Владение иностранными языками*, [Vladieniye inostrannymi yazykami], „Levada-tsentr” 28.05.2014, <https://www.levada.ru/2014/05/28/vladieniye-inostrannymi-yazykami> (dostęp: 18.05.2019).
- Каналы информации*, [Kanalы informatsii], „Levada Centre”, 13.09.2018, <https://www.levada.ru/2018/09/13/kanaly-informatsii> (dostęp: 18.05.2019).
- Обращение Президента Российской Федерации*, [Obrashcheniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii], 18.03.2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (dostęp: 14.04.2019).
- Общественное мнение – 2017*, [Obshchestvennoye mneniye – 2017], „Levada Centre”, Moskwa 2018, <https://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2018/05/OM-2017.pdf> (dostęp: 15.07.2018).
- Послание Президента Федеральному Собранию*, [Poslaniye Prezidenta Federal’nomu Sobraniyu], 01.03.2018, <http://kremlin.ru/events/president/news/56957> (dostęp: 16.03.2019).
- Фонд Общественное Мнение, Дело Скрипаля. О международном конфликте вокруг дела Скрипаля*, [Fond Obshchestvennoye Mneniye, Delo Skripalya. O mezhdunarodnom konflikte vokrug dela Skripalya], 10.04.2018, <https://fom.ru/Bezopasnost-i-pravo/14003> (dostęp: 01.07.2019).

Strony internetowe

- www.ltv.ru, Первый канал
- www.24tv.ua, 24 канал (Ukraina)
- www.5-tv.ru, Пятый сегодня
- www.aif.ru, Аргументы и Факты
- www.alexjones.pl, Alexjones
- www.alternews.pl, Alternews
- www.avert.org, Avert
- www.base.garant.ru, портал Гарант.Ру
- www.bbn.gov.pl, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego
- www.berlinertageszeitung.de, Berlinertageszeitung
- www.bezdekretu.blogspot.com, Aleksander Ścios – Bez Dekretu

www.capd.pl, Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji
www.czechfreepress.cz, Czech Free Press
www.daserste.de, Das Erste
www.drugiobieg.org.pl, Drugi obieg
www.dw.com, Deutsche Welle
www.dzienniknarodowy.pl, Dziennik Narodowy
www.dziennik-polityczny.com, Niezależny dziennik polityczny
www.ekspedyt.org, Legion św. Ekspedyta
www.encyclopedia.ushmm.org, United States Holocaust Memorial Museum
www.euportal.cz, EUportál
www.eurabia.cz, euRABIA
www.eur-lex.europa.eu, baza aktów prawnych Unii Europejskiej
www.euvdisinfo.eu, EU vs Disinformation campaign
www.facebook.com, Facebook
www.freeglobe.cz, Freeglobe
www.gloria.tv, Gloria TV
www.heise.de, Heise online
www.hiik.de, Heidelberger Institut für Internationale Konfliktforschung
www.interfax.ru, Интерфакс
www.iz.ru, Известия
www.justice.gov, Departament Sprawiedliwości USA
www.klubinteligencjipolskiej.pl, Klub Inteligencji Polskiej
www.km.ru, portal KM.ru
www.koniec-swiata.org, Koniec świata
www.kremlin.ru, strona prezydenta FR
www.lenta.ru, Lenta.ru
www.levada.ru, Levada Centre
www.lustro-blizna.blogspot.com, blog autora „Blizna”
www.magnapolonia.org, Magna Polonia
www.mediabiasfactcheck.com, Media Bias/Fact Check
www.medianarodowe.com, Media narodowe

- www.meduza.io, Meduza
www.mythdetector.ge, Myth Detector
www.narodowcy.net, Narodowcy.net
www.nato-pa.int, NATO Parliamentary Assembly
www.nczas.com, Najwyższy czas!
www.ndie.pl, Nie dla islamizacji Europy
www.neon24.pl, Neon24
www.news-front.info, News Front
www.niewygodne.info.pl, Niewygodne.info.pl
www.novayagazeta.ru, Новая Газета
www.obserwatorpolityczny.pl, Oberwator polityczny
www.oko.press, OKO.press
www.orientalista.hu, Orientalista.hu
www.osw.waw.pl, Ośrodek Studiów Wschodnich im. M. Karpia
www.otr-online.ru, Общественное Телевидение России
www.parlamentnily.cz, Parlamentní listy.cz,
www.pikio.pl, Pikio
www.pl.sputniknews.com, polska wersja Sputnika
www.pravda.com.ua, Українська правда (Ukraina)
www.prawdaobiektywna.pl, Prawda obiektywna
www.prostozmostu24.pl, Prosto z mostu
www.publication.pravo.gov.ru, Oficjalny portal internetowy informacji prawnych
www.ren.tv, РЕН-ТВ
www.ria.ru, Риа Новости
www.rkn.gov.ru, Federalna Służba Nadzoru w Sferze Komunikacji, Informa-
tyki i Mediów
www.rt.com, RT
www.rt.com/uk, RT UK
www.similarweb.com, SimilarWeb
www.slobodnyvysielac.sk, Slobodný Vysielač
www.southfront.org, South Front

www.sputniknews.com, Sputnik International
www.stopfake.org, Stopfake.org
www.stratcomcoe.org, NATO Strategic Communications Centre of Excellence
www.svoboda.org, Радио Свобода
www.tass.ru, TACC
www.theguardian.com, The Guardian
www.tsn.ua, TCH (Ukraina)
www.tvn24.pl, TVN 24
www.tvzvezda.ru, Звезда
www.twitter.com, Twitter
www.ukrinform.ua, Укрінформ (Ukraina)
www.vedomosti.ru, Vedomosti
www.vesti.ru, Вести.py
www.vrns.ru, strona centrum eksperckiego „VRNS”
www.web.archive.org, The Wayback Machine (archiwum Internetu)
www.whitehouse.gov, The White House
www.wmeritum.pl, wMeritum.pl
www.wolna-polska.pl, Wolna Polska
www.wolnosc24.pl, wolnosc24.pl
www.wprawo.pl, wPrawo.pl
www.wsensie.pl, wsensie.pl
www.xportal.pl, Xportal
www.yelita.pl, Y-elita pl
www.youtube.com, YouTube
www.zakonrf.info, Правовой навигационный сервис по законодательству РФ
www.zemavek.sk, ZEM&VEK
www.zmianywnaziemi.pl, Zmiany na Ziemi
www.zpravy.aktualne.cz, Aktuálně.cz
россиясегодня.рф, Россия Сегодня

Oddziaływanie mediów na rozwój stosunków międzynarodowych jest faktem udowodnionym jeszcze w ubiegłym stuleciu. Celem takiego przedsięwzięcia jest kształtowanie przekazu medialnego w taki sposób, aby wykorzystywać lub wywoływać określone narracje w celu pokonania przeciwnika. Ewolucja technologii informacyjnych pozwoliła na udoskonalenie działań komunikacyjnych określonych podmiotów, umożliwiając natychmiastowość przekazu i szybki dostęp do źródeł. Możliwe stało się kreowanie fikcji rzeczywistości za pomocą określonych obrazów, które daje się wykorzystać w celach manipulacyjnych. Nowe technologie sprzyjają zastosowaniu przez aktorów politycznych strategii i/lub taktyki tzw. walki informacyjnej, którą można uznać za zagrożenie dla bezpieczeństwa międzynarodowego – jej zasięg nie ma granic fizycznych, nie wymaga wysokich nakładów finansowych ani czasowych, jej potencjalnym uczestnikiem i/lub ofiarą może być każdy nieświadomy obywatel.

fragment wstępu

50-lecie
Uniwersytetu
Gdańskiego

Ogólnopolski Konkurs Medi@stery został zainicjowany w celu promowania najwybitniejszych prac absolwentów magisterskich studiów dziennikarskich. Organizatorem przedsięwzięcia jest Dziennikarstwo i Komunikacja Społeczna na Uniwersytecie Gdańskim, które każdego roku wyłania najlepszych studentów zajmujących się szeroko rozumianą wiedzą z zakresu komunikacji społecznej i mediów. Pomysłodawczyniami i inicjatorkami konkursu są prof. UG, dr hab. Małgorzata Łosiewicz oraz prof. UG, dr hab. Anna Ryłko- Kurpiewska, które sprawują merytoryczną i metodologiczną pieczę nad funkcjonującą na gdańskim dziennikarstwie specjalizacją Reklama i PR.